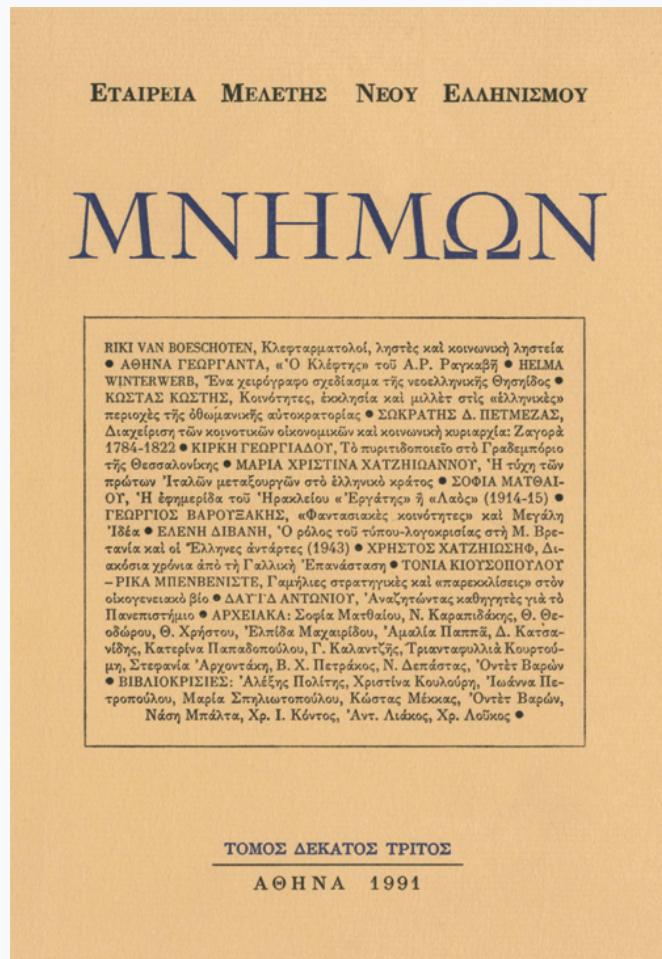

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

**Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» ή
«ΛΑΟΣ» (1914-15). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ
ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ**

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.255](https://doi.org/10.12681/mnimon.255)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΤΘΑΙΟΥ Σ. (1991). Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» ή «ΛΑΟΣ» (1914-15). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ. *Μνήμων*, 13, 139-196. <https://doi.org/10.12681/mnimon.255>

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» 'Η «ΛΑΟΣ» (1914-15) ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ

Είναι γνωστό ότι ένας άπο τους τρόπους ποὺ χρησιμοποίησαν οι εύαίσθητοι στις ριζοσπαστικὲς ίδεες ἄνθρωποι τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, γιὰ νὰ ἐκφράσουν καὶ νὰ διαδώσουν τὶς ἀπόψεις τους, ηταν ἡ ἔκδοση ἐφημερίδας· ἐφημερίδες μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης» π.χ. κυκλοφόρησαν στὸ Βόλο (1907), στὴν Κωνσταντινούπολη (1910), στὴν Σμύρνη (1908), ἐνῶ ἐφημερίδες μὲ τὸν τίτλο «Λαός» κυκλοφόρησαν στὴν Κωνσταντινούπολη (1908), στὴν Ἀθήνα (1914) κτλ. καὶ ἔξεφρασαν ἔναν περιορισμένο κύκλο ἀνθρώπων. Μιὰ ἐφημερίδα αὐτοῦ τοῦ τύπου καὶ μάλιστα ἐπαρχιακὴ εἶναι ὁ «Ἐργάτης» καὶ ἀργότερα «Λαός» («Ἐργάτης - Λαός» στὴ συνέχεια), ποὺ κυκλοφόρησε στὸ Ηράκλειο ἀπὸ τὸν Ιούνιο τοῦ 1914 ὥς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1915.

'Η Ἐφημερίδα

Ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης» στὸ Ηράκλειο ὡς τώρα, ηταν γνωστό, ὅτι κυκλοφόρησε στὸ διάστημα 1945-1974, ὡς ὄργανο τοῦ ἐργατοϋπαλληλικοῦ κέντρου Ηρακλείου. Ή ἔνδειξη, περίοδος 2η, στὸ πρῶτο φύλλο ηταν τὸ μόνο στοιχεῖο, ποὺ ὑποδήλωνε τὴν ὑπαρξὴ καὶ μιᾶς παλαιότερης ἐφημερίδας μὲ τὸν ἔδιο τίτλο!. Τὸ μοναδικὸ σῶμα τῆς τελευταίας, ποὺ μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἔχει ὁ Στέργιος Σπανάκης².

Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας κυκλοφορεῖ στὶς 26 Ιουλίου 1914, μὲ τὸν

1. Βλ. Γιῶργος Φ. Κουκουλές, *Γιὰ μιὰ ἴστορία τοῦ ἑλληνικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, Αθήνα 1983*, 56-57, 59 καὶ Ξενοφώντας Παγκαλιάς, «Οἱ ἐφημερίδες τοῦ Ηρακλείου 1881-1983», *Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος*, τχ. 36 ('Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1983), 364. Ή «Ν. Ἐφημερίδης» στὶς 26 Αὔγουστου 1915 ἀναγγέλλει τὴν ἔκδοση ἀλληγενῆς ἐφημερίδας μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης», ποὺ μᾶλλον δὲν κυκλοφόρησε ποτέ.

2. Ο σεβαστὸς λόγιος Στέργιος Σπανάκης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσει μιὰ φωτοτυπία του καθὼς καὶ μιὰ φωτοτυπία τῆς γραπτῆς ἀφήγησης του Νικολάου Βασιλάκη σχετικὰ μὲ τὴν ἐφημερίδα καὶ κυρίως σχετικὰ μὲ τὸν ἐκδότη τῆς Ἐμμανουὴλ Κακουδάκη. Τὸν εὐχαριστῶ πολύ.

τίτλο «'Εργάτης», τὸν ύπότιτλο «'Εφημερὶς κοινωνιολογική, φιλολογικὴ καὶ τῶν εἰδήσεων» καὶ τὸ μότο, «Ο 'Εργάτης εὑρίσκει τὸ συμφέρον του μόνον εἰς τὴν συνένωσίν του μὲ τοὺς ἄλλους ἐργάτας». Ἀπὸ τὸ φύλο ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915) ὁ τίτλος τῆς γίνεται «Λαός» χωρὶς νὰ ἀλλάξει οὕτε ὁ ύπότιτλος οὕτε τὸ μότο. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου ὀφείλεται, ὅπως διαβάζουμε, στὸ ὅτι ἡ ἐφημερίδα γίνεται ἐπίσημο ὅργανο τοῦ νεοϊδρυμένου Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου (ΕΚΗ) κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Λαός» τῆς Ἀθήνας, ὁργάνου τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν (ΕΚΑ)³. Είναι τετρασέλιδη καὶ κυκλοφορεῖ μιὰ φορὰ τὴν ἑβδομάδα σχεδὸν τακτικά, παρόλο ποὺ στὴν ἀρχὴ ἀντιμετωπίζει δυσκολίες ὡς πρὸς τὸ τυπογραφεῖο καὶ τοὺς ἀνταποκριτές⁴. Ἡ κυκλοφορία τῆς εἶναι μικρή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἐκκλήσεις γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν συνδρομῶν, ποὺ δημοσιεύει ἀπὸ τὸ φ. 45 (26 Ιουν. 1915) καὶ ἔξης. Φαίνεται πώς δὲν ἔφτασε ποτὲ ξανὰ τὰ 1300 φύλλα τῆς πρώτης ἡμέρας κυκλοφορίας⁵. Ἡ «Νέα Ἐφημερίς», μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ κατ' ἔξοχὴν βενιζέλική, τὴν ἀποκαλεῖ «μικρὴ» ή «ἐφημεριδάκι», ὅπως «μικρὸν Ἐργάτην» τὴν ἀποκαλεῖ καὶ ὁ «Λαός» τῆς Ἀθήνας⁶. Οἱ συνεργάτες ὑπογράφουν συνήθως μὲ φευδώνυμα ἢ ἀρχικά⁷, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῆς προκύπτει, ὅτι ἔχει συνδρομήτες στὸ Ἡράκλειο, στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Δράμα⁸.

Ἐκδότης εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Κακουδάχης (1884-1968), παπλωματὰς τὸ ἐπάγγελμα, γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν δράση του ἀργότερα στὸ κίνημα τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν στὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη δράση του ὡς στελέχους τοῦ ΚΚΕ. Τὸ 1923 ἔξεδωσε τὴν ἐφημερίδα «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου», ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἐφεδρικὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐκφράζει τοὺς

3. Τὸ ΕΚΑ ίδρυθηκε τὸ 1910 μὲ πρωτεργάτη τὸν Σπύρο Θεοδωρόπουλο καὶ στὴ συνέχεια, τὸ 1911, ίδρυθηκε ἡ Πανελλήνιος Ἐργατικὴ Όμοσπονδία (ΠΕΟ). Οἱ στόχοι τοῦ ΕΚΑ ἀναλύονται στὴν ὀμιλία τοῦ Θεοδωρόπουλου τὸ Μάρτιο τοῦ 1910, βλ. «Ἐφημερὶς τῶν ἐργατῶν», 24 Μαρτίου 1910 καὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911 στὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια του, βλ. περιοδικὸ «Παναθήναια», τόμος ΚΓ', Ὁκτώβριος 1911-Μάρτιος 1912, 199-201. Ὁ Θεοδωρόπουλος εἶναι βασικὸς συντελεστὴς τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας τῆς ἐποχῆς καὶ βουλευτὴς τῶν Φιλελευθέρων. Ὁ «Λαός» τῆς Ἀθήνας κυκλοφορεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1914. Γιὰ τὸ ΕΚΑ βλ. καὶ Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, Ἀθήνα 1972, 177-182, Ἀθραὶ Μπεναρόγια, *Η πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου*, Ἀθήνα 1975, 74, καὶ Γεωργίος Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο*, Ἀθήνα 1978, 51-52.

4. Τὰ τρία πρῶτα φύλλα κυκλοφοροῦν μὲ κάποια ἀτάξια, ὥπως καὶ τὸ φ. ἀρ. 23 (9 Ιαν. 1915), τὸ φ. ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915) καὶ τὸ φ. ἀρ. 43 (12 Ιουν. 1915).

5. 'Αρ. 3 (22 Αὔγ. 1914). Τὸ ἴδιο πρόβλημα εἶχαν ὅλες οἱ ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀποδίδεται στὸν ἀναλφαβητισμό, στὴν πληθώρα τῶν ἐκδόσεων, στὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τοῦ Ἡρακλείου, στὶς δυσκολίες διανομῆς καὶ στὶς οἰκονομικές, καθώς καὶ στὸν συναγωνισμὸ μὲ τὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, βλ. Ξεν. Παχακαΐας, ὅ.., 350.

6. 'Αρ. 25 (23 Ιαν. 1915) καὶ «Ν. Ἐφημερίς» 19 Αὔγ. 1915, «Λαός» 13 Σεπτ. 1914.

7. Ἀναφέρονται ἀνταποκριτές καὶ στὴν Ἀθήνα, βλ. ἀρ. 3 (22 Αὔγ. 1914).

8. 'Αρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 50 (31 Ιουλ. 1915).

πολεμιστές, οι δύοι ή σαν ύπό την έπιφυροή του ΚΚΕ στὸ 'Ηράκλειο⁹.

Συντάκτης τῆς ἐφημερίδας καὶ συγγραφέας, ὅπως φαίνεται, τῶν περισσοτέρων ἀρθρών της, εἶναι ὁ δικηγόρος Ἀριστείδης Ἀ. Κόντος (τὸ πραγματικό του δνομα ήταν Χαρωνιτάκης). Εἶναι χάρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἐπιθέσεις, ποὺ δέχεται ἡ ἐφημερίδα στρέφονται συνήθως προσωπικὰ ἐναντίον του, ἐνῶ ἡ ἀπονοσία του προκαλεῖ προβλήματα στὴν τακτικὴ ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας¹⁰.

Ἡ ἔκδοση διακόπτεται ὄριστικὰ στὸ φ. ἀρ. 56 (12 Σεπτ. 1915) ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς ἐπιτράπευσης, ποὺ κήρυξε ἡ Ἑλλάδα, μετὰ τὴν συμφωνία τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων μὲ τὴν Βουλγαρία. Καλοῦνται νὰ ὑπηρετήσουν ἀπὸ τὴν Κρήτη ὅλες οἱ ἥλικιες καὶ φυσικὰ ὁ ἔκδότης καὶ ὁ συντάκτης τοῦ «'Εργάτη-Λαοῦ»¹¹.

Ἐναυσμα γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας ἀποτελεῖ ἡ ψήφιση τοῦ νόμου 281/1914, ὁ δύοις ἐκσυγχρονίζει τὴν λειτουργία τῶν σωματείων ἐπιβάλλοντας τὴν διάκριση ἐπαγγελματικῶν καὶ ἀλληλοβοηθητικῶν σωματείων καὶ ἀπαγορεύοντας τὴν συνύπαρξη ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατῶν στὸ ἴδιο σωματεῖο, καὶ

9. Καὶ αὐτῆς τῆς ἐφημερίδας τὸ μοναδικὸ ἀπὸ ὅσο γνωρίζω σῶμα ἔχει ὁ Στ. Σπανάκης. Καταγράφεται ἐπίσης στὸ: Ξεν. Παγκαλιάς, δ.π., 359. Γιὰ τὴν δράση του Κακουδάκη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου», βλ. Γιώργης Πικρὸς (παρουσίασθ - ἐνημερωτικὰ σχόλια), Καλπάκι Φυλακές - Ξερονήσια [τὸ μαρτύριο ἐνὸς λαοῦ] 1924-1925, 'Αθήνα 1978, 318-320 καὶ Δημήτρης Βλαντᾶς, Βασανιστικὴ πορεία 1915-1940, Α', 'Αθήνα 1985, 151-154. 'Ο Βασιλάκις στὴν γραπτὴ του ἀφήγηση, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο, Ο ΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΗΠΑΚΛΕΙΟ 1914-1915, καὶ εἶναι γραμμένη λίγο μετὰ τὴν μεταπολίτευση, διατηρεῖ οὐσιαστικὰ στὴ μνήμη του ὅχι τὴν περίοδο ποὺ ὑποτίθεται πῶς περιγράφει, ἀλλὰ αὐτὴ τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Στ. Σπανάκη, μὲ τὸν ὅποιο συζήτησα. Τὸ γεγονός δὲν ἔξηγεται μόνο ἀπὸ τὴν εαρότερη ἥλικια τους ἀλλὰ σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ἡ μετέπειτα δραστηριότητα τοῦ Κακουδάκη εἶναι ἔκεινη, ποὺ καθιστᾶ ἐνδιαφέρον τὸ παρελθόν του καὶ ὅτι οἱ δύο περίοδοι τῆς ζωῆς του καὶ κυρίως οἱ δύο φάσεις τοῦ «έργατικου κινήματος» δὲν ἀποτελοῦν συνέχεια στὴ συνείδηση τῶν συντρόφων του.

10. Στὸ φ. ἀρ. 25 (23 Ιαν. 1915) μαθαίνουμε, ὅτι παίρνει τὴν ἀδεια τῆς δικηγορίας. Γνωρίζοντας, ὅτι ἔχει πάρει τὸ πτυχίο του τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1913-1914 (βλ. Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον. Τὰ κατὰ τὴν πρυτανεῖαν Γεωργίου I. Δέρβου πρυτανεύσαντος κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1913-1914, 'Αθῆναι 1915, 110), μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι στὸ διάστημα τῆς φοίτησης του παρακολούθησε τὴν ἰδρυση καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ ΕΚΑ τουλάχιστον ὡς ἀναγνώστης τῶν ἐντύπων ποὺ δημοσίευαν τὴν δράση του («Ἐφημερίς τῶν ἐργατῶν», «Παναθήναια» κτλ.). Ἀπὸ τὶς ἀντιδικίες μεταξὺ τῶν δύο ἐφημερίδων βλ. χρακτηριστικὰ τὴν «N. ἐφημερίδα» τῆς 1 Ιουλ. 1915: «Μπράβο κύριε Δικηγόρε! Καλὰ τὰ καταφέρνεις ποῦ νὰ μὴ βασκαθῆς!» Βλ. παρακάτω. Δὲν μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω περισσότερες πληροφορίες γι' αὐτόν.

11. Ή εἴδηση δημοσιεύεται σὲ δύο τὶς ἐφημερίδες. Στὴν «N. ἐφημερίδα» μάλιστα διαβάζουμε τὴν ἴδια μέρα: «Ἄργιψ τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἡτοις συμπεριλαμβάνει διάσκολην τὸ προσωπικὸν τοῦ Τυπογραφείου καὶ τῆς συντάξεως τῆς N. ἐφημερίδος, αὐτὴ θὰ ἔκδοθῇ σήμερον κατά τι ἐλλειπής εἰς τὴν Ὀλην». Γιὰ τὴν πρόσκληση διῶν τῶν ἥλικιων στὴν Κρήτη βλ. «N. ἐφημερίς» 7 Οκτ. 1915. Ο «'Εργάτης-Λαός» ἀλλωστε δὲν θὰ ἀπασχολήσει ἔναν τὴ φανατικὴ ἀντίπαλο της, τὴ «N. ἐφημερίδα».

ή ἐπιρροὴ ποὺ δέχεται ή ἐκδοτική της ὁμάδα ἀπὸ τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα «Λαός» τῆς Ἀθήνας¹².

Συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὴν ἐφημερίδα καὶ τὸ ΕΚΑ φαίνεται πῶς εἶναι στὴν ἀρχὴ ἐναὶ ἐργατικὸ σωματεῖο· ὁ «Λαός» τῆς Ἀθήνας ἀσχολεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὰ σωματεῖα τοῦ Ἡρακλείου δημοσιεύοντας στὶς 14 Ἰουνίου 1914 ἀνταπόκριση γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ σωματείου τῶν ἐργατῶν ξυλουργῶν, πρὶν ἀκόμη κυκλοφορήσει ὁ «Ἐργάτης-Λαός». Στὸ ἵδιο φύλλο δηλώνεται, ὅτι: «δημοσιεύονται εἰς τὸν "Λαόν"» νέα μόνον ἔκεινων τῶν σωματείων ποὺ εἶνε μέτοχοι τῆς "Συνεργατικῆς Ἐκδοτικῆς Ἐταιρίας" —ή ὅποια ἔξεδιδε τὸν "Λαό" — ποὺ εἶνε συνδρομηταὶ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου τουλάχιστον, ποὺ διαθέτουν φύλλα καὶ ἐν γένει ἐνδιαφέρονται διὰ τὸν "Λαόν"»¹³. Τὸ συγκεκριμένο σωματεῖο λοιπὸν βρισκόταν ἥδη σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν "Λαό" τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἵδιο σωματεῖο εἶναι αὐτὸ ποὺ προβάλλει, ὡς ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὸ ὁ «Ἐργάτης-Λαός» στὸ πρῶτο του κιόλας φύλλο. Ἡ ἀμεση σχέση ὅμως μεταξὺ τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ τῆς κρητικῆς ἐφημερίδας ἀρχίζει τὸν Σεπτέμβριο, ὅταν ἡ δεύτερη ἀναφέρει ὡς πρότυπο γιὰ τοὺς ἐργάτες τοῦ Ἡρακλείου τὴν Πανελλήνιο Ἐργατικὴ Ὄμοσπονδία (ΠΕΟ)¹⁴, καὶ ἀμέσως ἀκολουθεῖ ἡ παρουσίαση τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἀπὸ τὸν «Λαό»: «"Ἄλλο δεῖγμα ὅτι αἱ νέαι ἐπαρχίαι θὰ μᾶς ξεπεράσουν εἰς πολλὰ ζητήματα, εἶνε καὶ μία ἐφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίμιον καὶ ταπεινὸν τίτλον "Ἐργάτης"»¹⁵. Ἡ ἐπαφὴ συνεχίζεται στενὴ καὶ μὲ τὸ ΕΚΑ· ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ τελευταίου συγχαίρει τὴν ἐφημερίδα γιὰ τὴν ἐκδοσή της, τῆς δίνει κατευθύνσεις γιὰ τὴν ὄργανωση τῶν ἐργατῶν, τῆς στέλνει ἀντίτυπο τοῦ καταστατικοῦ τῆς ΠΕΟ, γιὰ νὰ τὸ ἀντιγράψουν τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα, ἐνῶ προτείνει τὴν ἴδρυση ἐργατικοῦ κέντρου μὲ ὄργανωτικὸ πρότυπο τὸ ΕΚΑ¹⁶.

Ἡ σχέση τοῦ ΕΚΑ μὲ τὰ ἐπαρχιακὰ ἐργατικὰ κέντρα καὶ σωματεῖα εἶναι μεγάλη καὶ τὴν ἔχει διακηρύξει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς λειτουργίας του ὁ ἰδρυτής του Σπύρος Θεοδωρόπουλος: «Καὶ ὁργανώνομεν, ὁργανώνομεν ἀκούραστα, στρατολογοῦντες ἀπὸ τὰς ἀσυντάκτους τάξεις τῶν ἐργατῶν, παρέχοντες συμβουλὰς καὶ ὑποδείγματα εἰς τοὺς ἔκτὸς τῶν Ἀθηνῶν»¹⁷. Ἐπηρεάζει (ἢ καθοδηγεῖ;) τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο Χανίων (EKX), ἥδη πρὶν ἀρχίσουν παρόμοιες κινήσεις στὸ

12. Ἡ ἐφημερίδα «Λαός» τῆς Ἀθήνας προσφέρει ἀρκετὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ θέμα, μόνο ὅμως ὡς τὸ τέλος τοῦ 1914. Τὸ τελευταῖο σωζόμενο φύλλο του εἶναι τῆς 20 Δεκεμβρίου 1914.

13. Βλ. καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Σαλλούστρου, προέδρου τοῦ σωματείου στὶς 23 Αὔγ. 1914.

14. Βλ. τὴ σημείωση 3.

15. Σ' αὐτὸ τὸ φύλλο ὁ «Λαός» ἀναδημοσιεύει εἰδήσεις γιὰ τὰ σωματεῖα τῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ὑποδηματοποιῶν ἀπὸ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ».

16. Ἀρ. 14 (7 Νοεμ. 1914).

17. Ἀναφέρεται στὴν ὅμιλία του στὰ ἐγκαίνια τοῦ ΕΚΑ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911, βλ. «Παναθήναια», 6.., 200.

'Ηράκλειο καί, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ ἵδιο θὰ συμβεῖ μὲ τὸ ἐργατικὸ κέντρο 'Ηρακλείου (ΕΚΗ)¹⁸. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν σχέση ΕΚΗ - «'Εργάτη-Λαοῦ» μὲ τὸ ΕΚΑ εἶναι ἡ ἀντίδραση τῆς ἐφημερίδας στὴν δημοσίευση τοῦ κειμένου τοῦ Πλάτωνος Δρακούλη, μὲ τὸ όποιο ὑποστηρίζεται ἡ ἔξοδος τῆς Ἐλλάδας στὸν πόλεμο: «έὰν τὸ φιλοπόλεμον αὐτὸν μανιφέστον προήρχετο ἀπὸ τὰς ἐν 'Ἐλλάδι ἐργατικὰς τάξεις, ἡ ὄπως δήποτε αὗται εἴχον σχέσιν μὲ τοὺς συντάκτας αὐτοῦ, οἱ ἐνταῦθα ἐργάται θὰ ἐλάμβανον γνῶσιν τοῦ μανιφέστου τούτου ὅχι διὰ τοῦ ἐντύπου ὅπερ καλεῖται, "Νέα 'Ἐφημερίς", ἀλλὰ δὶ' ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ ἐν 'Αθήναις μεγίστου 'Εργατικοῦ Κέντρου εἰς τὸ 'Εργατικὸν Κέντρον 'Ηρακλείου ἀντιτύπων τοῦ μανιφέστου, πρᾶγμα τὸ όποιον δὲν ἔγινε»¹⁹.

'Εξ ἄλλου ἡ ἐφημερίδα ἐκτὸς ἀπὸ ἄρθρα τοῦ «Λαοῦ», ἀναδημοσιεύει καὶ κείμενα τοῦ Θεοδωρόπουλου, εἴτε νομοθετικὰ εἴτε ἄλλα²⁰ ἐκφράζοντας μάλιστα τὴν ἐμπιστούνη τῆς πρὸς τὸ πρόσωπό του: «Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ ἐργάται ἐκεῖνοι, οἵτινες κατεψήφισαν τὸν κ. Θεοδωρόπουλον ταχέως θὰ συναισθαθοῦν τὸ μέγα ἀδίκημα, ὅπερ διέπραξαν καί ὅπερ ἀντανακλᾶ κατὰ τῶν ἰδίων διότι καταψήφισαντες τὸν μόνον εἰλικρινῆ ἀντιπρόσωπόν των εἶναι ὡς ἐὰν ἔπληξαν ἔχατούν»²¹.

'Η ἐφημερίδα, λοιπόν, προσπαθεῖ νὰ λειτουργήσει ὡς ἀγωγὸς τῶν ἴδεῶν καὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ΕΚΑ· τὰ γραφεῖα τῆς εἶναι κέντρο συζητήσεων γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, πολλοὶ διατυπώνουν τὴν διαμαρτυρία τους ἐκεῖ²², προμηθεύονται τὸ καταστατικὸ βάσει τοῦ όποίου θὰ συντάξουν αὐτὸν τοῦ δικοῦ τους σωματείου²³ καὶ τελικὰ τὸ ΕΚΗ θὰ ἴδρυθεῖ μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἀνθρώπων, ποὺ διευθύνουν τὸν «'Εργάτη-Λαό», ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Βασικὸ ἀντικείμενο τῶν ἄρθρων τῆς ἐφημερίδας εἶναι συνεπῶς τὸ ἐργατικὸ ζήτημα. Τέσσερεις μέρες πρὶν ἔχει ξεσπάσει ὁ πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος²⁴.

18. Στὸ καταστατικὸ τοῦ μελλοντικοῦ ἐργατικοῦ κέντρου στὸ 'Ηράκλειο τὸ ΕΚΑ συνιστᾶ νὰ περιληφθοῦν τὰ ἔξης: «νὰ δημοσιοποιηθοῦν τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς ἵνα γίνουν τὰ ἐκ τῆς ἐργασίας ἀγαθὸ ἀποκλειστικὴ ἀπόλαυὴ τῶν παραγωγῶν των καὶ νὰ καταπάσῃ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὅμοιον του, βλ. ἀρ. 14 (7 Νοεμβρίου 1914). Τὸ ἀπόσπασμα περιέχεται αὐτούσιο στὸ καταστατικὸ τοῦ ΕΚΧ, βλ. Στρατῆς Παπαμανουσάκης, *Τὸ ἐργατικὸ ξύπνημα στὰ Χανιά, 'Αθήνα 1977, 30*. 'Ο Γιαννιός ἔξ ἄλλου ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ ΕΚΑ ἀναφέρει, πώς οἱ ἐργάτες στὴν Ἐλλάδα γνωρίζουν μόνο τὸ ΕΚΑ, βλ. Νίκος Γιαννιός, *'Ο σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους, ἐκδ. Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου, 'Αθήνα 1914, 5-6, 28.*

19. 'Αρ. 53 (22 Αύγ. 1915).

20. 'Αρ. 19 (12 Δεκ. 1914), ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914), ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914), ἀρ. 23 (9 Ιαν. 1915), ἀρ. 24 (16 Ιαν. 1915), ἀρ. 25 (23 Ιαν. 1915).

21. 'Αρ. 43 (12 Ιουν. 1915). 'Αναφέρεται στὶς ἑκλογὲς τοῦ Μαΐου τοῦ 1915.

22. 'Αρ. 38 (1 Μαΐου 1915).

23. 'Αρ. 11 (17 Οκτ. 1914), ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914).

24. Τὸ πρῶτο φύλο τῆς ἐφημερίδας κυκλοφορεῖ στὶς 26 Ιουλίου 1914 σύμφωνα μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, δηλαδὴ 8 Αύγουστου 1914 σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. 'Ο πόλεμος ξέσπασε στὶς 4 Αύγουστου.

ή εύλογη εύαισθησία τῶν Κρητικῶν σχετικά μὲ τὸ ἔθνικὸ ζήτημα (μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἐνσωματώθηκαν στὴν Ἐλλάδα) ἀλλὰ καὶ οἱ σοσιαλιστικὲς ἐπιρροές τῶν συντελεστῶν τῆς ἐφημερίδας, κάνουν τὸ θέμα τοῦ πολέμου δεύτερο κύριο ἀντικείμενό της.

Στὸ πρόγραμμά της, ποὺ δημοσιεύεται στὸ πρῶτο φύλλο, ὅμως ἀναφέρει ἐπίσης τὰ ἔξης: «'Αλλὰ ἡ ἐφημερὶς ἡμῶν δὲν θὰ παραλείψῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀσκῇ καὶ γενικώτερον ἔλεγχον ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Ἀρχῶν τασσομένη εἰλικρινῶς εἰς τὸ πλευρὸν ἀμφοτέρων, ὁσάκις εἰς τὰς πράξεις καὶ ἀποφάσεις αὐτῶν διαβλέπει τὸ συμφέρον τῆς χώρας' [...] 'Αλλ' ἔκτὸς τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων ἀτινα κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον θὰ ἀπασχολήσουν τὸν "Ἐργάτην", ἡ ἐφημερὶς ἡμῶν θὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ ζητήματα τοπικά, γεωργικά, συγκοινωνιακά, φιλολογικά καὶ ἐπιστημονικά».

Πράγματι ἡ ἐφημερίδα θίγει ζητήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας σχετικά μὲ τὴ σταφίδα π.χ., ἐπικροτεῖ τὴν ἴδρυση γεωργικῶν τραπεζῶν, προωθεῖ τὰ μαθήματα μελισσοκομίας, ποὺ πρόκειται νὰ γίνουν, καὶ τέλος προβάλλει τὴν ἴδρυση καὶ τὶς δυνατότητες τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν²⁵. Ἀσχολεῖται σὲ κάθε φύλλο μὲ θέματα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς πόλης, τὴν καθαριότητα, τὴν ὑγιεινή, τὶς συγκοινωνίες, τὰ δημοτικὰ ἔργα, τὴν ὕδρευση· τὴν ἀπασχολεῖ ἐπίσης ἡ τοπικὴ δημόσια ἀσφάλεια²⁶, καὶ προωθεῖ κάθε δραστηριότητα, ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὴν μὴ θεσμοθετημένη ἐκπαίδευση καὶ ίδιαίτερα τὴν πρακτικὴ²⁷. Τὸ πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὄποιο βλέπει τὰ τοπικὰ θέματα δὲν διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τῶν ἀλλων τοπικῶν ἐφημερίδων· ὁ ἔντονος τοπικὸς πατριωτισμὸς ἀποτελεῖ κοινὸ στοιχεῖο ὅλων.

Στὰ περιεχόμενά της περιλαμβάνονται ἐπίσης ἐπιστημονικὰ περίεργα, φιλοσοφικὰ ἡ μεταφυσικὰ δοκίμια, ἀγγελίες, χρονογραφήματα καὶ λογοτεχνία σὲ συνέχειες²⁸. Τέλος, προβάλλει μιὰ δημοσιογραφικὴ δεοντολογία, τὴν ὄποια θε-

25. Ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914), ἀρ. 36 (17 Απρ. 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915) (σταφίδα), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914) (γεωργικὲς τράπεζες), ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915), ἀρ. 52 (14 Αὔγ. 1915), ἀρ. 53 (22 Αὔγ. 1915) (μαθήματα μελισσοκομίας), ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915), ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915), ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915), ἀρ. 33 (20 Μαρτ. 1915) (γεωργικοὶ συνεταιρισμοί). Δημοσιεύει ἐπίσης τὴν αἰτιολογικὴ ἔκθεση τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου σὲ συνέχειες ἀπὸ τὸν ἀρ. 36 (17 Απρ. 1915) ὥς τὸν ἀρ. 55 (5 Σεπτ. 1915) καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου μὲ τὸν τίτλο Γεωργοὶ ὁργανωθῆτε, ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915).

26. Ἀρ. 2 (8 Αὔγ. 1914), ἀρ. 4 (29 Αὔγ. 1914), ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), 42 (29 Μαΐου 1915), ἀρ. 47 (11 Ιουλ. 1915).

27. Προβάλλει τὰ ἔξης θέματα: Βυζαντινὴ Μουσικὴ Σχολὴ ἀρ. 12 (24 Οκτ. 1914), ἀρ. 44 (19 Ιουν. 1915), πρόγραμμα μαθημάτων Μουσικοῦ Συλλόγου ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915), μαθήματα Ἰταλικῶν ἀρ. 24 (16 Ιαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915), μαθήματα λογιστικῆς ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915), ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 44 (19 Ιουν. 1915), μελλοντικὴ ἴδρυση Ἐμπορικῆς Σχολῆς ἀρ. 53 (22 Αὔγ. 1915).

28. Δημοσιεύει π.χ. καθ' ὅλη τὴν διάρκεια σχεδὸν τῆς κυκλοφορίας της τὴν «Ιστορία τῆς

ωρεῖ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ «σύγχρονου» λόγου, ποὺ θέλει νὰ ἔκφράσει· δὲν θὰ καταγγέλει, πρὶν ἐλέγξει τὰ στοιχεῖα, δὲν θὰ ὑπῆρεται κόμματα, ἐνῶ θὰ θίγει τὰ κακῶς κείμενα, ὅπου καὶ ἀν τὰ ἐντοπίζει²⁹.

Γιὰ τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων δέχεται κριτικὴ ἀπὸ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας: «'Αλλὰ τί θέλει τὰ παραγεμίσματα τὰ ἀσχετα μὲ τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα; Μία μικρὴ ἀβαρία, θὰ κάμη ἀξιοσύστατον τὸν μικρὸν ''Έργατην''»³⁰.

Ἡ κατανομὴ τῶν περιεχομένων δὲν εἶναι ἡ ἕδια σὲ ὅλα τὰ φύλλα οὔτε οἱ στῆλες μόνιμες. Τὸ κύριο βάρος ἔχει πάντως ἡ πρώτη σελίδα, ὅπου ὑπάρχει τὸ κύριο ἄρθρο, ἀναφερόμενο εἴτε σὲ θέματα ἐργατικῆς πολιτικῆς, εἴτε στὸν πόλεμο εἴτε σὲ τοπικὰ θέματα, καὶ ἡ τρίτη σελίδα, ὅπου πάντα σχεδὸν δημοσιεύεται ἄρθρο ἢ μελέτη γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα.

Προσπάθειες γιὰ τὴν ὁργάνωση τῶν ἐργατῶν. Ἡ πραγματικότητα καὶ οἱ εὐσεβεῖς πόθοι 'Επειδὴ τὴν μεγαλύτερη ἔκταση καταλαμβάνει στὴν ἐφημερίδα τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ παρακολουθήσουμε κάποια στοιχεῖα τῆς λειτουργίας τῶν σωματείων, τὶς διεκδικητικές τους δραστηριότητες, τὴν ἕδρυση τοῦ ΕΚΗ καὶ τὶς ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 281. Εἶναι εύνόητο, ὅτι ἡ ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴν ὥποια βλέπει τὰ σχετικὰ θέματα ἡ ἐφημερίδα, εἶναι αὐτὴ τοῦ «στρατευμένου» καὶ ὅχι τοῦ ἀδιάφορου παρατηρητῆ καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ὥποιαδήποτε πληροφορία παρουσιάζεται σχολιασμένη ἀναλόγως.

'Ος πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴ ὁργάνωση, ἔκτὸς ἀπὸ τὰ ἥδη ὑπάρχοντα σωματεῖα, τὰ μόνα νέα ποὺ ἰδρύονται στὸ διάστημα κατὰ τὸ ὄποιο κυκλοφορεῖ ὁ «Έργατης-Λαός» μὲ τὴν ὥθηση τοῦ νόμου 281 εἶναι τῶν λεμβούχων καὶ τῶν λιμενεργατῶν³¹. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν σωματείων, ποὺ δροῦν τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουν ἰδρυθεῖ πρὶν μιὰ δεκαετία περίπου καὶ ἀπλῶς ἀνασυγκροτοῦνται βάσει τοῦ νέου νόμου. 'Τπάρχουν ἐξάλλου ἐπαγγελματικὲς ὄμάδες, οἱ ὥποιες δὲν ἔχουν συγκροτήσει σωματεῖο καὶ ἡ ἐφημερίδα προπαγανδίζει τὸν συνασπισμό τους· πρόκειται γιὰ τοὺς ἐργάτες σιδηρουργούς, τοὺς βαρελοποιούς, τοὺς ράφτες «εύρωπαϊκῶν καὶ κρητικῶν ἐνδυμάτων», τοὺς ἐργάτες «διαφόρων ἐνταῦθα βιομηχανικῶν ἐργοστασίων», τοὺς κηπουρούς, τοὺς βυρσοδέψες καὶ τοὺς ὑπαλλήλους «διαφόρων καταστημάτων»³², τοὺς τυπογράφους³³, τοὺς

Μανὸν Λεσκὸ» τοῦ Abbé Prevost καὶ ἀπὸ τὸ προτελευταῖο τῆς φύλλο ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει τὸν «Έρωτα τοῦ Βασιλέως» τοῦ Marcel Priollet.

29. 'Αρ. 7 (19 Σεπτ. 1914) ἀρ. 25 (23 Ιαν. 1915), ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914) ἀντίστοιχα.

30. «Λαός» 13 Σεπτ. 1914.

31. 'Αρ. 48 (18 Ιουλ. 1915), ἀρ. 52 (14 Αὔγ. 1915). Τὸ δεύτερο γίνεται ὡς ἀντίδραση στὸ ἥδη ὑπάρχον σωματεῖο ἐργατῶν λιμένος καὶ διαλύεται ἀμέσως μετὰ τὴν ἰδρυσή του.

32. 'Αρ. 20 (19 Δεκ. 1914), γιὰ τοὺς ραπτεργάτες βλ. καὶ ἀρ. 24 (16 Ιαν. 1915).

33. 'Αρ. 11 (17 Οκτ. 1914).

έργάτες και ύπαλληλους καφενείων, ξενοδοχείων, έστιατορίων και ζαχαροπλαστείων³⁴ και τοὺς ἐκπαιδευτικούς³⁵.

‘Η συμμετοχὴ τῶν ἑργατῶν πάντων στὰ ὑπάρχοντα σωματεῖα δὲν θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ἵκανο ποιητική· μολονότι π.χ. οἱ τεχνίτες ξυλουργοὶ εἰναι 150, ὄργανων μένοι εἰναι μόνο οἱ 30, ἐνῶ ἀναφέρεται καὶ σὲ προσωπικοὺς ἀνταγωνισμούς, ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἔνταξη τῶν ἑργατῶν-τεχνιτῶν σὲ σωματεῖα³⁶. ‘Ως πρὸς τὴν διοίκησή τους, πολλὰ ἔχουν πρόεδρο ἢ ἐπίτιμο πρόεδρο κάποιον δικηγόρο ἢ κάποιο ἄλλο ἐπιφανὲς μέλος τῆς κοινωνίας, πράγμα ποὺ ὑποδεικνύει τὴν ἀνάγκη τους γιὰ προστασία καὶ ἀποκαλύπτει ἵσως τὴν ἀνασφάλειά τους· τὸν ρόλο αὐτὸ παίζει συχνὰ ὁ συντάκτης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ», ’Α. Κόντος³⁷.

Τὰ σωματεῖα, καὶ δὲν δείχνει νὰ διαφωνεῖ σ’ αὐτὸ ἡ ἐφημερίδα, ἔχουν στόχο τὴν προστασία τοῦ ἐπαγγέλματος μᾶλλον παρὰ τὴν διεκδίκηση καλυτέρων συνθηκῶν ἑργασίας³⁸. Διατηροῦν ἐπίσης κατὰ κανόνα τὴν συνήθεια τοῦ προστάτη ἀγίου. Ή γιορτὴ τοῦ συνδέσμου τῶν κτιστῶν π.χ. περιγράφεται ως ἔξης: «Τὴν προπαρελθοῦσαν Κυριακὴν ἕορτην τῆς Πεντηκοστῆς ἐώρτασε τὴν ἐπέτειόν του ὁ ἔνταῦθα σύνδεσμος τῶν ἑργατῶν κτιστῶν, ἀνήκων εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ καὶ τὴν εὐλογίαν τῶν ἄρτων, τὰ μέλη τοῦ συνδέσμου μὲ τὴν σημαίαν των ἐπὶ κεφαλῆς μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἔξ αὐτῶν κ. Λυράκη, ὁ ὄποιος παρέλαβε τὴν Εἰκόνα. Τὸν κ. Λυράκην μετέβησαν ἐπίσης καὶ ἔχαιρέτισαν καὶ οἱ ἀπαρτίζοντες τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κέντρου μετὰ τοῦ Ἐπιτίμου Προέδρου των»³⁹.

Τὰ «παραδοσιακὰ» στοιχεῖα συνυπάρχουν μὲ τὰ «σύγχρονα» τὰ σωματεῖα προβάλλουν δηλαδὴ καὶ διεκδικητικούς στόχους⁴⁰. ‘Ως πρὸς τὴν διεκδικητική

34. Ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914).

35. Ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), 25 (23 Ιαν. 1915).

36. Ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914): «Τὰ ὑπάρχοντα σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ως μέλη καὶ πάντας ἀνεξαιρέτας τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἑργάτας», ἐπίσης ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914), ἀρ. 48 (18 Ιουλ. 1915).

37. ‘Ο ἑκδότης τῆς ‘Ν. Ἐφημερίδας» εἶναι πρόεδρος τῶν καπνεργατῶν [ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914)] καὶ ἀργότερα ἐπίτιμος πρόεδρος [ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915)], ἐνῶ ὁ ‘Αριστείδης Κόντος εἶναι ἐπίτιμος πρόεδρος στὸν σύνδεσμο ἑργατῶν κτιστῶν [ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915)] καὶ στὸ ΕΚΗ, ὅπου συμμετέχει καὶ ὁ Κακουδάκης ως ἐπίτιμο μέλος, ὥπως θὲ δοῦμε. Γιὰ τὰ ἐπίτιμα μέλη ποὺ δὲν ἔχουν τὴν ἐπαγγέλματικὴ ἰδιότητα τῶν κανονικῶν μελῶν βλ. Χαρίλαος Γ. Γκούτος, ‘Ο συνδικαλισμὸς στὸ ἑλληνικὸ κράτος 1834-1914, τ. Α’, Ἀθῆνα 1988, 183-184.

38. ‘Ἐτσι οἱ ἑργάτες λιμένος διαμαρτύρονται γιατὶ προσλαμβάνονται ἑργάτες ποὺ δὲν εἶναι μέλη τοῦ σωματείου [ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914)], ἐνῶ οἱ καπνεργάτες γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἔξαγγέλλουν ἀπεργία [ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914)].

39. Ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915). Βλ. καὶ ἀρ. 45 (26 Ιουν. 1915), ἀρ. 46 (3 Ιουλ. 1915). Τὸ θέμα θίγεται στό: Γιώργος Φ. Κουκουλές, δ.π., 135 (σημ.). Πρβ. καὶ «Λαός» (24 Μαΐου 1914).

40. Σύμφωνα μὲ τὸν παλαιὸ Ποινικὸ Νόμο τοῦ 1899 ἡ ἀπεργία ἦταν ἀπαγορευμένη στὴν

τους δραστηριότητα τὰ πιὸ ἀποτελεσματικὰ σωματεῖα στὸ 'Ηράκλειο εἶναι τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν, τὰ ὅποια μετὰ ἀπὸ συνεννοήσεις μὲ τοὺς καταστηματάρχες κερδίζουν τὴν μείωση τῶν ὥρῶν ἐργασίας καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἡμερομισθίου. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι τὰ δύο σωματεῖα προβάλλονται ἀπὸ τὸν «Λαό» τῆς 'Αθήνας⁴¹.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ πάντως γιὰ τὸ εἰδος τῶν διεκδικήσεων ἡ πρόταση τοῦ σωματείου τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν πρὸς τοὺς καταστηματάρχες μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ νόμου 281 νὰ ἰδρύσουν καὶ αὐτοὶ σωματεῖο καὶ νὰ διακανονίσουν μεταξὺ τους τὶς τιμὲς σὲ τέτοιο ὑψοῦ, ὡστε νὰ πάψει ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἔτσι: «ιθὰ παύσουν παραπονούμενοι, ὅτι οἱ ἐργάται των ζητοῦν αὔξησιν τοῦ ἡμερομισθίου καὶ μόνον τότε θὰ παύσουν καὶ οἱ ἐργάται παραπονούμενοι διὰ τὴν γλισχρότητα τοῦ ἡμερομισθίου των, τοῦ ὅποιου ἡ αὔξησις θὰ εἶναι τότε δυνατὴ λόγω τοῦ ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ κερδίζουν περισσότερα οἱ καταστηματάρχαι»⁴². 'Η πρόταση βασίζεται στὴν πεποίθηση, ὅτι ἡ συγκρότηση σωματείων εἶναι δυνατόν νὰ λύσει ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τοὺς ἀνταγωνισμούς.

'Ως πρὸς τὶς μεθόδους, ἡ διεκδίκηση γενικὰ περιορίζεται εἴτε στὴν γραπτὴ διαμαρτυρία εἴτε στὴν ἔκφραση παραπόνων προφορικὰ μέσω τῆς ἐφημερίδας: αὐτὸ δυμβαίνει π.χ. μὲ τοὺς δασκάλους, οἱ ὅποιοι θίγονται μισθολογικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀφομοίωση στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἢ μὲ τοὺς κλητῆρες τοῦ Δημαρχείου, ποὺ δυ μισθός τους εἶναι πολὺ χαμηλός⁴³. Αὐτὸ ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὰ δύο «ὑποδειγματικὰ» σωματεῖα, τῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ὑποδηματοποιῶν, οἱ ὅποιοι κατέκτησαν τὴν μείωση τοῦ ὥραρίου μόνο μὲ διαπραγματεύσεις.

Τὸ πιὸ μαχητικὸ σωματεῖο φαίνεται πώς εἶναι — προφανῶς ἐξ αἰτίας τοῦ μαζικοῦ του χαρακτήρα — τῶν ἐργατῶν λιμένος, τὸ ὅποιο ὁδηγεῖται τρεῖς φορὲς στὴν ἀπειλὴ ἀπεργίας. «Οταν ἔνα ἵταλικὸ πλοϊο ἀρνήθηκε νὰ χρησιμοποιήσει ὅλους τοὺς ἐργάτες καὶ δέχθηκε μόνο τοὺς «μασουνατζῆδες», αὐτοί, ὡς μέλη τοῦ σωματείου, ἀπείλησαν, ὅτι θὰ κάνουν ἀπεργία σὲ ἔνδειξη ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς ἄλλους συναδέλφους τους. 'Ηταν μία αὐθόρμητη ἀντίδραση, ποὺ ἀνάγκασε τοὺς ὑπεύθυνους τοῦ πλοίου νὰ ὑποχωρήσουν. Δημιουργήθηκε μάλιστα ἐπεισόδιο μεταξὺ τοῦ σταθμάρχη λιμένος καὶ τοῦ προέδρου τοῦ σωματείου, ποὺ κατέληξε στὴν μετάθεση τοῦ πρώτου⁴⁴. Γιὰ δεύτερη φορὰ οἱ ἐργάτες

Κρήτη, βλ. Στρ. Παπαμανουσάκης, δ.π., 18-19. Οἱ πρῶτες ἀπεργίες στὰ Χανιά εἶναι τῶν φαπτῶν καὶ τῶν καπνεργατῶν, δ.π., 39-46.

41. 'Αρ. 1 (26 Ιουλ. 1914) καὶ «Λαός» (6 Σεπτ. 1914). Οἱ ἐργάτες ξυλουργοὶ ἔχουν ἥδη, ὥπως εἰδαμε, σχέση μὲ τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα.

42. 'Αρ. 9 (3 Οκτ. 1914).

43. 'Αρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914).

44. 'Αρ. 28 (13 Φεβρ. 1915), ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915). Τὸ θέμα τῆς μετάθεσης προκαλεῖ τὴν πρώτη σοβαρὴ ἀντιδικία μεταξὺ «Έργατη-Λαοῦ» καὶ «Ν. 'Εφημερίδας», ἡ ὅποια διαφωνεῖ μὲ τὴν κατάληξη τοῦ ἐπεισοδίου, βλ. «Ν. 'Εφημερίς» (7 Μαρτ. 1915). Οἱ ἐργάτες λιμένος πάντως διακρίνονται γιὰ τὴν μαχητικότητά τους ἀπὸ παλιά, βλ. «Ν. 'Εφημερίς» (8 Σεπτ. 1912), ὅπου ἀναφέ-

λιμένος ἀπειλοῦν μὲν ἀπεργία ἀρνούμενοι νὰ ἔκτελέσουν ἀμισθὶ ἄλλῃ ἐργασίᾳ, καθαρισμὸ τῶν πλοίων δηλαδή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκφόρτωση, ὅπως ἀπαιτοῦσαν οἱ ἱδιοκτῆτες κάποιων φορτηγίδων, καὶ οἱ τελευταῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν⁴⁵. Τέλος ἡ ἄρνηση τῶν ναυτικῶν πρακτόρων νὰ δεχθοῦν στὴν δουλειὰ μέλη τοῦ σωματείου μετὰ ἀπὸ ἀπαίτηση τῶν πλοιοκτητῶν προκαλεῖ τὴν μεσολάβηση διαιτητικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΚΑ, ἡ ὁποία ὅχι μόνο ἀποκαθιστᾶ τὴν διαφωνία ἀλλὰ πετυχαίνει καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἡμερομισθίου. Εἶναι ἡ ἐποχή, ποὺ γίνεται προσπάθεια νὰ συσταθεῖ δεύτερο σωματεῖο λιμενεργατῶν, ἵσως γιατὶ τὸ ἥδη ὑπάρχον ἔχει γίνει ίδιαίτερα δεκδικητικό⁴⁶. Τὸ ἴδιο μέσο, τὴν ἀπειλὴ δηλαδὴ ἀπεργίας, χρησιμοποίησαν καὶ οἱ καπνεργάτες, διὰν κάποιοι νέοι οι συνάδελφοι τους ἀρνήθηκαν νὰ ἐγγραφοῦν στὸ σωματεῖο καὶ δέχθηκαν νὰ δουλέψουν μὲ μικρότερο ἡμερομίσθιο. Στὴν διαμάχῃ μεσολάβησε ὁ Νομάρχης⁴⁷.

Τρία κυρίως σωματεῖα, τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν, τῶν ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν καὶ τῶν λιμενεργατῶν συμμετέχουν στὴν ἰδρυση τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου ὑλοποιώντας μιὰ ἴδεα, ποὺ ὁ «Ἐργάτης-Λαός» προβάλλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς κυκλοφορίας του μὲ πρότυπο τὸ ΕΚΑ⁴⁸. Ἐχει προηγηθεῖ ἄλλωστε ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1914 ἡ ἰδρυση τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Χανίων, ποὺ ἐπήρεαζεται ἀμεσα ἀπὸ τὸ ΕΚΑ⁴⁹. Στὴν ἰδρυση τοῦ ΕΚΗ πρωτοστατοῦν τὰ δύο πρῶτα ἀπὸ τὰ σωματεῖα ποὺ ἀναφέραμε, αὐτὰ δηλαδή, ποὺ ἥδη εἶχαν σχέση μὲ τὸ ΕΚΑ. Ἡ ἰδρυτικὴ σύσκεψη γίνεται στὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1915 καὶ τὸ καταστατικὸ ὑπογράφουν οἱ πρόεδροι τῶν ἔξης σωματείων: ἐργατῶν λιμένος, σανδαλοποιῶν, καπνεργατῶν, κτιστῶν, ἐργατῶν ξυλουργῶν καὶ ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν. Σὲ δεύτερη σύσκεψη μετὰ τρεῖς ἡμέρες, ὅπου συμμετέχουν «ὑπερτριακόσιοι» ἐργάτες, διαβάζεται ὁ ὄργανισμός, συντάκτης τοῦ ὅποιου εἶναι ὁ 'Α. Κόντος. Στὸν λόγο, ποὺ ἐκφωνεῖ παρομοιάζει τὸ ΕΚΗ μὲ οικογένεια, ποὺ τὰ μέλη της στεγάζονται κάτω ἀπὸ κοινὴ στέγη, τὰ συμφέροντά τους ταυτίζονται, ἀγωνίζονται μαζὶ γιὰ τὰ «ἰδανικὰ τοῦ ἐργατισμοῦ» μὲ μέσα τὴν «σύμπνοια», τὴν «ἐργασία» καὶ τὴν «ὑπομονή»⁵⁰.

ρονται οἱ διαμαρτυρίες τους σχετικὰ μὲ τὶς συνθῆκες ἐργασίας.

45. Ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915).

46. Ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915), βλ. καὶ «Ν. Ἐφημερίς (1 Αύγ. 1915) καὶ (4 Αύγ. 1915), ὅπου δημοσιεύονται ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ προέδρου τοῦ ὑπάρχοντος σωματείου.

47. Ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914). Οἱ σιγαροποιοὶ ἔχουν στὸ ἐνεργητικό τους ἥδη μιὰ ἀπεργία πρὶν δυὸ χρόνια, βλ. «Ν. Ἐφημερίς» (28 Νοεμ. 1912).

48. Ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914), ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Ὁκτ. 1914), ἀρ. 14 (7 Νοεμ. 1914), ὅπου διαβάζουμε σχετικὴ προτροπὴ τοῦ ΕΚΑ καὶ ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914).

49. 'Ο «Λαός» δημοσιεύει ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὸ ΕΚΧ ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1914. Βλ. καὶ Στρ. Παπαμανουσάκης, ὁ.π., 27-46.

50. Ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915) καὶ ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915).

'Η ίδρυση τοῦ ΕΚΗ ἀνακοινώνεται ἐπίσημα στὸ ΕΚΑ, τὸ ὄποιο ἀπαντᾶ μὲ συγχαρητήριο τηλεγράφημα⁵¹. Ὁ συντάκτης καὶ ὁ ἑκδότης τῆς ἔφημερίδας ἀνακηρύσσονται ἐπίτιμος πρόεδρος καὶ ἐπίτιμο μέλος ἀντίστοιχα, ἐνῶ τὴν ἴδια μέρα ἡ ἔφημερίδα ἀναγγέλλει τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τίτλου τῆς «κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου, οὕτινος ἡ ἔφημερὶς ἡμῶν θέλει διερμηνεύει εἰς τὸ ἔξῆς τὰς γνώμας»⁵². Γιατρὸς τοῦ ΕΚΗ ὁρίζεται ὁ Κώστας Χαριτάκης, ὁ ὄποιος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ παλαιότερα γιὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν του εὐαισθησίαν τὸ 1912 ὡς φοιτητὴς εἶχε κάνει διάλεξην περὶ σχολικῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν ἴδια χρονιὰ κατατάχθηκε ὡς ἔθελοντὴς στὴ φοιτητικὴ φάλαγγα γιὰ νὰ πάρει μέρος στὸν πόλεμο⁵³. Μὲ τὴν παρουσία του καὶ αὐτὸς προσδίδει αὐξημένο γόνητρο στὸ ΕΚΗ.

Τὸ ΕΚΗ στὸ διάστημα ποὺ ἔξετάζουμε, ἀκτὸς ἀπὸ τὴν κάλυψη, ποὺ προσφέρει στὰ σωματεῖα-μέλη του, ἔχει καὶ τὶς ἔξῆς δραστηριότητες: Συντάσσει ὑπόμνημα ἐκ μέρους τῶν καπνεργατῶν γιὰ τὴν μείωση τῆς φορολογικῆς ἐπιβάρυνσης τῶν τσιγάρων καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς τιμῆς τους, ὥστε νὰ κατασκευάζονται ἀπὸ τὰ ἔργοστάσια ὅλες οἱ ποιότητες τῶν τσιγάρων, νὰ μὴ μειωθοῦν οἱ ἐργασίες τους καὶ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἀπόλυτη ἔργατῶν⁵⁴. Ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ αἰτημα τοῦ σωματείου κτιστῶν νὰ προσληφθοῦν ἀπὸ τὸν Δῆμο 'Ηρακλείου καὶ νὰ ἔξιφλήσουν ἔτσι τὰ χρέη τους πρὸς αὐτόν, ἐνῶ διαμαρτύρεται, γιατί, παρὰ τὴν παλαιότερη ὑπόσχεσή του, δὲν προσλαμβάνει ντόπιους κτίστες γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Δημαρχείου ἀλλὰ Ἰταλούς⁵⁵. Ἐχει ἐπαφὴ τέλος μὲ τοὺς ἔργατες λιμένος Πειραιῶς, τοὺς ὄποιους θεωρεῖ πρότυπο γιὰ τὴν ὄργάνωση τῶν λιμενεργατῶν 'Ηρακλείου⁵⁶.

Τὸ ΕΚΗ συμμετέχει καὶ σὲ μὴ ἔργατικὲς δραστηριότητες ἀπὸ τὶς ὄποιες ἀνέξαιρέσουμε τὶς «κοινωνικές ὑποχρεώσεις»⁵⁷, ἡ σημαντικότερη εἶναι τὸ συλλαλητήριο, ποὺ ὀργανώθηκε μὲ ἀφορμὴ τὴν προσέγγιση τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν Βουλγαρία⁵⁸.

'Ως πρὸς τὴν πολιτικὴ τους τοποθέτηση οὔτε τὸ ΕΚΗ οὔτε ἡ ἔφημερίδα,

51. Ἀρ. 32 (13 Μαρτ. 1915).

52. Ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915).

53. Βλ. «Ν. ἔφημερὶς» 21 Ἀπρ. 1912, 5 Μαΐου 1912, 22 Σεπτ. 1912, 24 Νοεμ. 1912. Πρόκειται γιὰ τὸν μετέπειτα καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης (1889-1956), ὁ ὄποιος διακρίθηκε ὡς εἰδικὸς σὲ θέματα κοινωνικῆς ὑγιεινῆς.

54. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915).

55. Ἀρ. 47 (11 Ιουλ. 1915).

56. Ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915) καὶ ἀρ. 44 (19 Ιουν. 1915).

57. «Κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις» εἶναι π.χ.: τὸ τηλεγράφημα μὲ τὸ ὄποιο προπέμπει τὸν Γενικὸ Διοικητὴ τοῦ νησιοῦ καὶ τὰ συγχαρητήρια γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπέτειο στὸν πρωθυπουργό, [ἀρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915)], ἡ δέηση ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως καὶ οἱ εὐχὲς γιὰ τὴν ὀνομαστικὴν τοῦ ἑορτῆ, [ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915)].

58. Βλ. παρακάτω 163.

ποὺ τὸ καθιδηγεῖ, ὑποστηρίζουν κάποιο ἀπὸ τὰ δύο ἀντίπαλα κόμματα τῆς ἐποχῆς. Ἐτσι, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» ἐπικροτεῖ τὴν ἵδρυση τοῦ EKH, ἀργότερα, μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαΐου 1915, ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα ἐναντίον ὁρισμένων στελεχῶν του ἀλλὰ κυρίως ἐναντίον τῆς ἐφημερίδας, τὴν ὅποια κατηγορεῖ, ὅτι ὑποστηρίζει τὸ κόμμα τοῦ Γούναρη. Στὸ στόχαστρο βρίσκεται κυρίως ὁ συντάκτης τῆς μαζὶ μὲ ἄλλους, οἱ ὅποιοι «παρεισέφρυσαν», ὅπως λέει, στὸ EKH, ἔκμεταλλεύονται τοὺς ἐργάτες καὶ πρέπει νὰ ἀποπεμφθοῦν⁵⁹. Ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἀντίπαλη ἐφημερίδα, ὑποκλέπτει τὸν τίτλο τοῦ ὄργάνου τῶν ἐργατῶν καὶ τὸ EKH πρέπει νὰ ἀποκηρύξει τὴν ἐφημερίδα «ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξεδήλωσε τὰ αἰσθήματά της τὰ τόσον ἀντιτιθέμενα καὶ πρὸς τὰ λαϊκὰ συμφέροντα καὶ πρὸς τὰ πολιτικὰ αἰσθήματα τῆς πλειονότητος τῶν ἐργατῶν»⁶⁰. Κατὰ τὴν βενιζελικὴ ἐφημερίδα, «οἱ ἐργάται εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι βενιζελικοὶ ὅπως εἶναι καὶ ὅλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς Ἑλλάδος Παλαιᾶς καὶ Νέας»⁶¹.

Παρὰ τὸν ὑπερβολικὸ τόνο τῆς, ἡ ἐφημερίδα μᾶς προσφέρει ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται γενικὰ στὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, οἱ ὅποιες δὲν προέρχονται μόνο ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία δὲν ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν ἐργαζομένων, ἡταν μιὰ κρατικὴ πρωτοβουλία, ποὺ συνάντησε σοβαρὲς ἀντιστάσεις⁶².

Στὸ Ἡράκλειο, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ὑπάρχουν ἐργοδότες, ποὺ ἀπειλοῦν μὲ ἀπόλυτη, ὅσους ἐγγράφονται στὸ σωματεῖο, ἢ ἀποφεύγουν νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦν⁶³. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ ἀρχὲς ἀγνοοῦν τοὺς ἐργατικοὺς νόμους ἢ θεωροῦν θρασύτητα τὴν πρόσκληση σὲ ἀπεργία⁶⁴. Μερικὲς φορὲς μάλιστα οἱ ἀντιδράσεις παίρνουν τὴν μορφὴ γενικῶν διαπιστώσεων. «Αν πιστέψουμε τὸν «Ἐργάτη-Λαό»: «Τὸ πάρχουν πολλοὶ ποὺ φρονοῦν ὅτι ἡ ἀνακίνησις ἐν Κρήτῃ τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος ἥτο κάτι τι τό πρόωρον ἀκόμη καὶ τοῦτο διότι, ὡς λέγουν, καὶ οἱ ἐργάται τῆς Κρήτης εἶναι ὀλίγοι μέχρι

59. «Ν. Ἐφημερὶς» 1 Ιουλ. 1915 καὶ 8 Ιουλ. 1915.

60. «Ν. Ἐφημερὶς» 20 Ιουν. 1915.

61. «Ν. Ἐφημερὶς» 27 Μαΐου 1915.

62. Βλ. ἐνδεικτικά, Γιῶργος Λεονταρίτης, «Τὸ ἐλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τὸ ἀστικὸ κράτος» στό: *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, 55-59, Γιάννης Δ. Ληξουριώτης, «Προστατευτικὸς νομοθετικὸς παρεμβατισμὸς καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἐργατικοῦ δικαιού στὴν Ἑλλάδα: Ἡ περίπτωση τῆς παιδικῆς ἐργασίας», στό: *Βενιζελισμὸς καὶ ἀστικὸς ἐκσυγχρονισμός*, Ἡράκλειο 1988, 218-223, Ἀντώνης Λιάκος, «Ἀπὸ κράτος φύλαξ εἰς κράτος πρόνοια· οἱ παράμετροι τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς στὸ μεσοπόλεμο», στό: *Συμπόσιο γιὰ τὸν Ελευθέριο Βενιζέλο*, Πρακτικά, Ἀθήνα 1988, 173-174.

63. Ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914), ἀρ. 37 (24 Απρ. 1915), ἀρ. 50 (31 Ιουλ. 1915).

64. Βλ. τὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τῶν ἐργατῶν λιμένος καὶ τοῦ σταθμάρχη λιμένος, ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

τῆς στιγμῆς καὶ οἱ ὑπάρχοντες τοιοῦτοι ἔχουν κάποιαν, ἔστω καὶ πολὺ μικρὰν περιουσίαν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἡγακασμένοι ν' ἀπόζουν ἀπὸ μόνην τὴν ἐργασίαν τῶν [...]. Ἐν παραδείγματι λέγουν συχνά: Πρὸς τί ὁ ἐδῶ ἐργάτης νὰ σπεύδῃ νὰ ὀργανώνεται καθ' ὃν χρόνον οὐδεὶς κίνδυνος τὸν ἐπαπειλεῖ καὶ ὅπου ὁ ἴδιος εἶναι μικροκεφαλαιοῦχος καὶ πρὸς τί νὰ εἰσάγεται καὶ ἐδῶ τὸ 8ωρον καὶ τὸ 10ωρον τῆς ἐργασίας τὴν στιγμήν, πού ὁ ἐν 'Ηρακλείῳ ἐργάτης δὲν ἔχει τὰς αὐτὰς ἀνάγκας πρὸς τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Ἀθήναις συνάδελφόν του οὐδὲ ἐργάζεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς μὲ ἐκεῖνον συνθήκας;»⁶⁵.

Τις σχετικές πρωτοβουλίες ἀποδίδει ἐπίσης ἡ ἐφημερίδα καὶ στὴν ὑστεροβουλίᾳ ὄρισμένων προσώπων: «"Ηρισαν νὰ σπείρουν ζιζάνια μεταξὺ τῶν ἐργατῶν καὶ νὰ συκοφαντοῦν κάθε εὐγενῆ πρωτοβουλίαν ὡς δῆθεν προερχομένην ἀπὸ ἴδιοτελεῖς σκοπούς καὶ ἀπὸ ὑστεροβουλίαν [...] προβάλλουν εἰς τοὺς ἐργάτας τὸ φάσμα ὅτι πρόκειται νὰ τοὺς ἐκμεταλλευθοῦν ἄλλοιων"»⁶⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ κάποιοι καλλιεργοῦν τὴν ἀπαισιοδοξίαν ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν, ποὺ γίνονται γιὰ τὸν συνασπισμὸ τῶν ἐργατῶν⁶⁷.

'Η ἀρνητικὴ στάση τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι στὸν «Ἐργάτη-Λαό» καὶ στὸ ΕΚΗ ἐκφράζει οὐσιαστικὰ τὴν ἀσυνείδητη ἀρνηση τῆς ἵδιας τῆς κοινωνίας νὰ δεχθεῖ τὶς ἀλλαγές. 'Η «Ν. Ἐφημερίδας» θὰ ἔπρεπε θεωρητικὰ νὰ ὑπερασπίζεται μὲ σθένος τοὺς νόμους τοῦ πολιτικοῦ τῆς ἀρχηγοῦ καὶ δὲν τὸ κάνει, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ ἄλλες βενιζελικὲς ἐφημερίδες⁶⁸. Στὶς διαμάχες μεταξὺ ἐργατῶν λιμένος καὶ ἀρχῶν ἡ «Ν. Ἐφημερίδα» παίρνει τὸ μέρος τῶν ἀρχῶν, ὑποστηρίζει τοὺς ἐμπόρους, τοὺς ναυτικοὺς πράκτορες, τοὺς καπνοπλεῖς καὶ προβάλλει περισσότερο τὰ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐργοδοτικὰ σωματεῖα τῆς πόλης παρὰ τὰ ἐργατικά⁶⁹.

Τὴν ἵδια ἀσυνείδητη ἀρνηση ἐκφράζει καὶ ἡ «ἀδιαφορία» τῶν ἐργατῶν νὰ συνασπισθοῦν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχόλιο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» στὸ φύλλο ἀρ. 20 (19 Δεκεμ. 1914): «Διότι ὅσον εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα σήμερον ἐν τῇ πόλει μας ἐργατικὰ σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας, [...] ἄλλο τόσον εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ στοιχεῖα πολλῶν ἀκόμη ἐργατικῶν τάξεων, μὴ ἀνηκουσῶν

65. Ἀρ. 24 (16 Ιαν. 1915). Παρόμοια ἐπιχειρήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἴδιομορφία τῶν ἑλληνικῶν συνθηκῶν χρησιμοποιούσσαν αὐτοὶ ποὺ ἤθελαν νὰ δικαιολογήσουν ἀργότερα τὶς καθυστερήσεις στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, βλ. Γ. Λεονταρίτης, Ὁ.Π., 59.

66. Ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914).

67. Ὁ.Π. καὶ ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

68. Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Ο τύπος καὶ ὁ διχασμός, 1914-1915», στό: 'Ἐλευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οἰκονομία-Πολιτική στὴν ἐποχὴ του, 'Αθήνα 1989, 431-432.

69. «Ν. Ἐφημερίδα» 17 Ιαν. 1915, 7 Μαρτ. 1915 καὶ 1 Αὔγ. 1915. Στὸ διάστημα τῆς ἔκδοσης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ή «Ν. Ἐφημερίδας» ἀναφέρει κυρίως τὶς δραστηριότητες τοῦ συλλόγου τῶν Ἐργολάβων, τοῦ σωματείου 'Ηνωμένων Συντεχνιῶν, τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου, τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ συλλόγου τῶν Κυριῶν.

μέχρι σήμερον είς ούδεμίαν όργάνωσιν ἐνταῦθα δεικνύουν ἀδιαφοριολόγητον ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶν ὅ, τι θὰ καλλιτερεύῃ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν τῶν». Ἡ ἀδιαφορία αὐτὴ ὁφείλεται, κατὰ τὴν ἐφημερίδα, εἴτε στὸ παραδοσιακὸ σύστημα περίθαλψης, τὸν «κουμπαρᾶ», τὴν ἀποταμίευση δηλαδὴ στὸ στενὸ πλαίσιο τῆς καθεύδησης ὑπὸ τὴν ἐγγύηση τοῦ ἐργοδότη, ποὺ δεσμεύει τοὺς ἐργάτες⁷⁰, εἴτε στὴν ἐπιρροὴ ποὺ δέχονται γενικὰ ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες τους, «οἱ ὄποιοι», ἀν πιστέψουμε πάλι τὴν πηγή μας, «κατορθώνουν διὰ διαφόρων ἐπιτηδείων μέσων νὰ ἐμβάλλουν είς τοὺς ἐργάτας τῶν δυσπιστίαν ἀπέναντι τῶν λοιπῶν ἐργατῶν»⁷¹.

Οἱ προσωπικὲς ἀντιθέσεις ἐπίσης, οἱ ὄποιες κυριαρχοῦν εὔκολα σὲ κλειστὲς κοινωνίες καὶ ὀλιγοπρόσωπα ἐπαγγέλματα, παίζουν ἔνα σημαντικὸ ρόλο· ἡ ἐφημερίδα παροτρύνει τοὺς τυπογράφους νὰ ὅργανωθοῦν καλώντας τους «νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς μικροφιλοδοξίας, ἀναπτύσσοντες στενοὺς δεσμοὺς ἀλληλεγγύης μεταξύ τῶν»⁷². Πολλὲς φορὲς μάλιστα, καὶ αὐτὸ ἀπογοητεύει τοὺς συντάκτες τῆς ἐφημερίδας, οἱ ἐργάτες δὲν ἐγγράφονται στὸ σωματεῖο, ἐπειδὴ ἀπλῶς θέλουν νὰ αὐξήσουν τὶς πιθανότητες πρόσληψής τους ἔστω καὶ μὲ μικρότερο ἡμερομίσθιο⁷³.

Θεωρώντας, ὅτι ἡ «ἄγνοια» καὶ ἡ «ἀμορφωσία» εἶναι οἱ βασικὲς αἰτίες γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῶν ἐργατῶν καὶ ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὸν συνασπισμό τους εἶναι ἔνα στοιχεῖον ἐπίπεδο γραμματικῶν ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν γνώσεων⁷⁴, ὁ «Ἐργάτης-Λαός» προσπαθεῖ νὰ παίξει τὸν ρόλο τοῦ «δασκάλου», νὰ πείσει δηλαδὴ τοὺς ἐνδιαφερόμενους γιὰ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν «ἐργατικῶν τάξεων» καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ κάμψει τὶς ἀντιστάσεις, συνειδητές ἢ ἀσυνείδητες. Χρησιμοποιεῖ λοιπὸν κάποια προπαγανδιστικὰ μέσα, ἀφ' ἐνὸς προβάλλοντας ἀπὸ τὶς στῆλες του τὰ θέματα ποὺ ἀγγίζουν ἔνα μεγάλο μέρος τοῦ τοπικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου

70. Ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Μ' αὐτὸ τὸ σύστημα ἀποταμίευσης, ὑπὸ τὴν ἐγγύηση τοῦ ἐργοδότη, λειτούργησαν, στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα οἱ «έταιρεις ἀλληλοσβοήθειας» στὴν Ἀγγλία, πρὶν ἐπιβληθεῖ τὸ κλασσικὸ σύστημα ἀποταμίευσης ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῶν ίδιων τῶν μελῶν, βλ. Henry Pelling, *A History of Trade Unionism*, Penguin Books 20-21.

71. Ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 12 (24 Οκτ. 1914) καὶ ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

72. Ἀρ. 11 (17 Οκτ. 1914).

73. «Πῶς συνέβη μὲ κάποιους καπνεργάτες, βλ. παραπάνω τὴ σημείωση 38.

74. Αὐτὴ ἡ αἰτία προβάλλεται ὡς σημαντικότερη σὲ σειρὰ ἀρθρῶν, βλ. ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914) - 21 (25 Δεκ. 1914). Τὴν ίδια ἀποψή ἔκφραζει καὶ ἡ «Κρητικὴ Ἐστία» 18 Ιούλ. 1915. Ὁ «Ἀθραὰμ Μπεναρόγια γράφει τὸ 1921: «Τὸ ἐπαγγελματικὸν κίνημα εἶνε ἀκόμη ἀσταθές. Τὰ σωματεῖα εἶνε μᾶλλον ἔνα λοῦσο γιὰ μερικοὺς καὶ ἡ μᾶζα δὲν προστρέχει πρὸς αὐτὰ παρὰ μόνον εἰς στιγμὰς κρισίμους τοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἀδιαφορία τῆς μάζας πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῶν σωματείων εἶνε πολὺ χαρακτηριστική. Μία αἰτία τῆς ἀδιαφορίας αὐτῆς εἶνε καὶ ἡ ἀμορφωσιά. Στὴν Ἐλλάδα οἱ ἐργάται εἶνε σχεδὸν ὅλοι ἀμόρφωτοι.», βλ. Ἀθραὰμ Μπεναρόγια, «Ο ἐπαγγελματικὸς ἄγων τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου», παράρτημα στό: «Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἐλληνικοῦ προλεταριάτου», Ἀθήνα 1975, 217-218.

προσπαθώντας νὰ ἔξιοικειώσει τοὺς ἀναγνῶστες του μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία καὶ μὲ τὴν ἀπεργία, ὡς διεκδικητικὸ μέσο.

Τὸ περασπίζεται λοιπὸν τὰ αἰτήματα τῶν λαϊκῶν τάξεων εἴτε ἐκφράζονται μέσω τῶν ἐργατικῶν σωματείων εἴτε ἐκφράζονται προφορικὰ καὶ αὐθόρμητα⁷⁵. Δείχνει εύαισθησία ἐπίσης στὰ θέματα τῶν ἀποστρατευμένων, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἴδιαίτερα ἀδικημένους⁷⁶, εύαισθησία, ποὺ ἀγγίζει δλους τοὺς Κρητικούς. Προπαγανδίζει τὴν ὄργανωση ἐπαγγελματικῶν ὅμαδων, ὅπως ἡδη σημειώσαμε, καὶ προτείνει πρακτικὰ μέτρα γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος τῆς ἀνεργίας μὲ τὴν συνέχιση τῶν δημοσίων ἔργων στὴν Κρήτη⁷⁷, τὴν χρησιμοποίηση μόνο τῶν μελῶν τῶν σωματείων ἢ μόνο τῶν Κρητικῶν σὲ διάφορες ἐργασίες καὶ μὲ τὴν πρόσληψη ντόπιων καὶ ὅχι ξένων κτιστῶν στὸν Δῆμο⁷⁸.

Αὐτὸ ποὺ ἀπασχολεῖ πολὺ τὴν ἐφημερίδα εἶναι τὸ ζήτημα τῆς κερδοσκοπίας καὶ τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς. Τὸ πάρχουν σχολια κατὰ τῶν ἀλευρεμπόρων γιὰ τὴν αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ ψωμιοῦ (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν φορολογία, ποὺ ἔχει ἐπιβληθεῖ), καταγγελίες γιὰ τὴν ὑπερτίμηση τῆς ζάχαρης, τῶν τροφίμων γενικὰ καὶ τοῦ πετρελαίου, γιὰ τὰ συμπτώματα πληθωρισμοῦ καὶ γιὰ τὰ φαινόμενα αἰσχροκέρδειας, ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἀγορά. Η ἐφημερίδα συνδέει τὰ φαινόμενα αὐτὰ μὲ τὴν δασμολογικὴ ἀφομίωση τῆς Κρήτης στὸ ἐλληνικὸ κράτος καὶ ἀντιτίθεται στοὺς ἐπιβαλλόμενους φόρους⁷⁹, ἐνῶ ἀποδίδει στὸν πόλεμο τὴν κύρια εὐθύνη γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ζωῆς⁸⁰. Πρόκειται γιὰ ἔνα σοβαρὸ πρόβλημα κατὰ τὴν περίοδο τοῦ πολέμου ποὺ ἀντιμετωπίζουν ὅλες οἱ χῶρες καὶ φυσικὰ καὶ ἡ Ἐλλάδα⁸¹. Παράλληλα ὅμως εἶναι καὶ ἀντικείμενο τῆς προ-

75. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προγραμματικές τῆς διακηρύξεις στὸ πρῶτο φύλλο, ἀναφέρεται π.χ. μὲ συμπάθεια στοὺς ἐκπαιδευτικούς [ἀρ. 4 (29 Αὔγ. 1914), ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1915), ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915)], στοὺς γραφεῖς [ἀρ. 21 (25 Δεκ. 1914)], στοὺς ἀγροτικούς διενομεῖς [ἀρ. 52 (14 Αὔγ. 1915)], στοὺς ἀνθυπασπιστὲς χωροφυλακῆς [ἀρ. 11 (17 Οκτ. 1914)], γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνο τοὺς μὴ ὄργανωμένους σὲ σωματεῖα.

76. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915).

77. Ἀρ. 35 (10 Απρ. 1915).

78. Ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915).

79. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 32 (13 Μαρτ. 1915) κ.τ.λ. Τὸ ἴδιο κάνουν καὶ ἀλλες ἐφημερίδες π.χ., «Κρητική Ἐστία» 21 Μαρτ. 1915, «Τίδη» 11 Ιουν. 1914. Η ἴδια ἀντίδραση παρατηρεῖται καὶ στὴν Θεσσαλονίκη, βλ. Ἀντωνῆς Λιάκος, «Η Σοσιαλιστικὴ Ἐργατικὴ Ὀμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) καὶ ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία, Θεσσαλονίκη 1985, 103-104.

80. Ἀρ. 48 (18 Ιουλ. 1915). Βλ. καὶ τὴ συζήτηση στὸν ἀθηναϊκὸ τύπο γιὰ τὴ μείωση τῶν δασμῶν τοῦ σίτου, ἐπειδὴ εἶχε δημιουργηθεῖ πρόβλημα στὶς λαϊκές τάξεις, Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 430-431.

81. Βλ. ἐνδεικτικά, H. Pelling, δ.π., 150, Marc Ferro, *The Great War 1914-1918*, 118-121, γιὰ τὴν κατάσταση τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ τὶς ἀντιδράσεις τους βλ. Madeleine Rebérioux, «Le socialisme et la première guerre mondiale (1914-1918)», στὸ: Jacques Droz (ἐκδ.), *Histoire générale du socialisme*, τ. 2, 604-606. Σχετικὰ μὲ τὴν Ἐλλάδα καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς, βλ. Γ. Λεονταρίτης, δ.π., 73-75, γιὰ τὴν ὑπερτίμηση τῶν εἰδῶν διατροφῆς καὶ ἐνδυμασί-

παγάνδας, ὅσων ἀσκοῦν κοινωνικὴ κριτικὴ καὶ ἀφορμὴ γιὰ αὐθόρμητες λαϊκὲς διαμαρτυρίες⁸². Μιὰ τέτοια ἐκδήλωση ὑπονοεῖ ἡ ἐφημερίδα γράφοντας: «Λέγοντες ταῦτα θέλομεν νὰ προλάβωμεν ὥστε νὰ μὴ εύρεθῶμεν μετ' ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ θλιβεροῦ θεάματος τῆς διασαλεύσεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τοῦ διαγουμίσματος τῶν μαγαζιῶν»⁸³. Ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ ἐμμέσως ἀπειλεῖ μὲ μιὰ τέτοια διαμαρτυρία: «Ἄς ἔχουν δὲ ὑπὲρ ὅψιν των καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ τελευταῖοι ἐκ τῶν ἀρμοδίων ὅτι ὁ λαὸς πεινᾷ κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν καὶ ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ πεινῶντος δὲν εἶναι καθόλου ἡ τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου»⁸⁴. Τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὄποια ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιο τῆς διαμαρτυρίας εἶναι ἡ «ἡθικὴ» καὶ ὁ «Νόμος», ποὺ «εἶναι ὑπεράνω τῶν κερδοσκοπικῶν αὐτῶν τάσεων»⁸⁵. Τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὄποια ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιο τῆς διαμαρτυρίας εἶναι ἡ «ἡθικὴ» καὶ ὁ «Νόμος», ποὺ «εἶναι ὑπεράνω τῶν κερδοσκοπικῶν αὐτῶν τάσεων»⁸⁵ καὶ ὁ «Ἀνθρωπισμός», ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας⁸⁶.

Τὸ σημαντικότερο μέσο ὅμως ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ πείσει γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν, εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, τὴν ὄποια δέχεται στὸ σύνολό της ἀκόμα καὶ ὅταν διατυπώνει κάποιες ἀντιρρήσεις⁸⁷. Δημοσιεύει τὸν νόμο 281 περὶ σωματείων⁸⁸ καὶ τὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου «Περὶ εὐθύνης πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν ἐξ ἀτυχήματος παθόντων ἐργατῶν ἢ ὑπαλλήλων»⁸⁹, ἐνῶ διεκδικεῖ καὶ γιὰ τὴν Κρήτη τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου «Περὶ κανονισμοῦ ὡρῶν ἐργασίας εἰς τὰ ἐμπο-

ας, βλ. Ἐ. Μπεναρόγια, ὁ.π., 213, 216, γιὰ τὴν αὔξηση τῶν ἐξόδων διατροφῆς τῆς ἐργατικῆς οἰκογένειας καὶ τὴν αὔξηση κατανάλωσης φθηγῶν τροφίμων, βλ. Μιχάλης Ρηγίνος, Παραγωγικές δομές καὶ ἐργατικά ἡμερομίσθια στὴν Ἑλλάδα, 1900-1936, Ἀθήνα 1987, 156.

82. Τέτοιου εἰδούς ἐξεγέρσεις κατὰ τῶν φόρων καὶ τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς ἀποτελοῦσσαν μορφὲς διαμαρτυρίας στὴν προβιομηχανικὴ κοινωνία, βλ. Dick Geary, *Tὸ εὐρωπαϊκὸ ἐργατικὸ κίνημα (1848-1939)*, μτφ. Τ. Δαρβέρη, πράλογος Ἐ. Λιάκου, Θεσσαλονίκη 1988, 37-42. Παρατηροῦνται ὅμως καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, ὁ.π., 38. Κατὰ τὸν E. P. Thomson πρόκειται γιὰ ἀναβίωση τῆς «ἡθικῆς οἰκονομίας» (ὅπως ὀνόμασε τὸν τρόπο προσέγγισης τῶν λαϊκῶν στραωμάτων στὴν λειτουργία τῆς οἰκονομίας κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ), πράγμα ποὺ συμβαίνει σὲ περιόδους κρίσης, π.χ. σὲ περιόδους πολέμου, βλ. Ἀντώνης Λιάκος, «Περὶ λαϊκισμοῦ», *Τὰ Ιστορικά* 10 (1989), 27. Τὸ φαινόμενο χρησιμοποιεῖ ὁ Ἐ. Λιάκος γιὰ νὰ διερευνήσει τὴν ἔννοια τοῦ «λαϊκισμοῦ».

83. Ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914).

84. Ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915).

85. Ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914).

86. Ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914).

87. Αὐτὸς συμβαίνει μὲ τὸ νομοσχέδιο «Περὶ μέτρων ἐξασφαλίσεως τῶν εἰς τὸ κράτος ἀναγκαιούσων μεταφορῶν καὶ τῆς δημοσίας τάξεως», ποὺ ἀπαγορεύει τὴν ἀπεργία σὲ ὁρισμένες κατηγορίες ἐργαζομένων, βλ. ἀρ. 10 (10 Οκτ. 1914).

88. Ἀρ. 9 (3 Οκτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Οκτ. 1914), ἀρ. 11 (17 Οκτ. 1914), ἀρ. 12 (24 Οκτ. 1914), ἀρ. 13 (31 Οκτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

89. Ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914) - ἀρ. 28 (13 Φεβ. 1915).

ρικὰ καταστήματα καὶ πρατήρια»⁹⁰. Θέλει νὰ ἔξοικειώσει τὸ ἀναγνωστικό τῆς κοινὸ μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία ἀναλύοντας καὶ ἐκλαϊκεύοντας τοὺς νόμους⁹¹. Πιστεύει, ὅτι ἡ γνώση τῶν ἐργατικῶν νόμων, μπορεῖ νὰ καλλιεργήσει τὴν αἰσιοδοξία στοὺς ἐνδιαφερόμενους καὶ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει εύκολότερα ἀπὸ τὶς φοβίες, ποὺ τοὺς ἐμποδίζουν νὰ συνασπισθοῦν.

Ἐνα ἔξ ἵσου πειστικὸ ἐπιχείρημα ἀποτελοῦν οἱ δυνατότητες, ποὺ προσφέρει τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τὸ ὅποιο χαρακτηρίζεται «ὅπλο» τῶν ἐργατῶν⁹². «Εἶναι ἀναμφισβήτητον», ὑποστηρίζει, «ὅτι, ἐὰν τὸ νεώτερον κράτος δὲν ἀνεγνώριζεν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς ἀπεργίας, ὁ ἐργάτης θὰ ἔξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἴναι δοῦλος, ὅπως ἔκεινος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς»⁹³ καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει προβάλλει τὶς ἀπεργίες στὴν Ἀθήνα ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν⁹⁴.

Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ ὄργάνωση καὶ τὴν λειτουργία τῶν σωματείων, γιὰ τὶς «έξωτερικὲς» ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 281, ὅπως ἐπίσης οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ἕδρυση καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ Έργατικοῦ Κέντρου συνθέτουν χωρὶς ἀμφιβολία μιὰ πραγματικότητα.

Τὸ διδακτικὸ ὅμως καὶ διαρκῶς προτρεπτικὸ ὑφος τῆς ἐφημερίδας, ἡ ἐμφανῆς προσπάθειά τῆς νὰ πείσει γιὰ τὴν χρησιμότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν μᾶς δόληγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅλη ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ὄργάνωση τῶν ἐργατῶν ἐκφράζει μᾶλλον τοὺς «εὔσεβεῖς πόθους» μιᾶς μικρῆς ὁμάδας ἀνθρώπων, παρὰ τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Πρόκειται γιὰ ἐνα θεωρητικὸ αἴτημα, ποὺ προέκυψε ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικές τους ἀνησυχίες καὶ τὶς ἐπιρροές ποὺ ἔχουν δεχθεῖ ἀπὸ κύκλους τῆς Ἀθήνας. Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ «Έργατη-Λαοῦ» ὁ Κακουδάκης καὶ ὁ Κόντος δὲν ἐκφράζουν τὸ ἐργατικὸ ζήτημα στὸ Ήράκλειο, ἀλλὰ προσπαθοῦν νὰ τὸ δημιουργήσουν.

Ο πόλεμος

Τὸ δεύτερο κύριο θέμα τῆς ἐφημερίδας, ὅπως εἰπαμε, εἴναι ὁ πόλεμος ὁ ὄποιος ἔχει πλήξει ἥδη τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπειλεῖ καὶ τὴν Ελλάδα. «Ἡ θέση τῆς γενικὰ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν βασικὴ προπολεμικὴ ἀποψῆ τῶν σοσιαλιστῶν τῆς δεύτερης Διεθνοῦς, ἡ ὅποια θεωροῦσε τὸν πόλεμο ἀποτέλεσμα τῶν καπιταλιστικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐπομένως φαινόμενο, ποὺ οἱ σοσιαλιστὲς εἶχαν κα-

90. 'Αρ. 13 (31 Οκτ. 1914).

91. "Ο.π., γιὰ τὸν νόμο «Περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων». Ἀποδοκιμάζει ἐπίσης τὸν νόμο γιὰ τὶς ἀπεργίες, ἔξηγώντας μὲ ἀπλὸ τρόπο τὰ μειονεκτήματά του, βλ. ἀρ. 10 (10 Οκτ. 1914).

92. 'Αρ. 9 (3 Οκτ. 1914).

93. 'Αρ. 10 (1 Οκτ. 1914).

94. 'Αρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

θήκον νὰ ἀντιστρατεύονται. Οἱ διαφορετικὲς ἀπόψεις, ποὺ εἶχαν διαμορφωθεῖ ὡς τότε σχετικὰ μὲ τὴν τακτική, τὴν ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, ὁδήγησαν τὴν Διεθνή σὲ διάλυση, ἀφοῦ ἡ ἴστορία ἀποδείχθηκε ἰσχυρότερη ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τῶν σοσιαλιστῶν, ἥ, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Ferro, «τὸ συλλογικὸ ἔνστικτο μιλῦσε δυνατότερα ἀπὸ τὸν ἴδεαλισμὸ ἥ τὴν λογική»⁹⁵. Ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἐπηρεαζόμενος οὔτως ἥ ἄλλως ἀπὸ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας, ποὺ τηρεῖ ἀντιπολεμικὴ στάση, ἀκολουθεῖ κι αὐτὸς τὴν ἴδια γραμμή, μόνο ποὺ ἥ ἐθνική του εὐαίσθησία εἶναι πολὺ μεγάλη γιὰ νὰ ἀγνοήσει τὴν πιθανότητα τῆς ἐθνικῆς ὀλοκλήρωσης⁹⁶. Ἡ στάση του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κυκλοφορίας του θὰ παρουσιάσει ὅλες τὶς ἀναμενόμενες «ἀντιφάσεις».

Τὴν πατριωτικὴ παράδοση ἐκφράζει ὁ ἑκδότης τῆς ἐφημερίδας, Ἐμμ. Κακουδάκης, ὁ ὅποιος ὑπῆρξε δραστήριο στέλεχος τοῦ Σκοπευτικοῦ Συλλόγου «Ἐθνικὸν Λάβαρον», συλλόγου πατριωτικοῦ, ὅπως εἶναι ἄλλωστε ὅλοι οἱ παρόμοιοι σύλλογοι, οἱ ὅποιοι ἄρχισαν νὰ ἴδρυονται ἀπὸ τὸ 1908 στὴν Κρήτη ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ⁹⁷. Τὸ «Ἐθνικὸν Λάβαρον» ἴδρυεται τὸ 1910⁹⁸ καὶ ἡ δραστηριότητά του συνίσταται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀσκηση στὴν σκοποβολή, στὴ συγκέντρωση χρη-

95. M. Ferro, *δ.π.*, 38. Γιὰ τὴν κατάρρευση τῆς Β' Διεθνοῦς βλ., Georges Haupt, *The Socialism and the Great War, The Collapse of the Second International*, O.U.P., 1973 (ἀγγλικὴ ἔκδοση). Γιὰ τὶς διάφορες τάσεις κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου βλ. J. Droz, *δ.π.*, 585-639. Ἡ πλειοψηφία τῶν σοσιαλιστῶν ἀκολουθεῖ τὴν «σοσιαλ-πατριωτικὴ» γραμμή.

96. Γιὰ τὸν «Λαό» περιοριζόμαστε στὰ σωζόμενα φύλλα, ὡς τὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ 1914, καὶ σὲ κείμενα τοῦ Παπαναστατίου δημοσιευμένα ἐκεῖ καὶ ἀναδημοσιευμένα ἀργότερα, βλ. Ἀλέξανδρος Παπαναστατίου, *Πολιτικὰ Κείμενα (Μελέτες - Λόγοι - Ἀρθρα)*, Μέρος Α', Ἐπιμέλεια Ξενοφῶντος Λευκοπαρίδη, Ἀθῆνα 1957.

97. Ἡ ἴδρυση καὶ ἡ δράση τέτοιων συλλόγων ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1908, ὅπότε ἴδρυθηκε στὸ Ἡράκλειο παράρτημα τῆς Πανελλήνιου Σκοπευτικῆς Ἐταιρείας, μὲ σκοπὸ τὴν ἀσκηση τῶν Ἑλλήνων στὴ σκοποβολὴ καὶ μέσα τὴ σχετικὴ διδασκαλία, τὴ διοργάνωση ἀγώνων καὶ τὴν παροχὴ κινήτρων γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ τὸ θέμα, βλ. Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, τεῦχος Α', ἀρ. 5 Μαΐου 1908, 94-97. Γιὰ τοὺς σκοπευτικοὺς καὶ ἀθλητικοὺς συλλόγους βλ. καὶ X. Γκούτος, *δ.π.*, 89. Γιὰ τοὺς σκοπευτικοὺς συλλόγους στὴν Κρήτη βλ. ἐνδεικτικά: «Ἴδη» 24 Ιουλ. 1910, 31 Ιουλ. 1910, 18 Σεπτ. 1910, 9 Οκτ. 1910, 22 Ιαν. 1911, 23 Απρ. 1911 κ.τ.λ. Σὲ σχετικὴ μελέτῃ διαβάζουμε: «Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ καὶ μέχρι τοῦ 1912, ὅλοι στὴν Κρήτη, μικροὶ καὶ μεγάλοι, βρίσκονταν σ' ἔναν ὄργασμό, ἀσκούμενοι στὴ σκοποβολὴ. Σκοπευτικοὶ σύλλογοι ἔζεψυτρωναν σ' ὅλες τὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά ἀκόμη, Γεώργιος Χ. Μαχαιρίτσας, «Οἱ Διεθνεῖς Σκοπευτικοὶ ἀγῶνες εἰς Χανιά τῷ 1908», *Κρητικὴ Ἐστία*, τεῦχος 162 (1966), 283. Ὡς πρὸς τὸν οὐσιαστικὸ στόχο αὐτῶν τῶν συλλόγων εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἴδη» 18 Σεπτεμβρίου 1910: «Παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς ἴδρυσεως Σκοπευτηρίων εἰς τὸ διάφορα κέντρα τῆς νήσου, ὅπως τοιουτοτρόπως ὁ Κρής διατηρήσῃ καὶ ἐπὶ μᾶλλον προαγάγῃ τὰς πολεμικάς του ἀρετάς, τὰς ὅποιας οὗτος, ὡς νῦν τὰ πράγματα ἔχουσι, δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸσον διὰ τὴν πλήρη ἐθνικήν του ἀποκατάστασιν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφῶν».

98. Ἡ πρώτη μαρτυρία ποὺ μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἦταν στὴν ἐφημερίδα «Ἴδη» 31 Ιουλ. 1910.

μάτων μέσω λαχειοφόρων ἀγορῶν⁹⁹, στὴ διοργάνωση ἀγώνων σκοποβολῆς κατὰ τὴν ἔθνικὴ ἐπέτειο τῆς 25ης Μαρτίου¹⁰⁰ καὶ στὴ διοργάνωση ἐκδρομῶν¹⁰¹.

‘Ο σύλλογος ὄργανώνει ἐπίσης σῶμα ἐθελοντῶν, ὅταν ξεσπᾶ ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος¹⁰². Τὸ «Ἐθνικὸν Λάβαρον» ἔξακολουθεῖ νὰ δρᾶ καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἔκδοσης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ». ‘Η ἐφημερίδα παρουσιάζει τις δραστηριότητές του, ποὺ παραμένουν οἱ ἴδιες¹⁰³, μὲ κάποιες προσαρμογὲς στὴν νέα κατάσταση, ἀφοῦ ἀναγκάζεται νὰ ἀφοπλισθεῖ π.χ. σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς τῆς Πολιτείας¹⁰⁴. ‘Ο σύλλογος, ποὺ δὲν διατηρεῖ βέβαια τὴν παλιὰ αἰγλὴ¹⁰⁵, ἀναθεωρεῖ τὸ καταστατικό του βάσει τοῦ νόμου 281¹⁰⁶, ὁ Κακουδάκης —πρόεδρος γιὰ ἔνα μεγάλο χρονικό διάστημα— γίνεται ἐπίτιμος πρόεδρος, καὶ ὁ Κόντος συμμετέχει πιὰ καὶ αὐτὸς ὡς νομικὸς σύμβουλος¹⁰⁷. Οἱ νέες συνθῆκες καὶ οἱ νέες ἰδέες τῶν στελεχῶν του γιὰ τὴν ὄργανωση τῶν ἐργατῶν ἐπηρεάζουν τὸν χαρακτήρα τοῦ συλλόγου· στὸν λόγο του κατὰ τὴν ἔθνικὴ ἐπέτειο τοῦ 1915 ὁ νέος πρόεδρος λέει τὰ ἔξης: «Οἱ σοφοὶ εἴπον “ἐν τῇ ἑνώσει ἡ ἴσχύς”». Μολονότι ὡς σήμερον τὸ σωματεῖον μας οὐδένα συνεταιρικὸν σκοπὸν ἔνεχει ἀλλ’ εἶναι εἰς σύνδεσμος εὐγενῶν ἰδεῶν, σκοπῶν τὴν περὶ τὰ ὅπλα ἔξασκησιν τῶν μελῶν αὐτοῦ, ὅπως ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ὥσι ἔτοιμα καλούμενα νὰ ἐπιτελῶσι τὸ ιερὸν καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἔσφαλα νομίζω ἀναμνησθεὶς τοῦ τούτου, διότι ἀλλως θαρρύνῃ τις γνωρίζων ὅτι ἔχει συντρόφους καὶ βοηθοὺς καὶ ἀλλως ἂν μόνος κατέρχεται εἰς ἔνα ὄποιον δήποτε ἀγῶνα. Ἐπίζω ὅτι μὲ τὰς ἀρξαμένας περὶ συνεργατικῶν σωματείων ἰδέας δὲν θὰ βραδύνωμεν ὅλοι νὰ προσδώσωμεν καὶ ἑτέραν χροιάν εἰς τὸ σωματεῖον μας, χωρὶς ἔννοεῖται νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ ἀρχικοῦ ἀλλὰ καὶ εὐγενοῦς σκοποῦ του [...] ἀς ἔχωμεν ύπ’

99. «Ἴδη» 22 Ιαν. 1911.

100. "Ο.π., 2 Απρ. 1911.

101. "Ο.π., 23 Απρ. 1911, 21 Μαΐου 1911.

102. 'Ν. 'Ἐφημερίς' 22 Σεπτ. 1912. Στὸ σχετικὸ προσκλητήριο τοῦ συλλόγου ἀντιδρᾶ ἡ «Ν. 'Ἐφημερίς'» 29 Σεπτ. 1912 ὑποστηρίζοντας τὰ ἔξης: «Τὸ μένος τῶν καταρτιζόντων ἐθελοντικὰ σώματα διὰ τὸν ἐνδεχόμενον πόλεμον, πρέπει νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὰς ὑπειθύνους ὁδηγίας τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως [...]. Δὲν εὑρισκόμεθα πλέον εὐτυχῶς εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἰσθήποτε προσερχόμενος ὡς ἐθελοντὴς ἡτο εὔμενέστατα δεκτὸς διότι δὲν διέφερεν ἀπὸ τοὺς τακτικοὺς στρατιώτας». Πάντως ἐθελοντικὰ σώματα συγκροτήθηκαν (ἀπὸ τοὺς 6025 ἐθελοντές οἱ 3556 ἦσαν Κρητικοί), βλ. I. Σ. 'Αλεξάκης, Πολεμικαὶ ἀναμνήσεις. Οἱ ἐλληνικοὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι 1912-1913, τ. A', 'Αθήνα 1967, 68.

103. 'Αρ. 1 (26 Ιουλ. 1914), ἀρ. 4 (29 Αύγ.), ἀρ. 9 (3 Οκτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Οκτ. 1914), ἀρ. 11 (17 Οκτ. 1914), ἀρ. 12 (24 Οκτ. 1914), ἀρ. 34 (3 Απρ. 1915), ἀρ. 37 (24 Απρ. 1915), ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915), ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

104. 'Αρ. 7 (19 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

105. 'Αρ. 25 (23 Ιαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915), 27 (6 Φεβρ. 1915).

106. 'Αρ. 16 (21 Νοεμ. 1914), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), ἀρ. 25 (23 Ιαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915).

107. 'Αρ. 27 (6 Φεβρ. 1915), ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

όψιν μας ότι τὰ ὄνειρα τοῦ 'Ελληνισμοῦ δὲν ἔξεπληρώθησαν ἀκόμη, ἡ μυθικὴ πόλις μὲ τὸν Μαρμαρωμένο Βασιλῆα στενάζειν'¹⁰⁸. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1915 πρόεδρος γίνεται ὁ 'Α. Κόντος¹⁰⁹. 'Η ἐφημερίδα ἐξ ἄλλου, ἡ ὅποια δείχνει μιὰ ιδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τοὺς πολεμιστὲς τῶν προηγουμένων ἐθνικῶν πολέμων, ὅπως εἰδαμε παραπάνω, προβάλλει ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση ἔχει πατριωτικὸ περιεχόμενο, τὴν ἀπονομὴ ἀναμνηστικῶν μεταλλίων, τὶς γιορτὲς τῆς Σημαίας μὲ διανομὴ συνδρομῶν σὲ θύματα τοῦ πολέμου. 'Ἐπίσης δημοσιεύει νεκρολογίες ἀγωνιστῶν τοῦ 1867¹¹⁰ καὶ ποιήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸν πόλεμο, μὲ θύματα εἴτε τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα εἴτε τὸν πόνο ποὺ προκαλεῖ ὁ πόλεμος καὶ ἡ αἰματοχυσία¹¹¹.

Τὸ πατριωτικὸ στοιχεῖο συνυπάρχει σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς κυκλοφορίας της μὲ τὴ συμπάθεια πρὸς τὶς σοσιαλιστικὲς ἰδέες. Στὸ πρῶτο τῆς φύλλο θρηνεῖ τὸν θάνατο τοῦ Jaurès, ποὺ θεωρεῖ σύμβολο τῶν σοσιαλιστικῶν ἀντιπολεμικῶν ιδεῶν καταλήγοντας στὰ ἔξης: «'Η κοινωνία θὰ ἀναμορφωθῇ ἐπὶ νέων τότε σταθερωτέρων βάσεων τὰς ὅποιας ἡ ὁξεῖα ἀντίληψις τοῦ Ζωρὲς ἔχαραξεν. 'Ο Ζωρὲς δὲν ἀπέθανεν»¹¹².

Κατὰ τὴν ἐφημερίδα ὁ πόλεμος, ὡς πρὸς τὰ αἰτιά του, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν «πλουτοκρατικῶν τάξεων» τῶν Εύρωπαίκῶν Δυνάμεων στὴν Τουρκία¹¹³. Πίσω ἀπὸ αὐτὸν κρύβονται δηλαδὴ «τὰ εὔτελῃ συμφέροντα μιᾶς ἀνθρίκου ὀλιγαρχίας καὶ οἱ κατακτητικὲς βλέψεις τῆς διεθνοῦς διπλωματίας». Δηλώνει τὴν πίστη της στὴν «ἀρχὴ τῶν ἔθνοτήτων» καὶ ἐκφράζει τὴν αἰσιοδοξία, ὅτι μετὰ τὸν πόλεμο «θ' ἀναθάλῃ ἀκμαιότερον τὸ ἔργατικὸν καὶ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα καὶ θὰ ἔξασφαλισθῇ ἡ διαρκὴς εἰρήνη»¹¹⁴. Διευκρινίζει ὅμως, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς στρέφεται κυρίως ἐναντίον τῶν ἐπιθετικῶν πολέμων καὶ δὲν ἀντιτίθεται στὶς ἀμυντικὲς προσπάθειες τῶν ἔθνῶν¹¹⁵.

108. 'Αρ. 34 (3 Απρ. 1915).

109. 'Αρ. 51 (7 Αύγ. 1915).

110. 'Αρ. 4 (29 Αύγ. 1914), ἀρ. 13 (31 Οκτ. 1914), ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915).

111. 'Αρ. 13 (31 Οκτ. 1914): «'Απὸ τὰς 'Αθλιότητας τοῦ Εύρωπαίκοῦ πολέμου - 'Η περιπέτεια ἐνὸς βιολινίστα», ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴν *'Journal de Genève'*. 'Αρ. 17 (28 Νοεμ. 1914): «Σονέτο στὸ Βέλγο στρατιώτη - Πατρίδα», ὑπογραφή: Στέφανος 'Αμάραντος. 'Αρ. 18 (5 Δεκ. 1914): «'Ο ἐρημωμένος κάμπος», ὑπογραφή: Στέφανος 'Αμάραντος; ἀναδημοσιεύθηκε στὸν *«Λαὸν τῆς Αθήνας*, 13 Δεκ. 1914. 'Αρ. 19 (12 Δεκ. 1914): «Σονέτο στὸν 'Εργέστο Ψυχάρη. Γιὰ τὴ Λευθεριὰ τῆς Πατρίδας καὶ τῆς Σκέψης», ὑπογραφή: Στέφανος 'Αμάραντος. 'Αρ. 20 (19 Δεκ. 1914): «Σονέτο - Στὸν 'Εσταυρωμένο τῶν Ρημῶν», ὑπογραφή: Στέφανος 'Αμάραντος. 'Αρ. 23 (9 Ιαν. 1915): «Σονέτο - Ποιὸς εἰσαὶ σύ;», ὑπογραφή: Στέφανος 'Αμάραντος.

112. Δολοφονήθηκε τὴν 1η Αύγουστου. 'Εξέφραζε ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ τὴν αἰσιοδοξία του, βλ. Πάουλ Φρέλιχ, *Ρόζα Λούξεμπουργκ*, Αθήνα 1981, 255, G. Haupt, δ.π., 209, 221.

113. 'Αρ. 2 (8 Αύγ. 1914).

114. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194.

115. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 188-190.

'Ενδιαφέρεται έπίσης για τις δραστηριότητες των σοσιαλιστών στήν Εύρωπη. Από τὸ Συνέδριο τῆς Κοπεγχάγης, ὃπου συνῆλθαν οἱ σοσιαλιστὲς τῶν οὐδετέρων χωρῶν, ξεχωρίζει τὶς παρεμβάσεις τοῦ Σουηδοῦ καὶ τοῦ Ὀλλανδοῦ ἀντιπροσώπου, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ ἔξηγήσουν τὴν ἀποτυχία τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων νὰ ἀποτρέψουν τὸν πόλεμο, ὑπόστηρίζοντας, ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία δὲν χρεωκόπησε καὶ ὅτι στόχος τῶν σοσιαλιστῶν στὶς οὐδέτερες χῶρες πρέπει νὰ είναι ἡ καλύτερη ὄργάνωσή τους¹¹⁶.

Προβάλλει ἐπίσης τὶς ἀπόψεις τοῦ γερμανοῦ σοσιαλιστῆ Haase σὲ συνάντηση στήν Φραγκφούρτη, ὁ ὅποιος ξαναθυμίζει στοὺς συντρόφους του τὴν παλαιὰ ἀδιάλλακτη κατὰ τοῦ πολέμου στάση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. Χωρὶς γὰρ ἀγνοεῖ ἡ ἐφημερίδα τὶς ἀπόψεις τῆς φιλοπολεμικῆς πλειοψηφίας, δείχνει πάντως συμπάθεια πρὸς τὶς «εἰρηνόφιλες» γερμανικὲς ἀπόψεις¹¹⁷. Στὸ ἵδιο πνεῦμα παρουσιάζει μέρος τῆς συζήτησης στήν Πρωσικὴ Δίαιτα, ὃπου συγχρούστηκαν οἱ σοσιαλιστὲς τῆς πλειοψηφίας μὲ τὸν Liebknecht, γνωστὸ ἀντίπαλο τῆς φιλοπολεμικῆς γραμμῆς τοῦ κόμματος¹¹⁸. Τέλος πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνῶστες τῆς γιὰ τὴ συνάντηση τῶν σοσιαλιστῶν τῶν χωρῶν τῆς Ἀντάτ στὸ Λονδίνο, ὃπου καταδικάζεται ὁ γερμανικὸς ἴμπεριαλισμός, καὶ κάνει τὸ ἔξῆς σχόλιο: «Ἡ ἀπάντησις αὕτη ὅλων τῶν Λατίνων καὶ Σλαύων σοσιαλιστῶν πρὸς τὰς ἀποπείρας τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως διὰ μέσου τῆς ὑποδούλου τῆς σοσιαλδημοκρατίας νὰ ξελογιάσῃ τοὺς Γάλλους ἐργάτας πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, είναι ἀρκετὰ σοβαρὰ καὶ ἐνδεικτικὴ περὶ τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων τῆς σοσιαλιστικῆς Λατινικῆς φυλῆς, ἡ ὅποια ἐπροδόθη αἰσχρῶς ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ψευτοσοσιαλδημοκρατίας»¹¹⁹. Παρόλο ποὺ ὁ «Έργατης-Λαός» μοιάζει νὰ παρουσιάζει «ἀντικειμενικὰ» τὶς δραστηριότητες τῶν εὐρωπαίων σοσιαλιστῶν, είναι προφανές, ὅτι συμπαθεῖ τὶς χῶρες τῆς Ἀντάτ καὶ τὰ ἀντίστοιχα κόμματα: συμπαθεῖ ἐπίσης τὶς οὐδέτερες χῶρες καὶ τὰ σοσιαλιστικά τους κόμματα καὶ δὲν κρύβει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τοὺς Γερμανούς. Γι' αὐτὸ προτιμᾶ τὶς ἀδιάλλακτες ἀντιπολεμικὲς φωνὲς τοῦ γερμανικοῦ κόμματος παρὰ τὶς «σοσιαλ-πατριωτικές».

116. Ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915). Στὸ συνέδριο τῆς Κοπεγχάγης διατυπώθηκε ἔκκληση πρὸς τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα τῶν ἐμπολέμων χωρῶν νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου μὲ βάση τὴν ἔθνικὴ ἀυτοδιάθεση, τὴν κατάργηση τῆς μυστικῆς διπλωματίας καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴ διαιτησία, βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἐλληνικὸ σοσιαλιστικό...*, ὁ.π., 66.

117. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915). 'Ο Haase ἀνήκει σ' αὐτοὺς ποὺ ἐπιμένουν στὴ σαφὴ ἀντιπολεμικὴ στάση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, ἀλλὰ δὲν παίρνουν τὴν πρωτοβουλία νὰ προκαλέσουν τὸ σχίσμα. Γιὰ τὴν τάση αὕτη βλ. J. Droz, ὁ.π., 612-614.

118. Ἀρ. 44 (19 Ιουν. 1915).

119. Ἀρ. 26 (30 Ιαν. 1915). 'Η ἀπόφαση τοῦ συνέδριον προσπαθοῦσε νὰ συμβιβάσει τὴν κλασσικὴ ἀποψή τῶν σοσιαλιστῶν περὶ τῶν «καπιταλιστικῶν ἀνταγωνισμῶν» μὲ τὴν καταδίκη τοῦ «γερμανικοῦ ἴμπεριαλισμοῦ», βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, ὁ.π., 66. Τὴν ἴδια ἀποψή ἔκφραζει ἡ ἐφημερίδα καὶ στὸν ἄρ. 35 (10 Απρ. 1915).

Ένα ζήτημα πού άπασχολεῖ έξι άλλου τὴν ἐφημερίδα έξι αἰτίας της σοσιαλιστικῆς της εὐαισθησίας, είναι οἱ συνέπειες τοῦ πολέμου στὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν λαϊκῶν τάξεων. Προτείνει τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀλληλοβοηθητικῶν ταμείων καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν ἐργατῶν ἀπὸ μερικοὺς ἀμεσους φόρους, γιατί, διπος ὑποστηρίζει, «οἱ ἐργάτες ἀποτελοῦντες τὸν μεγαλύτερο παράγοντα ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν, ἐφ' ἡς στηρίζει τὰς ἐλπίδας του τὸ ἔθνος [...]】 ύπερ πάντα ἄλλον είναι ἄξιοι νὰ ἐπισύρωσι τὴν ἰδιατέραν φροντίδα τῆς Κυβερνήσεως. Αὐτοὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τῆς ἐργασίας των συμβάλλουν εἰς τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἔθνικῆς παραγωγῆς καὶ αὐτοὶ είναι ποὺ θὰ συνεισφέρουν καὶ πάλιν τὸ αἷμα των ἐν πολέμῳ διὰ τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ 'Ἐθνους'¹²⁰. 'Επισημαίνει ἐπίσης τὴν ἀνάγκη διοικητικῶν μέτρων, ὥστε νὰ μὴ λείψει τὸ στάρι καὶ τὸ φωμὶ ἀπὸ τὸν κρητικὸ λαό¹²¹.

Είναι φανερὴ ἡ ἐπιρροὴ τῶν σοσιαλιστικῶν ἴδεων, ὅπως αὐτές ἔχουν ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τὸν «Ἐργάτη-Λαό» μέσω τοῦ «Λαοῦ» τῆς 'Αθήνας καὶ τοῦ ΕΚΑ. 'Η ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα π.χ. γράφει: «ἔξω καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα αὐτά, ύπάρχει, ζῆ καὶ κινεῖται ὁ διεθνής Ἐργατισμός, τὸ παγκόσμιον προλεταριάτο, τὸ ἀσύνορον Κράτος τῶν δούλων τῆς σημερινῆς Κοινωνικῆς Συνθέσεως»¹²² ἢ ἄλλοῦ: «ὅτι ἐπὶ τῶν συντριμμάτων τῆς ἀμαρτωλῆς Εύρωπης θὰ ἀναθάλῃ ζωηρότερον τὸ ἐργατικὸν τὸ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα [...]】 Αὐτὴ ἡ μεγάλη μεταβολὴ θὰ ἔξασφαλίσῃ καὶ τὴν ριζικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, δικαιοσύνης καὶ σκοπιμότητος»¹²³. 'Ένα μήνα περίπου μετὰ ἡ κρητικὴ διατυπώνει τὴν ἴδια ἄποψη μὲ τὶς ἴδιες σχεδὸν ἐκφράσεις¹²⁴. Κοινὸ στοιχεῖο ἐπίσης ἀνάμεσα στὰ δύο ἐντυπα είναι ἡ πίστη στὴν ἀρχὴ τῶν ἔθνοτήτων¹²⁵.

Δὲν πρέπει νὰ είναι τυχαῖο ἄλλωστε τὸ γεγονός, ὅτι μιὰ ἑβδομάδα μετὰ τὴν δημοσίευση ἄρθρου τοῦ 'Αλέξανδρου Παπαναστασίου στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο 'Ο πόλεμος καὶ οἱ ἐργάται, ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει τὸ πιὸ ἀναλυτικὸ σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο ἄρθρο τῆς, μὲ τὸν τίτλο 'Οι σοσιαλισταὶ καὶ ὁ πόλεμος, ὅπου ἐκφράζονται παρόμοιες ἀπόψεις τὰ βασικὰ σημεῖα τοῦ ἄρθρου τοῦ Παπαναστασίου είναι ἡ διάκριση ἀμυντικοῦ καὶ ἐπιθετικοῦ πολέμου, ἡ πεποίθηση, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν χρεωκόπησε, παρόλο ποὺ δὲν ἀπέτρεψε τὸν

120. 'Αρ. 14 (7 Νοεμ. 1914).

121. 'Αρ. 11 (17 Οκτ. 1914). 'Η «Ν. Ἐφημερὶς» ἀπὸ τὴν ἀλλη πλευρὰ προβάλλει τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν γιὰ τὴν κρητικὴ οἰκονομία γενικά, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» 15 'Απρ. 1915, 29 'Απρ. 1915, 15 'Ιουλ. 1915, 22 'Ιουλ. 1915, 29 Αὔγ. 1915, 5 Σεπτ. 1915.

122. «Λαός» 19 'Ιουλ. 1914.

123. "Ο.π., 26 'Ιουλ. 1914.

124. 'Αρ. 3 (22 Αὔγ. 1914).

125. "Ο.π. καὶ «Λαός» 26 'Ιουλ. 1914.

πόλεμο, καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν περαιτέρω ὄργανωση τῶν ἐργατῶν ὥστε νὰ ἀντισταθοῦν στὸν πόλεμο¹²⁶.

‘Η εὐαισθήσια τέλος τοῦ «'Εργάτη-Λαοῦ» γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου στὶς λαϊκὲς-έργατικὲς τάξεις ύπαρχει, δῆπος εἶναι εύνόητο, καὶ στὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας. Διαβάζουμε π.χ. στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα: «Σήμερα αἱ τάξεις ποὺ δυναστεύονται πάντα ἀπὸ τὸν Πλοῦτον εἰς ὅλα τὰ κράτη, ἀρχισαν νὰ δυναστεύονται διπλᾶ καὶ θὰ δυναστεύθουν αὔριον τριπλᾶ καὶ πολλαπλᾶ καὶ ἀνυπολόγιστα ἀπὸ τὴν Πεῖναν καὶ τὴν Δυστυχίαν ποὺ θὰ τοὺς εύρῃ μὲ τὸν πανευρωπαϊκὸν ἀλληλοσπαραγμόν, εἰς τὸν ὁποῖον τοὺς ἔρριξεν ἡ Στρατοκρατία, ὁ Αὐταρχισμὸς καὶ ὁ Ἰμπεριαλισμὸς τῆς Εὐρώπης»¹²⁷.’

‘Ο «Λαός» τῆς Ἀθήνας ὅμως χρησιμοποιεῖ σκληρότερο, καὶ πιστότερο στὴν σοσιαλιστικὴ γλώσσα, λόγῳ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τοῦ 'Ηρακλείου. Ἐκφράσεις δῆπος «προλεταριάτο», «κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα» ή «ἰμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ»¹²⁸ δὲν ύπαρχουν στὴν κρητικὴ ἐφημερίδα, δῆπος δὲν ύπαρχουν τόσες πολλὲς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα, δῆσες δημοσιεύει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

Παράλληλα μὲ τὶς θεωρητικὲς τοποθετήσεις του ὁ «'Εργάτης-Λαός» παρακολουθεῖ ἐπίσης ἀπὸ κοντὰ τὶς διπλωματικὲς καὶ πολιτικὲς ἔξελίξεις σχετικὰ μὲ τὸ ἐνδεχόμενο συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο καὶ τὶς παρουσιάζει στοὺς ἀναγνῶστες του, κάτι ποὺ δὲν κάνει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα, στὸ διάστημα τουλάχιστον, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει ὁ σχετικὸς ἔλεγχος. Ἔδω διακρίνεται μιὰ ἄλλη γλώσσα ρεαλιστική, ποὺ δὲν κάνει καμιά προσπάθεια νὰ κρύψει τὸ μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους, «τὸν προαιώνιον ἔχθρον, ἐὰν οὗτος ἥθελε, παρὰ τὸ πρόσφατον πάθημά του νὰ ὑψώσῃ καὶ πάλιν τὴν κεφαλήν»¹²⁹, καὶ πρὸς τοὺς Βουλγάρους¹³⁰. “Οταν μάλιστα ἡ Τουρκία ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Ρωσίας τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 1914, ἡ ἐφημερίδα τῆς ἐπιτίθεται δριμύτατα προβλέποντας τὴν κατάρρευσή της καὶ ἀπειλεῖ, ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ ἀνεχθεῖ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Τουρκία καὶ «δὲν θὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὰς διαμαρτυρίας μόνον τοῦ πρεσβευτοῦ της, ἀλλὰ θὰ ἀναγκασθῇ νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ ὅπλα, δῆπος καταφέρῃ μόνη αὐτὴ τὸ τελειωτικὸν κατὰ τοῦ ἐτοιμοθανάτου κτύπημα»¹³¹. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, δῆπος τὰ πράγματα ἔξελίσσονται κυρίως στὸ

126. «Λαός» 14 καὶ 21 Φεβρ. 1914. Τὸ ἄρθρο ἔχει ἀναδημοσιευθῆ στό: 'Αλ. Παπαναστασίου, ὄ.π., 202-207. Τὸ ἄρθρο τοῦ «'Εργάτη-Λαοῦ» δημοσιεύεται στὸ παράρτημα μὲ τὸν ἀριθμὸ 3.

127. «Λαός» 2 Αὔγ. 1914. Βλ. καὶ ἄλλες ἀναφορές στὶς 16 Αὔγ. 1914, στὶς 23 Αὔγ. 1914 κ.ἄ.

128. "Ο.π., 19 Ιουλ. 1914, 26 Ιουλ. 1914 καὶ 2 Αὔγ. 1914.

129. 'Αρ. 1 (26 Ιουλ. 1914).

130. 'Αρ. 6 (12 Σεπτ. 1914).

131. 'Αρ. 12 (24 Οκτ. 1914). 'Ο Βενιζέλος προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὸν συνασπισμὸ τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Σερβίας, ὥστε νὰ οὐδέτερο ποιηθεῖ ἡ Βουλγαρία, γιατὶ ἡ ἄλλη λύση γιὰ τοὺς συμμάχους θὰ ἥταν ἡ παραχώρηση ἑλληνικῶν ἐδαφῶν σ' αὐτήν, βλ. G. B. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974, 80-88.

έπιπεδο τῶν διπλωματικῶν ἐπαφῶν τῆς Ἑλλάδας μὲ τὶς Δυνάμεις, ή ἐπίσημη γραμμὴ τῆς Ἑλληνικῆς κυβέρνησης εἶναι ή οὐδετερότητα¹³² καὶ ή κοινὴ γνώμη εἶναι ύπερ τῆς Ἀντάντ¹³³, δ «'Ἐργάτης-Λαὸς» δὲν διαφέρει στὶς ἀναλύσεις του γιὰ τὶς ἔξελίξεις ἀπὸ τὴν φιλοβενιζελικὴ «Ν. Ἐφημερίδα»¹³⁴.

Ἡ κατάσταση δὲν ἀλλάζει, ὅταν οἱ σύμμαχοι στὶς ἀρχές τοῦ 1915 προτείνουν τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδας στὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Δαρδανελλίων¹³⁵. Ἡ ἐφημερίδα τάσσεται ύπερ τῆς ἔξοδου τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο λέγοντας τὰ ἔξῆς: «Μεταξὺ μιᾶς ἀναμίξεως εἰς τὸν διεξαγόμενον πόλεμον, ητὶς θὰ ἐπισπεύσῃ τὸ ταχύτερον τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ θὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν Παγκόσμιον Εἰρήνην, καὶ μεταξὺ μιᾶς οὐδετερότητος, ητὶς ἂν δὲν ἔχῃ τὰ αἰματηρὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἔχει ὅμως τοὺς οἰκονομικοὺς ἀντικτύπους αὐτοῦ [...] νομίζομεν, ὅτι τὰ οὐδέτερα κράτη συμφέρονται ν' ἀκολουθήσουν τὴν πρώτην ὁδὸν πρὸς ὡφέλειαν οὐ μόνον αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος»¹³⁶.

Ἡ ἐφημερίδα ὅμως διαφοροποιεῖ τὴν στάση τῆς, ὅταν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1915 οἱ διαπραγματεύσεις καταλήγουν σὲ ἀποτυχία καὶ ὁ Βενιζέλος παραιτεῖται. Ἐνῶ οἱ βενιζελικὲς ἐφημερίδες ἔκφραζουν τὴν ἀπογοήτευσή τους καὶ οἱ ἀντιβενιζελικὲς τὴν ἀνακούφισή τους¹³⁷, δ «'Ἐργάτης-Λαὸς» προσπαθεῖ νὰ διακριθεῖ καὶ ἀπὸ τὶς δυὸς ἀπόψεις: «Ἀλλὰ νῦν ὅτε τὰ τηλεβόλα τοῦ Ἀγγλογαλλικοῦ Στόλου ἔξωθι τῶν Δαρδανελλίων ἀνοίγουν μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸν δρόμον πρὸς τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων, δὲν ητο δυνατὸν ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ νὰ μὴ δοκιμάσῃ τὴν ἱερὰν συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν τῆς ἔχληροδότησαν αἱ ἔθνικαι παραδόσεις. Καὶ ή τέως Κυβέρνησις διερμηνεύουσα κατὰ τοῦτο τὸ κοινὸν αἰσθημα ἔθεωρησε συμφέρονταν ἀναβολῆς νὰ συμπολεμήσῃ ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Ἀντάντ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχῶς τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς Κυβερνήσεως, ητὶς ητο καὶ ἀπόφασις τοῦ "Ἐθνους, δὲν ύπεστήριζον, φαίνεται, καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Ἐπιτελείου καὶ τὰ ἔξωτερικὰ διδόμενα [...]. Ἡ ἀνάμιξις λοιπὸν σήμερον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον στηρίζεται ἐπὶ τῆς

132. Γιὰ τὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τοῦ πολέμου βλ. δ.π., 60-79.

133. Ο.π., 63 καὶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 391.

134. Ὡς τότε τὰ κύρια ἄρθρα τῆς φιλοβενιζελικῆς «Ν. Ἐφημερίδας» μιλοῦν γιὰ αὐτοσυγκράτηση ὡς τὴν ἄνοιξη, δόποτε πολλὰ μποροῦν νὰ συμβοῦν μὲ ἐμφανὴ βεβαίως συμπάθεια πρὸς τὴν Ἀντάντ, βλ. «Ν. Ἐφημερίδα» 17 Ιαν. 1915, 21 Ιαν. 1915, 4 Φεβρ. 1915. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ κύριο ἄρθρο τῆς 12 Νοεμ. 1914: «Σύμφωνα μὲ τὰς προβλέψεις ταύτας εύτυχεῖς κάπως θὰ εἶναι ἔκεινοι οἱ λαοί, οἱ ὁποῖοι ἔξερχόμενοι τῆς οὐδετερότητος θὰ πράξωσι τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν ἀργότερον, δόποτε καὶ ἡ δαπάνη εἰς χρῆμα καὶ εἰς αἷμα θὰ εἶναι μικροτέρα».

135. Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. G. B. Leon, δ.π., 98-121.

136. Ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915).

137. Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 395-397. Ἡ «Ν. Ἐφημερίδα» γράφει στὶς 25 Φεβρουαρίου 1915: «'Ο Θεὸς τῆς Ἑλλάδος ὁ παρουσιαθεὶς τοσάκις ὡς μέγας σωτήρ ύπερ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀς βοηθήσῃ τὸ ἔθνος μας πρὸ τῆς τοιαύτης καταστροφῆς! Αφήγομεν τὴν καταλληλοτέραν τῶν περιστάσεων νὰ παρέλθῃ!»

προϋποθέσεως, ότι είς τὸ τέλος θὰ νικήσῃ ἡ Ἀντάντ — κάτι ποὺ ἡ ἐφημερίδα δὲν θεωρεῖ καθόλου βέβαιο —. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τὸ ἔγχείρημα τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἐλλάδος εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, [...] δὲν παύει μόλια ταῦτα νὰ ἐγκλείη καὶ κινδύνους, ὥν αἱ συνέπειαι θὰ εἴ: καὶ ἀνεπανόρθωτοι συμφοραί. Ἔνεκα τούτου τὸ Στέμμα δὲν δύναται νὰ κακισθῇ, ότι ἀπέκρουσε ἐν τῷ παρόντι τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι παρουσιάσεως εἰς τὸ μέλλον κρείσσονος εὐκαιρίας, καθόσον, εἰμεθα βέβαιοι, ότι τὰ αἰσθήματα Αύτου συμπίπτουν πλήρως μὲ τοὺς ιεροὺς παλμοὺς ἐκατομμυρίων Ἐλλήνων»¹³⁸.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἡ στάση της, ὅταν τὸν Μάρτιο κατηγορεῖται ὁ Βενιζέλος γιὰ παραχωρήσεις στὴν Βουλγαρία καὶ ἀρχίζουν σοβαροὶ διαπληκτισμοὶ ἀνάμεσα στὶς δύο πολιτικές παρατάξεις λόγῳ καὶ τῆς προεκλογικῆς περιόδου¹³⁹. 'Η έφημερίδα παρακάμπτει τὸ θέμα.

'Απὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 θὰ παραμείνει σταθερὴ στὴν ἀποφή της ύπερ τῆς οὐδετερότητας ἀποφεύγοντας ὅμως πάντα τὶς ἀκραῖες τοποθετήσεις. 'Απὸ τὸ καλοκαίρι ὅμως τοῦ 1915 ἡ ἐφημερίδα ἐγκαταλείπει τὴ μετριοπάθεια καὶ σκληραίνει τὴ στάση της. 'Υποστηρίζει δηλαδὴ μὲ μεγαλύτερο φανατισμὸ τὴν ἀποφή της περὶ μὴ ἐμπλοκῆς τῆς Ἐλλάδας στὸν πόλεμο.

Τὸν Αὔγουστο π.χ. διακρίνουμε μιὰ αὐστηρότερη ἀπέναντι στοὺς συμμάχους διάθεση, ἡ ὅποια εἴτε ὑπαγορεύεται εἴτε ἀπλῶς συμπίπτει μὲ τὸ διάβημα τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση, μὲ τὸ ὅποιο κοινοποιεῖται ἡ προσέγγιση τοὺς πρὸς τοὺς Βουλγάρους μὲ ὑποσχέσεις παραχωρήσεων ἐλληνικῶν ἐδαφῶν¹⁴⁰. 'Ο «Έργατης-Λαός» ἔξεγειρεται κατὰ τῶν Δυνάμεων χαρακτηρίζοντας «Πλατωνικές θεωρίες» τὶς διακηρύξεις τῶν ἐμπολέμων περὶ «Δικαίου καὶ Πολιτισμοῦ»¹⁴¹. Δὲν ἀρκεῖται ὅμως μόνο στὶς φραστικὲς ἐπιθέσεις. Συμμετέχει στὴ διοργάνωση συλλαλητηρίου μαζὶ μὲ τοὺς συλλόγους καὶ τὰ σωματεῖα τοῦ Ήρακλείου καὶ τὸ ΕΚΗ, ὅπου κεντρικὸς ὄμιλητής εἶναι ὁ 'Α. Κόντος¹⁴². Τὸ συλλαλητήριο παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ὡς πολὺ μεγά-

138. Ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

139. Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 393-394 καὶ G. B. Leon, δ.π., 151-152.

140. Τὸ γεγονός προκάλεσε διαδηλώσεις διαμαρτυρίας Ιδιαίτερα στὶς N. Χῶρες καὶ ἡ φήμη, ότι οἱ σύμμαχοι σκοπεύουν νὰ καταλάβουν τὶς περιοχὲς ποὺ θὰ παραχωρθοῦν στὴν Βουλγαρία ἀνέτρεψε τὴν γενικὰ εὐμενὴ ύπερ τῆς Ἀντάντ στάση τῆς κοινῆς γνώμης, βλ. G. B. Leon, δ.π., 195-196.

141. Ἀρ. 50 (31 Ιουλ. 1915). Παρόμοια στάση ἔχει καὶ ἡ «Ν. Ἐφημερίς», ὅπως φαίνεται π.χ. ἀπὸ τὸ κύριο ἄρθρο της τῆς 29 Ιουλίου 1915. "Οσο γιὰ τὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, οἱ μὲν βενιζελικὲς ἀποδίδουν εὐθύνες στὴν κυβέρνηση Γούναρη, οἱ δὲ ἀντιβενιζελικὲς στρέφονται ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου προσωπικά, βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 398-400. Βλ. καὶ Γεώργιος Βεντήρης, 'Η Ελλάς τοῦ 1910-1920, τ. Α', 'Αθήνα 1929, 340-341, ὅπου διαβάζουμε, ότι οἱ φιλελεύθεροι «έπρωτοστάτησαν» στὴν διοργάνωση συλλαλητηρίων.

142. Ἀρ. 50 (31 Ιουλ. 1915), ἀρ. 51 (7 Αύγ. 1915). 'Η ἐπίσημη πρόταση γιὰ τὴν διοργάνωση τοῦ συλλαλητηρίου δὲν ἔγινε ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν σύλλογο Μυλοποταμιτῶν, ποὺ εἶχε

λο, ἐνῶ ὁ ὄμιλητής μεταξύ τῶν ἄλλων λέει καὶ τὰ ἔξῆς: «'Απὸ δσα διεκήρυξαν οἱ ἐμπόλεμοι κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἔξελιξιν τοῦ παρόντος πολέμου τίποτε δὲν ὑπῆρξε εὐγενέστερον καὶ ὑψηλότερον δσον ἡ δήλωσις αὐτῶν, δτι μάχονται ὑπὲρ τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Ἀρχῆς τῶν Ἐθνικοτήτων. Τίποτε δμας δὲν ἥλθε νὰ διαψεύσῃ τὸ ταχύτερον τοὺς λόγους των αὐτοὺς καὶ νὰ καταστήσῃ φανερὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο κυριαρχεῖ σήμερον ἢ ὁ ὑπολογισμὸς καὶ τὸ ψυχρὸν συμφέρον, δσον ἡ ἀπροκάλυπτος δήλωσίς των ὅπως προβῶμεν εἰς παραχωρήσεις. 'Περάνω πάσης συμπαθείας πρὸς τὸ ἐν ἡ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν ἐμπολέμων στρατοπέδων καὶ ἔξω τοῦ κύκλου τῶν συμφερόντων ἐκείνων ἀτινα ἀπαρτίζουν ἀντικείμενα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς διαμάχης, ταύτην τὴν στιγμήν, ἡ διὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἐλληνικῆς Πατρίδος, ἀμυνα κατὰ πάσης ἐκ μέρους οἰουδήποτε ἐξωτερικῆς ἐπιβουλῆς ἀποτελεῖ καθῆκον ἔθνικὸν εἰς πάντας τοὺς 'Ἐλληνας ἀδιακρίτως. 'Η συναίσθησις τοῦ Ἐθνικοῦ καθήκοντος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν διὰ τοὺς 'Ἐλληνας ἡ περισσότερον βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν οὐδεὶς δὲ ἐσωτερικὸς ἀνταγωνισμός, δσονδήποτε δξὺς καὶ ἀν εἶναι οὔτος, ὑπῆρξε οὕτε θὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ίκανὸς νὰ συσκοτήσῃ τὴν συνείδησιν αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ παρίδουν τὸ πρώτιστον πάντων ὁφειλόμενον πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδος καθῆκον'¹⁴³.

Τὸ περιεχόμενο τῶν λόγων τοῦ Κόντου καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκδήλωση δέχεται ἐπίθεση ἀπὸ τὴν βενιζελικὴ «Ν. Ἐφημερίδα», διότι δὲν προηγήθηκαν, δπως λέει, συσκέψεις μὲ τοὺς πολιτικοὺς παράγοντες καὶ δὲν προσεκλήθη, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ συλλαλητήριο ὁργανώθηκε χωρὶς τὴ σύμπραξη τῶν πολιτευτῶν τοῦ 'Ηρακλείου'¹⁴⁴. Κανείς τους ἄλλωστε δὲν συμμετέχει στὴν ἐπιτροπὴ ποὺ θὰ ἐπιδώσει τὸ ψήφισμα, ἐνῶ ἡ «Ν. Ἐφημερίς» ἀποφεύγει αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ κατηγορήσει κατὰ τὴν προσφιλή της τακτικὴ τὸν «'Ἐργάτη-Λαὸ» γιὰ εὔνοια πρὸς τοὺς γουναρικούς. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐκδήλωση στὸ 'Ηράκλειο δὲν ταυτίστηκε μὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες πολιτικὲς παρατάξεις καὶ χρησιμοποιήθηκε ως ἡ κατάλληλη εύκαιρια γιὰ νὰ προβληθεῖ ἡ «τρίτη ἀποψη», αὐτὴ δηλαδὴ ποὺ ἔξεφραζε σοσιαλιστικὲς ἐπιφροές.

'Η ἐφημερίδα ἔξακολουθεῖ νὰ ὑπερασπίζεται μὲ σθένος τὴν ἀποψή της ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας καὶ μετὰ τὸ συλλαλητήριο ἀντλώντας ἐπιχειρήματα ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν γερμανόφιλη ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα «'Αθηναῖς» ἀναδημοσιεύει ἄρθρο της μὲ τίτλο 'Η οὐδετερότης τῶν Μηλίων, προφανῶς γιατὶ βρίσκει ἐπιτυχημένη τὴν παραβολὴ 'Ἄγγλων-ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ 'Ἐλλήνων-ἀρχαίων Μηλίων'¹⁴⁵.

ἰδρυθεῖ πρόσφατα. Ούσιαστικὰ δμας πρόκειται γιὰ πρωτοβουλία τοῦ ἐκδότη καὶ τοῦ συντάκτη τοῦ «'Ἐργάτη-Λαοῦ», οἱ όποιοι πρέπει νὰ σημειωθεῖ κατάγονταν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμο.

143. 'Αρ. 51 (7 Αύγ. 1915).

144. «Ν. Ἐφημερίς» 4 Αύγ. 1915.

145. 'Αρ. 51 (7 Αύγ. 1915). 'Η ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα τοῦ Γεωργίου Πώπ διακηρύσσει, πὼς εἶναι

Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση ἐνὸς ἔτους κυκλοφορίας κάνει ἐναν ἀπολογισμὸ τῆς προσφορᾶς τῆς καὶ ἀποδίδοντας γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἑαυτό της τὸν χαρακτηρισμὸ «κοινωνιστικὸν φύλαλον» συνδέει μὲ σαφήνεια τὴν ἴδιότητα αὐτὴ μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑποστηρίζει «οὐδετερόφιλον πολιτικήν». Γράφει χαρακτηριστικά: «Καὶ προκαλοῦμεν τοὺς διαβαλόντας ἡμᾶς ὡς καὶ πάντα ἄλλον διαφωνοῦντα πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτείαν τῆς ἐφημερίδος ἡμῶν νὰ μᾶς ὄνομάσῃ ἔστω καὶ ἐν μόνον φύλαλον καθ’ δῆλην τὴν Εὐρώπην ἢ τὴν Ἀμερικήν, τὸ δόποιον ἔχον πρόγραμμα κοινωνιστικὸν νὰ ὑπεστήριξέ ποτε πολιτικὴν φιλοπόλεμον»¹⁴⁶. «Ἡ διακήρυξη αὐτὴ καὶ γενικὰ ἡ ἀνεξάρτητη πολιτικὰ στάση της, ἡ δόποια φάνηκε ἴδιαιτερα στὶς ἔκλογες τοῦ Μαΐου»¹⁴⁷, δξύνουν τὶς σχέσεις τοῦ «'Εργάτη-Λαοῦ» μὲ τὴν «Ν. Ἐφημερίδα». «Ἡ τελευταία ἀναδημοσιεύει τὴν διακήρυξη τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἐργατικῶν Τάξεων (ΣΤΕΤ), ποὺ εἶχε ἰδρύσει ὁ Πλ. Δρακούλης τὸ 1909, μὲ τὸν τίτλο 'Η Ἑλλάς εἰς κίνδυνον, δπού ὁ Πλ. Δρακούλης τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἑξόδου τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο. Πρόθεση τῆς ἀντίπαλης ἐφημερίδας εἶναι νὰ ἀμφισβητήσει τὴν ἴδιότητα τοῦ σοσιαλιστῆ στὸν «'Εργάτη -Λαό»¹⁴⁸. Στὴν ἀπάντησή του αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὰ μέλη τοῦ ΣΤΕΤ «ψευδοσοσιαλιστές»¹⁴⁹. Στὴ γνωστὴ κατηγορία τῆς βενιζελικῆς ἐφημερίδας, δτὶ ὁ «'Εργάτης-Λαός» ἔξυπηρετεῖ τὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη¹⁵⁰, ὁ ἔκδότης της 'Ιωάννης Μουρέλλος ὑφίσταται προσωπικὴ ἐπίθεση ἀπὸ τὸν Κόντο¹⁵¹. Ἐνδιαφέρον ὅμως ἔχει κυρίως ἡ θεωρητικὴ τοποθέτηση τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι στὶς προσδιορισμένες πιὰ ἰδεολογικὰ ἀντιπολεμικὲς θέσεις τῆς ἐφημερίδας. Σὲ ἄρθρο τῆς μὲ τίτλο, Διὰ τὸν ψευδοσοσιαλιστήν, ἀφοῦ τὴν κατηγορεῖ δτὶ προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσει ἀντιπολεμικὸ ρεῦμα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, ἐπικαλεῖται τὶς ἀπόψεις τῶν εὐρωπαίων σοσιαλιστῶν (στοὺς δόποιοὺς περιλαμβάνει καὶ τὸν Δρακούλη), οἱ δόποιοι «έγκολποῦνται τὴν Ἐθνικὴν Ἰδέαν ὡς λεωφόρον πρὸς τὸν διεθνισμόν, ὡς πρὸς τὸ ἰδεῶδες μέλλον νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τῆς ἀκμαίότητος καὶ ἀνεξάρτησίας τῶν ἐθνικοτήτων τοῦ κόσμου» καὶ ἐπισημαίνει, δτὶ «ὑπάρχουν ἀκόμη σοσιαλισταὶ δογματικῶς πρεσβεύοντες μίαν ἀπόψιν τὴν ὄποιαν ἀποκαλοῦν μαρξισμόν, ἀλλ’ ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ ἐννοήση τὶς τὸν Μάρκος ἵνα πεισθῇ δτὶ ἐὰν ἔζει σήμερον ὁ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ κόμματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς βενιζελικὲς ἐφημερίδες κατηγορεῖται γιὰ τὸν φιλογερμανισμὸ τῆς, βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 427-428 καὶ G. B. Leon, δ.π., 72.

146. 'Αρ. 52 (14 Αύγ. 1915).

147. «Ν. Ἐφημερίδα» τὴν κατηγόρησε τότε, δπως εἴπαμε, δτὶ χωρὶς νὰ τὸ δηλώνει εὐθέως, ὑποστηρίζει τὸ κόμμα τοῦ Γούναρη, βλ. «Ν. Ἐφημερίδα» 17 Ιουν. 1915, 20 Ιουν. 1915, 1 Ιουλ. 1915.

148. «Ν. Ἐφημερίδα» 19 Αύγ. 1915. Βλ. καὶ Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἔλληνικὸ σοσιαλιστικό...*, δ.π., 67-69.

149. 'Αρ. 53 (22 Αύγ. 1915).

150. «Ν. Ἐφημερίδα» 22 Αύγ. 1915.

151. 'Αρ. 54 (29 Αύγ. 1915).

ἀναλύσας τὰ στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου δαιμόνιος Ἰσραηλίτης θὰ ἥτο ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἔθνικοτήτων καὶ κατὰ πάσης ἀποπείρας οἰουδήποτε Ἐθνους νὰ δεσπόζῃ τῶν ἄλλων. "Ολοι οι ἐννοήσαντες τὸν Μάρκο ἐγκαταλείπουσι σήμερον τὴν οὐτοπίαν τοῦ διεθνισμοῦ ἀνευ ἔθνικοτήτων". Τὸ ἄρθρο καταλήγει ὡς ἔξης: «Οἱ τοιοῦτοι αὐτόχλητοι καὶ ἀνερμάτιστοι διδάσκαλοι ἀποτελοῦν κοινωνικὸν καὶ ἔθνικὸν κίνδυνον κατὰ τοῦ ὅποιου ὑποχρεοῦται τὸ Κράτος, ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἀπομονωμένων δι' ὅλης αὐτῶν τῆς ἥθικῆς δυνάμεως»¹⁵².

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» στὴν οὐδετερότητα στηρίζεται ἀφ' ἐνὸς στὴν αὐξημένη του βεβαιότητα γιὰ τὴν ἐμβέλεια καὶ τὸ μέλλον τῶν σοσιαλιστικῶν ίδεῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν πεποίθηση, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ πολέμου εἶναι ἀκόμη μακριά. Ἔτσι δὲν δείχνει νὰ ἀνησυχεῖ γιὰ τὶς ἔξελίξεις στὶς σχέσεις Βουλγαρίας καὶ Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν καὶ πιστεύει, ὅτι δὲν ἀπειλεῖται ἡ ἀκεραιότητα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους¹⁵³.

Μιὰ ἐβδομάδα μετὰ ὅμως, στὸ τελευταῖο της φύλλο, ὅταν ἔχει κηρυχθεῖ πιὰ ἡ ἐπιστράτευση, γράφει: «Διαταχθεὶς [ὁ στρατὸς] νὰ φρουρήσῃ τὰ ἐλληνικὰ σύνορα, θὰ ἔκτελέσῃ εὐόρκως τὸ καθῆκον τοῦτο ὑπερασπίζων τὸ πάτριον ἔδαφος ἐναντίον παντὸς ὅστις θὰ ἐστρέφετο ἐναντίον μας. [...] Ἐὰν δὲ οἱ Βούλγαροι θὰ ἥθελον καὶ πάλι νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ πείραμα τοῦ Παγκαίου καὶ τῆς Νιγρίτης, τότε βεβαίως οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν θὰ ἥδυνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι θὰ ἥθελαμεν ἔξακολουθήσει ἐμμένοντες εἰς τὴν ἔνοπλον οὐδετερότητα»¹⁵⁴. Ἡ ίδεολογικὴ καθαρότητα, ποὺ ὑπῆρχε, τοὺς τελευταίους δύο μῆνες, ὅσο ὁ πόλεμος ἦταν μακριὰ διαλύεται, μόλις αὐτὸς ἀπειλεῖ νὰ γίνει πραγματικότητα.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι στὸ θέμα τοῦ πολέμου ὁ «Ἐργάτης-Λαός» προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσει τὶς σοσιαλιστικὲς ίδεολογικὲς ἐπιρροές, αὐξανόμενες συνεχῶς, μὲ τὴν ἔντονη ἔθνική του συνείδηση, ἡ ὅποια εἶναι ἀσφαλῶς ἰσχυρότερη στὴν Κρήτη, ἀν λάβουμε ύπ' ὅψη μας τὴν πρόσφατη ἐνσωμάτωσή της στὸ ἐλληνικὸ κράτος, μετὰ ἀπὸ μιὰ ὀλόκληρη σχεδὸν ἐκατονταετία ἔθνικῶν ἀγώνων. Οἱ συντάκτες της συγκινοῦνται τόσο μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία, ὅσο καὶ μὲ τὴν ίδεα τῆς ἔθνικῆς ὀλοκλήρωσης, μόνο ποὺ τὸ δεύτερο ὑπάρχει μέσα τους ἀσυνείδητα, ἐνῶ τὸ πρῶτο ἔχει προκύψει μετὰ ἀπὸ λογικὴ διεργασία. Ἐνα τρίτο στοιχεῖο τοῦ λόγου ποὺ διατυπώνουν εἶναι ἡ μετριοπάθεια, ἡ προσπάθεια νὰ κρίνουν ὅλες τὶς ἀπόψεις χωρὶς προκατάληψη καὶ νὰ κρατοῦν μιὰ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἀκραίες κομματικὲς τοποθετήσεις.

152. «Ν. Ἐφημερίς» 5 Σεπτ. 1915.

153. Ἀρ. 55 (5 Σεπτ. 1915). Στὶς 7 Σεπτεμβρίου (ν. ἡμ.) εἶχε ἐπέλθει συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο γιὰ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Σερβίας μὲ ἀντάλλαγμα καὶ ἐλληνικὰ ἐδάφη. Γιὰ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου ὡς τὸ τέλος βλ. G. B. Leon, δ.π., 215-227.

154. Ἀρ. 56 (12 Σεπτ. 1915).

'Η πολιτική ταυτότητα τῆς έφημερίδας

'Απὸ τὸ πρῶτο του φύλλο ὁ «Έργατης-Λαός» διακηρύσσει ότι: «Μαχρὰν ἀπὸ τὰς κομματικὰς διενέξεις καὶ τοὺς προσωπικοὺς διαπληκτισμοὺς θὰ ἔξαρωμεν πάντοτε καὶ θὰ ἐπαινέσωμεν πᾶν τοιοῦτον μέτρον, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θεσεως τῶν ἐργατῶν, παρ' οἷου δῆμος ποτε καὶ ἀν προϊθε τοῦτο»¹⁵⁵. «Ἐτσι δὲν θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἔκφραζει πολιτικὴ ἀποψή γιὰ κάθε θέμα τῆς ἐπικαιρότητας. Αὐτὸ γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν προεκλογικὴ περίοδο του Μαΐου του 1915, ὅπότε ὅπως ἔχει ἥδη ἀναφερεθεῖ ἔξοργίζει μὲ τὴν ἀνεξάρτητη στάση τῆς τὴν βενιζελικὴ κοινὴ γνώμη. Συζητώντας γιὰ τὴν ἔξωτερη πολιτική, θεωρεῖ ἀξιόπιστες καὶ τὶς δύο πλευρές, ποὺ διαφωνοῦν, καὶ τὶς διαφορές τους ἐπουσιώδεις¹⁵⁶. Στὸ ζήτημα τῆς ἀσθένειας του Βασιλιά Κωνσταντίνου, ποὺ ἔχει διχάσει τὸν τύπο στὴν 'Αθήνα καὶ ἔχει δημιουργήσει ὑστερικὲς ἀντιδράσεις¹⁵⁷, ὁ «Έργατης-Λαός» ἐπιλέγει τὸν δρόμο τῆς λογικῆς ἀνάλυσης τῶν πραγμάτων δημοσιεύει τὶς πληροφορίες ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὸ θέμα, συμμετέχει στὶς δεήσεις ποὺ ὄργανώνονται ὑπὲρ τῆς ὑγείας του Βασιλέως, ἀπὸ τὶς ὅποιες δὲν λείπουν οὔτε τὸ ΕΚΗ οὔτε τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς πόλης, δημοσιεύει ὅμως καὶ ἄρθρο του γιατροῦ Κ. Χαριτάκη, ὅπου ἀναλύονται μὲ ἐκλαϊκευτικὸ τρόπο τὰ συμπτώματα τῆς ἀσθένειας¹⁵⁸. Πάντως τὴν ἐποχή, στὴν ὅποια ἀναφερόμαστε, δὲν ἔχει ἀκόμη δημιουργήθει τὸ κλίμα του 'Εθνικοῦ Διχασμοῦ, μὲ τὶς ἐκδηλώσεις του ποὺ θὰ φανοῦν ἀργότερα¹⁵⁹.

'Η έφημερίδα θίγει κυρίως τὸ θέμα πολιτικῆς καὶ κομματικῆς νοοτροπίας. Γράφει π.χ.: «Οἱ κατὰ καιροὺς κληθέντες νὰ διευθύνωσι τὰ κοινὰ [...] δὲν παρέλειψαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνσταλάξωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀπαδῶν των τὸ ἀμοιβαῖον καὶ ἀδιάλλακτον μῆσος, ἐνῶ συγχρόνως προσεπάθησαν νὰ ἐφελκύσωσι πρὸς ἑαυτοὺς τὴν τυφλὴν τοῦ κοινοῦ ἐμπιστούνην διὰ τοῦ μονοπωλιακοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς δημοκοπίας»¹⁶⁰. 'Ο ἑλληνικὸς λαός πρέπει νὰ μάθει νὰ

155. 'Αρ. 1 (26 Ιουλ. 1914).

156. 'Αρ. 33 (20 Μαρτ. 1915). Θεωρεῖ δεδομένη βέβαια τὴν εὐνοϊκὴ στάση πρὸς τὴν 'Αντάντ.

157. 'Ο Κωνσταντίνος ἀρρώστησε σοβαρὰ τὸν 'Απρίλιο μὲ πλευρίτιδα, βλ. Γ. Βεντήρης, δ.π., 335-338 (συγκρίνει τὶς ἀντιδράσεις μὲ «τὰς σκοτεινότερας περιόδους τοῦ μεσαιωνικοῦ φανατισμοῦ») καὶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 409-414.

158. 'Αρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Γιὰ τὶς δεήσεις βλ. ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915), ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915). Προτείνει ἐπίσης τὴν ὄργανωση γιορτῆς γιὰ τὴν ἀνάρρωση του Βασιλέως κατὰ τὸ πρότυπο τῆς παναθηναϊκῆς ποὺ εἶχε προηγηθεῖ, ἀρ. 50 (31 Ιουλ. 1915).

159. Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 422. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τῆς Πηγελόπης Δέλτα: «'Ο ἑλληνισμὸς ηθελε ἀκόμα "τὰ δύο Βῆτα" ὅπως εἶχε πεῖ τόσο ἔμορφα ἡ Λουκία Δεμερτζῆ», Πηγελόπη Σ. Δέλτα, 'Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, ἐπιμ. Παῦλος Α. Ζάννας, 'Αθήνα 1988, 12.

160. 'Αρ. 34 (3 Απρ. 1915), μὲ ἀφορμὴ τὶς ἀντεγκλήσεις τῶν δύο παρατάξεων μετὰ τὶς ἀποκαλύψεις γιὰ ἐδαφικές παραχωρήσεις του Βενιζέλου στους Βουλγάρους, βλ. G. B. Leon, δ.π.,

κρίνει «ψυχρῶς καὶ ἀπαθῶς ἐπαινῶν, ὅτι εἶναι ἄξιον ἐπαίνου καὶ ψέγων ὅτι πρέπει νὰ ψεχθῇ ἐκ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως ἢ τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐπίσης τὴν αὐτὴν τακτικὴν ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ κατὰ τὴν ἐνάσκησιν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος ἀπέναντι τῶν ποικιλωνύμων ψευδούποστηρικτῶν ἀνεξαρτήτως τῆς σημαίας, ἣν οὗτοι φέρουσιν»¹⁶¹. Καταδικάζει λοιπὸν τὰ «ἐκτροπα», ποὺ δημιουργοῦνται μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων στὴν Κρήτη¹⁶² καὶ θεωρεῖ ὅπισθιδρομικὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο φηφίζει ὁ ἀμόρφωτος πληθυσμός, κυρίως ὁ ἀγροτικός, ποὺ, κατὰ τὴν ἐφημερίδα κυριαρχεῖται ἀπὸ τοπικιστικὰ κριτήρια καὶ εἶναι δεσμευμένος ἀπὸ θρησκευτικὲς προλήψεις¹⁶³. Τὸ ζήτημα τῆς κομματικῆς ἐμπάθειας εἶναι κατὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαό», στοιχεῖο τοῦ παρελθόντος, ποὺ ἐμποδίζει «τὴν πρόοδον τοῦ Ἐθνους»¹⁶⁴.

‘Ως πρὸς τὶς σοσιαλιστικές ἐπιρροές, ποὺ ἔχει δεχθεῖ, τὶς ὁποῖες δὲν ἀποκρύπτει καὶ ἡ ἕδια χαρακτηρίζοντας τὸ πρόγραμμά της (κοινωνιστικὸν)¹⁶⁵, φαίνεται, πῶς ἔχει σαφὴ σχέση μόνο μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ τὸν ΣΠ. Θεοδωρόπουλο. Ἀντιμετωπίζει τὸν Δρακούλη ἄλλοτε εἰρωνικὰ μιλώντας γιὰ τὴν «αἴρεσθιν τῶν φυτοφάγων του»¹⁶⁶, ἄλλοτε μὲ συμπάθεια, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1915, ὅταν ἀναφέρεται στὶς ἀπόψεις του σχετικὰ μὲ τὸν πρωσικὸ κίνδυνο, ποὺ ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρωπότητα στὸν πόλεμο¹⁶⁷, καὶ τέλος τοῦ ἐπιτίθεται ἀποκαλώντας τὸν ΣΤΕΤ «ψευτοσύνδεσμο σοσιαλιστῶν», ὅπως εἴδαμε, ὅταν δημοσιεύεται ἡ ἔκκλησή του τὸν Αὔγουστο ὑπὲρ τῆς συμμετοχῆς τῆς ‘Ἐλλάδας στὸν πόλεμο¹⁶⁸. Γνωρίζει ἐπίσης τὶς συζητήσεις καὶ πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνῶστες τῆς γιὰ τὴν ἰδρυση ἐνιαίου Σοσιαλιστικοῦ κόμματος καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀπόφαση συνεργασίας στὶς ἐκλογὲς μὲ κάποιο κόμμα, ποὺ θὰ ὑποστηρίζει τὴν οὐδετερότητα¹⁶⁹. Ἡ συνεργασία ὅμως μὲ τὸ συγκεκριμένο κόμμα, τοῦ Γούναρη, ἀποσιωπᾶται καὶ κατὰ τὴν προεκλογικὴ περίοδο καὶ ἀργότερα, γιατὶ προφανῶς ἀποφεύγει νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀντίδραση τῆς βενιζελικῆς κοινῆς γνώμης τοῦ ‘Ηρακλεί-

151-152. Κατὰ τὸν ἔδιο τρόπο τὴν ἐποχὴν πού, μετὰ τὶς ἐκλογές, οἱ δύο μεγάλες παρατάξεις ἀντιδικοῦν γιὰ τὴν σύγκληση ἢ μὴ τῆς Βουλῆς (Δέσποινα Παπαδημητρίου, δ.π., 409-414, Γ. Βεντήρης, δ.π., 339-344), ὁ «Ἐργάτης-Λαός» δὲν ταυτίζεται μὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς δύο παρατάξεις: βλ. ἀρ. 46 (3 Ιουλ. 1915), ὅπου ἐμφανίζονται οἱ δύο ἀνώτατοι πολιτειακοὶ παράγοντες νὰ συνεργάζονται, ἀρ. 52 (14 Αὔγ. 1915) κ.τ.λ.

161. Ἀρ. 34 (3 Απρ. 1915).

162. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Βλ. καὶ ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 43 (12 Ιουν. 1915).

163. Ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915). Εἰρωνεύεται ἐπίσης «τοὺς θεσιθηρικοὺς κύκλους», ποὺ περιμένουν μὲ ἀγωνία ποιὸς θὰ σχηματίσει κυβέρνηση, ἀρ. 43 (12 Ιουν. 1915).

164. Ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914).

165. Ἀρ. 52 (14 Αὔγ. 1915).

166. Ἀρ. 3 (22 Αὔγ. 1915).

167. Ἀρ. 36 (17 Απρ. 1915).

168. Ἀρ. 53 (22 Αὔγ. 1915). Βλ. παραπάνω, 165.

169. Ἀρ. 37 (24 Απρ. 1915) καὶ ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915). Βλ. παραπάνω τὴ σημείωση 24.

ου¹⁷⁰. 'Η μᾶλλον ἀπότομη ἀλλαγὴ τῆς στάσης της ἀπέναντι στὸν Δρακούλη καὶ τὶς φιλοσυμμαχικές του ἀπόψεις, ἀλλὰ καὶ γενικά ἡ ἰδεολογική της σκλήρυνση τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 ἵσως νὰ σχετίζεται μὲ τὴν αὔξηση τῆς ἐπιρροῆς τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Φεντερασιόν στὸ ΕΚΑ, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν Μπεναρόγια παρατηρεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτή, μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Γ. Χιωτάκη ὡς προέδρου¹⁷¹.

'Ο ἰδεολογικὸς λόγος

Οἱ νεωτερικὲς ἀπόψεις ποὺ κατὰ καιροὺς ὑποστηρίζει ἡ ἐφημερίδα, ἡ σχέση της μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ οἱ ἰδεολογικὲς ἐπιρροές, ποὺ ἔχει δεχθεῖ ἀντανακλῶνται, ὅπως εἶναι φυσικό, καὶ στὸν θεωρητικὸ λόγο, ποὺ διατυπώνει. 'Ενῶ τὰ αὐστηρῶς θεωρητικὰ ἄρθρα εἶναι μόνο δύο, τὸ ἔνα μὲ τὸν τίτλο *Πρόβλημα πρὸς λύσιν* καὶ τὸ ἄλλο μὲ τὸν τίτλο *Oἱ σοσιαλισταὶ καὶ ὁ πόλεμος* μὲ τὴν ὑπογραφὴν Ὁρεινός, ὁ λόγος αὐτὸς ἀποκαλύπτεται καὶ ἀπὸ ἄλλα λιγότερο ὄλοκληρωμένα ἄρθρα ἢ ἀπὸ ἀπλὲς νῦξεις ἐνταγμένες σὲ ἄλλα κείμενα. 'Ο ἰδεολογικὸς λόγος τοῦ «Έργατη-Λαοῦ» ἔξι ἄλλου, ὅπως καὶ κάθε ἄλλου ἐντύπου ἐκφράζεται, ὅχι μόνο ἀκμεσα, μὲ συνειδητὲς δηλαδὴ τοποθετήσεις, ἀλλὰ καὶ ἔμμεσα, καθὼς ὁ καθημερινὸς σχολιασμὸς τῆς ἐπικαιρότητας εἶναι πολλὲς φορὲς πολὺ εὔγλωττος¹⁷².

Συζητώντας γιὰ τὰ αἴτια τοῦ πολέμου, ἐπιχειρεῖ μιὰ κοινωνικὴ ἀνάλυση καὶ διαπιστώνει τὴν ὑπαρξη τριῶν κοινωνικῶν τάξεων σὲ κάθε κοινωνία, τῶν «πλουτοκρατῶν», ὅπου ἀνήκουν, ὅσοι κατέχουν «τὸ χρῆμα», τῶν «νοικοκυραίων», οἱ ὄποιοι, ἀν καὶ διαθέτουν περιουσία, ἐργάζονται καὶ οἱ ἴδιοι —στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι—, καὶ τέλος τῶν «λαϊκῶν στρωμάτων», τοῦ «λαοῦ»¹⁷³. Ως πρὸς τὴν ἀριθμητικὴ κατανομὴ τους πολυαριθμότερη εἶναι ἡ τρίτη, ἡ ὄποια κατὰ συνέπεια ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἀφοῦ συνεισφέρει τὰ μέγιστα στὴν ἀθνικὴ παραγωγὴ μὲ τοὺς φόρους ποὺ καταβάλλει¹⁷⁴. 'Η ἔννοια τοῦ «έργατη» δὲν εἶναι σαφής: τὶς περισσότερες φορὲς τῆς δίνει μιὰ εὐρεία διάσταση, ὅταν ἀναφέρεται π.χ. στὰ «λαϊκὰ στρώματα». Τὸ ἴδιο συμπεραίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἀναλύοντας τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐντάσσει στὴν κατηγορία αὐτὴ πολλὲς ἐπαγγελματικὲς ὄμάδες καὶ χρησιμοποιεῖ

170. Εἶναι ἔνα θέμα «καυτό» γιὰ τὴν πρόσφατα ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τοὺς Τούρκους Κρήτη. 'Η «Ν. Ἐφημερίς» χαρακτηρίζει «Νεότουρκους» τοὺς ἐκλεγμένους βουλευτὲς τῆς Φεντερασιόν, βλ. «Ν. Ἐφημερίς», 26 Αὔγ. 1915.

171. 'Α. Μπεναρόγια, ὁ.π., 93. Εἶχε προσχωρήσει στὴ Φεντερασιόν, καθὼς ὑποστηρίζει ὁ Μπεναρόγια. Τὸν Χιωτάκη ἀναφέρει σὲ μιὰ μαρτυρία του ὁ Ἀριστείδης Δημητράτος, ὡς μέλος τοῦ κύκλου τοῦ Παναγῆ Δημητράτου, βλ. Μιχάλης Δημητρίου, *Τὸ ἑλληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*, τ. Α', 'Αθήνα 1985, 306.

172. Τὰ κείμενα αὐτὰ μαζὶ μὲ ἄλλα τρία χαρακτηριστικὰ δημοσιεύονται σὲ παράτημα, βλ. 181-196.

173. 'Αρ. 2 (8 Αὔγ. 1914).

174. 'Αρ. 32 (13 Μαρτ. 1915) καὶ ἄρ. 14 (7 Νοεμβρίου 1914).

μάλιστα, ώς συνώνυμο σχεδὸν τὸν ὄρο «μισθωτὲς τάξεις»¹⁷⁵. Στὰ λαϊκὰ στρώματα λοιπὸν ἐντάσσει τοὺς ἐργάτες συγκοινωνίας, τοὺς σιδηροδρομικοὺς καὶ ἀτμοπλοϊκοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς δικηγόρους, τοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους, τοὺς κρεοπῶλες, τοὺς ἀρτοποιούς, τοὺς ὑποδηματοποιούς κ.τ.λ.¹⁷⁶ ἢ τοὺς ὑπαλλήλους ἐμπορικῶν καταστημάτων¹⁷⁷. Ἀλλοτε πάλι διατυπώνει ἔναν αὐστηρότερο ὄρισμό, ἔξαιρώντας π.χ. τοὺς ἴδιωτικοὺς ὑπαλλήλους¹⁷⁸. Τέλος προσπαθώντας νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν ἐργατικὴν νομοθεσίαν ἔναντι τῶν ἀντιπάλων της, ὑποστηρίζει, ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετοὶ βιομηχανικοὶ ἐργάτες στὸ Ἡράκλειο καὶ ἀντικρούει τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αὐτοὶ εἶναι «μικροκεφαλαιοῦχοι»¹⁷⁹. ἐπικαλεῖται μάλιστα ἔξωικονομικὰ κίνητρα γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἐργατῶν, τὴν αὔξησην π.χ. τῶν ἀναγκῶν τους, ώς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς διατροφῆς, τῆς ἔνδυσης κτλ.: «Σήμερον ὁ ἐργάτης ἔχει καὶ πολὺ δικαίως τὴν ἀξίωσιν νὰ φάγῃ καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ ὁ ἐργοδότης του, τοσούτω μᾶλλον ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἐργάζεται καὶ μάλιστα περισσότερον ἔκείνου, καὶ νὰ ἔνδυθῇ καὶ αὐτὸς ώς ἀνθρωπος ὁ δόποιος συναισθάνεται πλήρως καὶ τὰς πρὸς τὸν ἔκυτόν του καὶ τὰς πρὸς τὴν κοινωνίαν ὑποχρεώσεις του»¹⁸⁰.

Ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ ὑφισταμένη κοινωνικὴ ὄργανωση εἶναι ἀντίθετη μὲ τοὺς κανόνες τοῦ ὄρθιοῦ Λόγου καὶ μὲ τὸ φυσικὸ δίκαιο, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότητα δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀνάλογη φυσικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, ώς πρὸς τὶς ἵκανότητές τους, τὴν ἀξία τους καὶ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας ποὺ προσφέρουν¹⁸¹, ὁδηγεῖ τὴν ἐφημερίδα στὴν ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ὄργανωσης: αὐτὴ χαρακτηρίζεται «σκόπιμη»¹⁸², «έλαττωματική»¹⁸³, «δουλεία»¹⁸⁴ ἢ «μέση κατάσταση μεταξὺ ζώων καὶ ἀνθρώπων»¹⁸⁵. Πρόκειται γιὰ ἔνα «μεμολυσμένο κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ ὄργανισμό»¹⁸⁶. Στήριγμα τῆς κοινωνίας αὐτῆς εἶναι ὁ νόμος, ὁ δόποιος ἀποδέχεται π.χ. τὸ δικαίωμα στὴν ἴδιοκτησία ἀδιαφορώντας γιὰ τὸν τρόπο, ποὺ αὐτὴ ἀποκτήθηκε καὶ διαψεύδει ἔτσι τὴν λογικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἀρχὴν δηλαδή, ποὺ συνοψίζεται στὴ φράση, «ὅτι δὲν εἶναι φυσικὸν καὶ λογικόν, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ δίκαιον»¹⁸⁷. Θεωρεῖ βέβαιη ἐπομένως τὴν κατάρρευση ἀργὰ ἢ

175. Βλ. παράρτημα ἀρ. 2, 187.

176. 'Αρ. 10 (10 Οκτ. 1914).

177. 'Αρ. 13 (31 Οκτ. 1914).

178. 'Αρ. 7 (19 Σεπτ. 1914).

179. 'Αρ. 24 (16 Ιαν. 1915).

180. 'Αρ. 25 (23 Ιαν. 1915).

181. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 181-183 καὶ ἀρ. 3, 190.

182. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 182.

183. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190.

184. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 191 καὶ ἀρ. 4, 194.

185. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, δ.π.

186. "Ο.π., 190.

187. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 182.

γρήγορα αύτοῦ τοῦ «κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος» καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἔνα δικαιότερο καθεστώς¹⁸⁸. Τὸ δικαιότερο αὐτὸν καθεστώς εἶναι ὁ σοσιαλισμός¹⁸⁹.

'Η μορφὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ θὰ ἐπιλεγεῖ δὲν εἶναι δεδομένη, ἀφοῦ ἔξαρταται ἀπὸ τίς παραδόσεις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ κάθε ἔθνους. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά: «ύπάρχουσι τόσαι ποικιλίαι σοσιαλισμοῦ, ὅσα καὶ ἔθνη»¹⁹⁰. 'Η έφημερίδα παρουσιάζει ὄρισμένες ἀπὸ αὐτές μένοντας κυρίως στὶς διαφορὲς ἀντιλήψεων σχετικὰ μὲ τὸ ἀνὴρ ἔξελιξη θὰ εἶναι βαθμιαίᾳ ἢ ἀνείναι ἀπαραίτητῃ ἢ ἐπανάσταση¹⁹¹. Χαρακτηριστικὸ πάντως τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας θὰ εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἴδιοκτησίας, ποὺ θὰ ἔχει ως ἀποτέλεσμα, νὰ παύσουν καὶ οἱ ἀγῶνες ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις¹⁹². Οἱ ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων σοσιαλιστῶν διαφέρουν καὶ ως πρὸς τὸν τρόπο ποὺ θὰ συμβεῖ αὐτό. 'Ἐνῶ παραθέτει πολλὲς ἀπόψεις, εἶναι προφανές, ὅτι δὲ «Έργάτης-Λαός» συμπαθεῖ τὸν ἔξελικτικὸ σοσιαλισμό, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα, ὅτι «ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἀμεσον ἀνατροπὴν τοῦ κράτους, καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν χωρίζοντων τοὺς λαοὺς συνόρων». Ἐκφράζει ἔξι ἀλλου τὴν προτίμησή του γιὰ τοὺς συνεταιρισμούς, παραγωγικούς καὶ καταναλωτικούς, θεωρώντας αὐτὸν τὸν τύπο τῆς ὄργάνωσης ως τὴν καλύτερη λύση: «Οντως σκοπὸς τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι ἡ ἔξαφάνισις πάσης ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν. 'Ο συνεταιρισμὸς π.χ. παύει τὰς ἔριδας μεταξὺ πωλητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ὁ δὲ τῆς παραγωγῆς, τὰς τοῦ ἐργοδότου καὶ ἐργάτου. 'Εκαστος ἔργάζεται οὐχὶ πλέον ἑγωϊστικῶς δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὸ Σύνολον. 'Επιδιώκουσιν οὐχὶ κέρδος, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν πλήρωσιν τῶν ὀικονομικῶν σχέσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διαφημίσεως, τῆς νοθεύσεως κ.λ.π.»¹⁹³.

'Η ἐφημερίδα ὑποστηρίζει ἐπίσης — καὶ θεωρητικά, γιατὶ πρακτικά, ὅπως εἴδαμε, πρωτοστατεῖ σὲ αὐτές τὶς διεργασίες — τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἔργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὄργάνωσης, στοιχεῖα ποὺ θεωρεῖ ἀλληλένδετα, ἀφοῦ ἀφ' ἐνὸς οἱ νόμοι ἐπιτρέπουν τὴν ἕδρυση σωματείων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὑπαρξη ἰσχυρῶν σωματείων μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν νομοθεσία¹⁹⁴. 'Ο νόμος, ἡ ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας, ἀποτελεῖ κατὰ τὸν «Έργατη-Λαό» συμπλήρωμα τῆς ὄργάνωσης τῶν ἐργατῶν: «'Αφοῦ δὲ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν

188. "Ο.π., 183.

189. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190.

190. "Ο.π., 191.

191. "Ο.π., 191-192.

192. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 184.

193. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 191 καὶ ἀρ. 1, 186.

194. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190-191.

έργατικῶν συνεταιρισμῶν ἀνεπτύχθη τὸ στάδιον τῆς ἐργατικῆς αὐτοβοηθείας, πᾶσαι σχεδὸν αἱ ὅψεις τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος ἐτέθησαν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς συμπληρώσεως αὐτῶν καὶ μόνον ἐφ' ἀς περιπτώσεις δὲν ἐπεξετείνετο ἡ δύναμις τῶν ἐργατῶν ἐπενέβη ἡ Πολιτεία»¹⁹⁵. Μὲ τὸν νόμον ἡ Πολιτεία ἔρχεται «ἐπίκουρος εἰς τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα»¹⁹⁶ ἢ ἐπιβάλλει λύσεις δίκαιες ποὺ ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς κοινωνίας ἐμποδίζει. Σχετικὰ μὲ τὸν νόμο π.χ. «περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνήλικων» γράφει: «Διότι ἀν δὲν ὑπῆρχεν ἡ τοιαύτη ἀπαγόρευσις καὶ ἐπετρέπετο ἀδιακρίτως ἡλικίας ἡ ἐργασία, εἶναι πολὺ πιθανὸν ἡ μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ὁ σημερινὸς ἀγῶν τῆς ζωῆς, καθιστάμενος ὁ σημέραι ὁξύτερος, θὰ ἔξωθει τοὺς ἐνδεεῖς γονεῖς, ὅπως ρίψουν τὰ τέκνα αὐτῶν ἐνωρίτερον εἰς τὴν βιοπάλην [...]】 Οὕτω δὲ θὰ ἐδημιουργεῖτο εἰς τὴν κοινωνίαν μία τάξις ἀπαιδεύτων πολιτῶν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἔθνικῆς παραγωγῆς»¹⁹⁷. Τέλος σημειώνει, ὅτι ὁ νόμος εἶναι: «ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς περὶ φιλανθρωπίας ἀντιλήψεως τῆς σημερινῆς κοινωνίας [...]】 Δυστυχῶς ὅμως τοιαῦτα αἰσθήματα φιλανθρωπίας δὲν ὑπάρχουσι παρὰ τοῖς ἐργοδόταις καὶ τὸ νομοσχέδιον ἥλθε τοιουτορόπως νὰ ἐπιβάλῃ ἐν εἴδος ἀναγκαστικῆς οὕτως εἰπεῖν φιλανθρωπίας»¹⁹⁸.

Χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἐπιρροὲς πρέπει νὰ ἐκφράζει ἡ σημασία, ποὺ ἀποδίδει στὸν ρόλο τῆς ἐκκλησίας: θεωρεῖ αὐτονόητη τὴν κοινωνική τῆς εὐαισθησία, ἀφοῦ τὸ δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, κατὰ τὴν ἀποφή τῆς, συνδέεται μὲ τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν δημιουργία μιᾶς δίκαιης κοινωνίας¹⁹⁹. Ἐνῶ ὅμως ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἔχει ἀποδεχθεῖ τὸν ρόλο αὐτό, συμβάλλοντας μὲ τὸν δικό της τρόπο στὴν ἔξαλειψη τῶν ἀδικιῶν, ἡ ἀνατολικὴ ὄρθδοξη ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐφημερίδα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία²⁰⁰.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προβαλλόμενες ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ἰδέες, ἀξίζει νὰ σταθεῖ κανεὶς ἐπίσης στὸν κώδικα, ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ διατυπώσει τὶς ὁποιεσδήποτε θεωρητικὲς ἡ ἄλλες ἀπόψεις τῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέμα ποὺ διαπραγματεύεται κάθε φορά. Ὁ κώδικας αὐτὸς συγκροτεῖται ἀπὸ ἕνα σύνολο ἀξιῶν, ποὺ ὑπόκεινται σὲ κάθε τοποθέτηση τῆς ἐφημερίδας.

Εἶναι ἐμφανῆς ἡ διάκριση ποὺ κάνει ἀνάμεσα στὸ Σύνολο, τοὺς πολλούς, καὶ στὸ ἄτομο, τὸν ἔνα, θεωρητικοποιῶντας μάλιστα τὴν διάκριση αὐτὴ μὲ τὶς ἔννοιες Συνολισμὸς-Ατομισμὸς²⁰¹. Ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρνητικὰ

195. Ἀρ. 7 (19 Σεπτ. 1914).

196. Ἀρ. 9 (3 Οκτ. 1914).

197. Ἀρ. 13 (31 Οκτ. 1914).

198. Ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914) μὲ ἀφορμὴ τὸν νόμο περὶ ἐργατικῶν ἀτυχημάτων.

199. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 192-193 καὶ ἀρ. 21 (25 Δεκ. 1914).

200. "Ο.π. Ἡ ἐφημερίδα «Κρητικὴ 'Εστία» ἀντιδρᾶ στὶς ἀπόψεις αὐτές χαρακτηρίζοντας τὸ σχετικὸ ἄρθρο «λιβελλογράφημα» καὶ τὸν συγγραφέα του «νεοοἰδεάτη», βλ. «Κρητικὴ 'Εστία» 11 Ἀπρ. 1915.

201. Ἀρ. 2 (8 Αύγ. 1914): «πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν τὰ σύνολα ὅχι τὰ ἄτομα. Ἐπειδὴ δὲ εἰς

στοιχεῖα τῆς σημερινῆς κοινωνίας καὶ θὰ ἔκλείψει στὴν μελλοντική, ὅπου θὰ κυριαρχεῖ ὁ ἀλτρουισμός²⁰². Ἐτσι θεωρεῖ τὸν ἐγωῖσμὸν ὑπεύθυνο γιὰ τὴν καθυστέρηση ποὺ ὑπάρχει, ὡς πρὸς τὴν ὄργανωση τῶν ἐργατῶν· ἂν θέλουν οἱ ἐργατικὲς τάξεις νὰ πετύχουν τοὺς στόχους τους, πρέπει νὰ παραμερίσουν τὰ πρωσωπικὰ πάθη καὶ τὶς φιλοδοξίες²⁰³. Ὁ συνασπισμὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι ἔνα μέσο γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς «ἀλληλεγγύης» ἀνάμεσά τους, ἔννοιας ἰδιαίτερα προσφιλοῦς στὴν ἐφημερίδα²⁰⁴. Ἡ παραβολὴ μὲ εἰκόνες τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιὰ νὰ τονίσει τὴν σημασία της²⁰⁵.

Ἐξ ἵσου ἀρνητικὸ στοιχεῖο μὲ τὸν «έγωϊσμό», καὶ σχεδὸν ταυτόσημο εἶναι τὸ «χρῆμα», ή «ὕλη». Τὰ κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν λογικὴ εἶναι «εύτελη» καὶ «οἱ ἐκμεταλλευτὲς ἔχουν ὡς ὄργανο τὸ χρῆμα»²⁰⁶. Τὸ «ὕλικὸ συμφέρον» καταδικάζεται ὡς ἡ βασικὴ αἰτία πολλῶν καταστροφῶν τῆς ἀνθρωπότητας. Γιὰ τὸν πόλεμο π.χ. γράφει: «Οὐδὲν εὐγενὲς ἐλαττήριον ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ [...] οὐδεμίᾳ ηθικὴ ἴδεα ἢ ἔξυπηρέτησις ιεροῦ τινος σκοποῦ ἀλλὰ [...] τὸ ὕλικὸν συμφέρον»²⁰⁷.

Οἱ ἀξίες ποὺ περικλείουν ὅλα τὰ θετικὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ «ἡθική»²⁰⁸, ὁ «πολιτισμὸς»²⁰⁹ καὶ ἡ «πρόοδος»²¹⁰, ἔννοιες ἀσυμβίβαστες μὲ ὅλα τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος, συνώνυμες μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸ περιεχόμενο τῶν ὅποιων συμπυκνώνονται οἱ προσδοκίες γιὰ τὸ μέλλον. Γιὰ τὸν «Έργατη-Λαό» πηγὴ ὅλων τῶν ἀξιῶν, ποὺ ἀξίζει νὰ μιμηθοῦν οἱ ἀνήσυχοι καὶ «φιλοπρόοδοι» Έλληνες εἶναι ἡ Εὐρώπη²¹¹ καὶ μέσο γιὰ τὴν κατάκτησή τους ἡ

πᾶσαν κοινωνίαν τὴν πολυαριθμοτέραν τάξιν τὴν ἀποτελοῦν αἱ ἐργατικαὶ τάξεις δῆλ. ὁ λαός, πραδέχεται ἡ Έπιστήμη ὅτι τὰ συμφέροντα ὅλων ὅμοι τῶν ἐργατικῶν τάξεων, δῆλ. τοῦ λαοῦ πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν καὶ νὰ ὑποχωροῦν ἀπέναντι αὐτῶν τὰ συμφέροντα τῶν ὅλίγων».

202. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 192.

203. Ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 51 (7 Αὔγ. 1915).

204. «Ἡ σύσταση ἑνὸς σωματείου ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἐφημερίδα μέσο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης», βλ. παράρτημα ἀρ. 5, 195-196. Βλ. καὶ ἀρ. 9 (3 Οκτ. 1914).

205. «Ἐτσι τὸ ΕΚΗ χαρακτηρίζεται «οἰκογένεια» τῶν ἐργατῶν ἢ «ἀδελφικὴ σύμπραξις», βλ. ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

206. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194.

207. Ἀρ. 48 (18 Ιουλ. 1915).

208. "Ο.π.

209. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194 καὶ ἀρ. 23 (9 Ιαν. 1915).

210. Στὸν ἀρ. 23 (9 Ιαν. 1915) διαβάζουμε: «Ἡ εἰρήνη αὖτη, ἡ λευκὴ αὔτη Θεὰ τῆς προόδου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, εἰς οὐδενὸς ἀλλού τὰς ἐπικλήσεις καὶ τὰς ἱκεσίας εἶναι προωρισμένη νὰ ὑπακούσῃ εἰμὴ μόνον τοὺς κοινωνισμοῦ». Οἱ ὄροι «πρόοδος», «φιλοπρόόδος» καὶ «προσδευτικός» χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνά. Βλ. π.χ. ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914), ἀρ. 2 (8 Αὔγ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914), ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1914), ἀρ. 52 (14 Αὔγ. 1915) κ.τ.λ.

211. Ἀρ. 1 (26 Ιουλ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 4 (29 Αὔγ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914) κ.τ.λ.

212. Ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

παιδεία²¹². Στήν έφημερίδα κυριαρχεῖ ή έννοια τῆς κοινωνικῆς παιδείας, τῶν «διδαγμάτων», ποὺ πρέπει δηλαδὴ νὰ προσφερθοῦν στοὺς ἐργάτες, ὥστε νὰ κατανοήσουν τὰ καθήκοντά τους. Ἡ συνείδηση τοῦ δικαιώματος τῶν ἐργατῶν νὰ συνασπίζονται παρουσιάζεται ως καθῆκον, ποὺ πρέπει νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ κάποιους φωτισμένους πρωτοπόρους τῆς ίδεας αὐτῆς²¹³. Ἐναν τέτοιο πρωτοπόρῳ θεωρεῖ καὶ τὸν ἔκυρο τῆς, ἀφοῦ μὲ τὰ ἄρθρα τῆς προσπαθεῖ, ὅπως εἰδαμε, νὰ πείσει γιὰ τὴν σκοπιμότητα τῆς ὀργάνωσης, νὰ ἔξοικειώσει τοὺς ἀναγνῶστες τῆς μὲ τὴν ἐργατικὴν νομοθεσία, μὲ τὸ «ὅπλο» τῆς ἀπεργίας κτλ. Τὸν ἴδιο σκοπὸν ἔξυπηρετεῖ καὶ τὸ ἐκλαϊκευτικὸν τῆς ὑφος. Δὲν ἐνημερώνει ἀπλῶς τοὺς ἀναγνῶστες τῆς, τοὺς «διδάσκει». «Οταν π.χ. ἀποδοκιμάζει τὸ νομοσχέδιο κατὰ τῶν ἀπεργιῶν στὶς μεταφορές, παραβέτει τὸν ἔχης φανταστικὸ διάλογο: «Μὲ ἄλλας λέξεις, ὅταν ὁ ἐργάτης τῆς συγκοινωνίας ἀπεργήσει, ἔρχεται ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ νέον νομοσχέδιον καὶ τοῦ λέγει: —Κύριε ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς δὲν εἰσαι πλέον πολίτης ἀλλὰ στρατιώτης καὶ ὀφείλεις νὰ ὑπακούσῃς εἰς ὅ, τι σὲ διατάσσω. Θὰ ἐργασθῆς λοιπὸν θέλεις δὲν θέλεις! ’Αλλὰ τὰ παιδιά μου πεινοῦν ἡ δὲ ἐταιρεία μὲ κλέβει, λέγει ὁ εργάτης. —Αὐτά, κύριε, ἀπαντᾶ τὸ κράτος, εἶναι κουραφέξαλα καὶ σοῦ συνιστῶ νὰ μὴ πολυμιλῇς, διότι σὲ στέλνω στὸ στρατοδικεῖον»²¹⁴.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπίσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια τίς ἐπιρροές, ποὺ ἀπηγοῦν οἱ παραπάνω ἀπόψεις, κυρίως δύμας ὁ κώδικας μὲ τὸν ὄποιο διατυπώνονται, ἀφοῦ ἀποτελοῦν λίγο πολὺ κοινὸ τόπο γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες σοσιαλιστές τῆς ἐποχῆς²¹⁵. Οἱ ἀξίες τῆς ἡθικῆς, τῆς προδόου, τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὄποιες ταυτίζονται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ πίστη στὸ φυσικὸ δίκαιο καὶ στὴν ἀντιπαλότητα τῶν ἔννοιῶν ἀτομο-σύνολο, ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὴν Εὐρώπη, οἱ χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἀντιλήψεις, ἡ ἀρνηση τοῦ ὑλισμοῦ καὶ ἡ πεποίθηση, ὅτι οἱ ἐργάτες ἔχουν ἀνάγκη διαπαιδαγώγησης, εἶναι στοιχεῖα ποὺ ἀναγνωρίζουμε στὸν Πλ. Δρακούλη, στὸν Σταῦρο Καλλέργη, σὲ ριζοσπαστικὰ ἔντυπα κτλ., παρὰ τὶς ἀναμφισβήτητες διαφορές τους καὶ τὶς προσωπικές τους ἀντιθέσεις. Παραβέτω ἐνδεικτικὰ μερικὰ ἀποσπάσματα: ‘Ο Δρακούλης ἔγρα-

212. Ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

213. Βλ. παράτημα ἀρ. 5, 195-196. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τίτλος Ἐννοια τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ τὰ διδάγματα τῆς σήμερον, ἀρ. 4 (29 Αὔγ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 9 (3 Ὁκτ. 1914).

214. Ἀρ. 10 (10 Ὁκτ. 1914).

215. ‘Οσο γιὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς καταβολές τους τὸ πράγμα εἶναι ἀδύνατο, ἀφοῦ λείπουν οἱ σχετικὲς συστηματικὲς ἐργασίες, ποὺ θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν κάτι τέτοιο. Ἡ ἔννοια τῆς «ἡθικῆς» τοῦ Παπαναστασίου ἐρμηνεύθηκε πρόσφατα ως προϊὸν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ καθηγητῆ του στὸ Βερολίνο A. Wagner, βλ. Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, «Ἡ ἔννοια τῆς «ἡθικῆς» στὸν Ἀλέξανδρο Παπαναστασίου», στό: Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, οἱ κοινωνικές, οἰκονομικές καὶ πολιτικές ἀπόψεις του, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 5-7 Δεκεμβρίου 1986, ποὺ ὄργανωσε τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀθήνα 1990, 21-26. Ἡ εὐρύτατη χρήση τῆς ἔννοιας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ὄρθδητα τῆς ἐρμηνείας.

φε στὸ περιοδικὸ «Αρδην»: «Βασικὴ ἡμῶν ἀρχὴ εἶναι ἡ ἐλευθέρωσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης, ἀνάγκης ἀποκτεινούσης τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἀποβλέπομεν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐκείνην ἀνάπτυξιν, οἵα θὰ [...] ἐλευθερώσῃ τὸν ἀνθρωπὸν, ὥστε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἡθικῆς, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του. Τὸ πρόγραμμά μας παραμένει ἡ καταστροφὴ τῆς πτωχείας καὶ τοῦ ἀτομισμοῦ»²¹⁶. Γιὰ τὴν πρόσδο τῆς Εὐρώπης ἔγραψε: «Εἰς τοῦτο τείνει ἡ ἔξελιξις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τὴν τάσιν ταύτην δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ ἐὰν παραβάλῃ τὰς μᾶλλον προωδευμένας κοινωνίας μὲ τὰς δὲιγώτερον προωδευμένας. Ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἀτομον, ἐνῶ εἶναι ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβάλῃ αὐθαιρέτως τὴν θέλησίν του, αἱ ἀξιώσεις αὐτοῦ εἶναι σεβασταὶ (σχετικῶς πάντοτε)»²¹⁷ — Στὴν ἀναγγελία τῆς κυκλοφορίας τοῦ «Έργατη» τῆς Σμύρνης σημειώνεται ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν «διδασκαλία» τῶν ἐργατῶν: «σκοπὸς εἶναι ἡ διαπαιδαγώγησις τῶν ἐργατικῶν μας τάξεων, ἡ διδασκαλία αὐτῶν καὶ ἡ ἔξυψωσις τοῦ ἡθικοῦ των» καὶ χρησιμοποιούνται οἱ ἔκφρασεις «ἐκπολιτιστικὴ δύναμη» καὶ «προοδευτικὴ ἐπίδραση»²¹⁸. Ο Δ. Κοτζαμάνης, διευθυντὴς τοῦ «Έργατη» τῆς Σμύρνης — μετὰ τὴν διακοπὴ τῆς ἔκδοσής του — κατηγορεῖ τὸν Δρακούλη τὸ 1910, διὰ τὸν προσέφερε τὰ χρήματα «διὰ τὴν ἰδρυσιν Συνεργατικῆς — ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης»²¹⁹ ἔκφράζοντας μιὰ διαδεδομένη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη συμπάθεια γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς παραγωγῆς, καταναλώσεως κτλ. Εἶναι τέλος χαρακτηριστικὸ ἔνα κείμενο τοῦ Ζήση Σακελλαρίου δημοσιευμένο στὴν έφημερίδα «Μέλλον» τὸ 1908 μὲ τὸν τίτλο Ό ἀληθῆς πολιτισμός: «Μιὰ παροιμία λέγει: Δεῖξε μου ποῖον συναναστρέφεσαι, νὰ σου εἴπω ποιὸς είσαι. Κατ' ἀκολουθίαν περὶ πολιτισμοῦ προκειμένου δύναται τις νὰ εἴπῃ: Δεῖξε μου τὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν

216. Βλ. Κωστῆς Μοσκώφ, *Εἰσαγωγικὰ στὴν ἱστορία τοῦ κυνήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης*, Θεσσαλονίκη 1979, 184.

217. Πλάτων Δρακούλης, *Τὸ ἐγγειρίδιον τοῦ ἐργάτου*, Αθῆνα 1893, 43. Παρόμοιες σχετικὰ μὲ τὴν Εὐρώπη ἥσαν καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Σταύρου Καλλέργη, βλ. Κ. Μοσκώφ, δ.π., 192· πβλ. καὶ Γ. Β. Λεονταρίτης, δ.π., 20-23, ποὺ ἀναφέρεται καὶ στοὺς δύο.

218. Βλ. «Ημερησία Σμύρνης» 6 Αὔγουστου 1908. Η ἴδια ἀντίληψη ὑπάρχει καὶ στὶς διακηρύξεις τοῦ Δρακούλη σχετικὰ μὲ τὴν ὄργανωση τῶν ἐργατῶν: «Ἄπαξ οἱ ἐργάται στέργωσι νὰ διαφωτίζωνται, πέποιθα διὰ εἰλικρινεῖς καὶ νοήμονες διερμηνεῖς τῶν συμφερόντων τοῦ ἐργάτου δὲν θὰ λείψωσιν», βλ. Έρευνα, τόμος Γ', τεῦχ. Α' Ιαν. 1908, 7. Τὴν ἀποψὴ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἐργατῶν, ὡστε νὰ συνειδητοποιήσουν τὰ δικαιώματά τους ὑπογραμμίζει τὸ 1914 καὶ ὁ Στ. Καλλέργης, βλ. Μ. Δημητρίου, δ.π., 171. Ο Γεώργιος Σκληρός, ποὺ ἐντάσσεται σὲ ἄλλη θεωρητικὴ παράδοση ἔγραψε τὸ 1908 «Ναί, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λαοῦ, τοῦ πλήθους εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τοῦ μαρξισμοῦ, ἡ μόνη προοδευτικὴ ἐκπολιτιστικὴ δράση τῶν εἰλικρινῶν, εὐγενῶν, συνειδητῶν μελῶν τῆς κοινωνίας», βλ. Ρένα Σταύριδη-Πατρικίου, Ο Γ. Σκληρός στὴν Αἴγυπτο. Σοσιαλισμός, δημοτικισμός καὶ μεταρρύθμιση, Αθῆνα 1988, 55.

219. Βλ. *Noumāz ἀρ. 405, 19 τοῦ Σεπτέμβρη 1910, 107*. Ως πρὸς τὶς ἰδέες τοῦ συνεργατισμοῦ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε, διὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχισαν νὰ διαδίδονται εὐρέως οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Charles Gide, βλ. 'Α. Λιάκος, «Ἀπὸ κράτος φύλαξ εἰς κράτος πρόνοια», δ.π., 171.

τόπου τινός νὰ σοῦ εἰπῶ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ του [...] Μὲ ἀλλαξ λέξεις ὁ ἀληθῆς πολιτισμὸς στηρίζεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθημάτων τῆς κοινωνίκης ἀλληλεγγύης. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡς ρίψωμεν ἐν βλέμμα περὶ ἡμᾶς καὶ ἡς ἔξετάσωμεν ἐὰν ἔχωμεν ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἔξελίζεως νὰ ἐπιδείξωμεν σημεῖα προόδου. Θέλομεν παρατηρήσει μετὰ θλίψεως ὅτι παρὰ τὰ ἑκάστοτε ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν διατυπανιζόμενα περὶ τῆς προόδου ἡμῶν ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει εἰσχωρήσει καὶ ἀναπτυχθῆ ἐνα εἶδος ἀπαισίου ὑλισμοῦ ἐνας ὑπερεγώσμος καὶ ὑπερατομικισμὸς ὁ ὄποιος δὲν συνάδει ποσῶς πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω ἔξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου ἢτοι πρὸς τὸν ἔξανθρωπισμὸν καὶ τὸν ἀληθῆ πολιτισμόν»²²⁰.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι δὲν παρουσιάζονται ίδιαιτερες διαφορὲς ὡς πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει κανεὶς τὶς ὁμοιότητες τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς γλώσσας τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» μὲ ἀντίστοιχες ἀπόψεις τοῦ 'Αλ. Παπαναστασίου καὶ τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου, κάτι ποὺ διαπιστώθηκε καὶ γιὰ τὶς ἀπόψεις τῇ ἐφημερίδας σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο. Οἱ ὁμοιότητες ὀφείλονται στὴν ἀμεση σχέση τῆς ἐφημερίδας μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα «Λαός» τῆς 'Αθήνας, τῶν ὄποιων πρωτεργάτης είναι ὁ δεύτερος, καὶ συνεργάτης στὴν ἐφημερίδα ὁ πρῶτος.

Ἐτσι λοιπὸν ἡ εὔρεια ἔννοια τῆς λέξης «ἐργάτης» είναι ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἐπιδοκιμάζει ὁ Παπαναστασίου στὸν «Λαό» τῆς 'Αθήνας²²¹. Οἱ ἀντιλήψεις ἐπίσης γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς ὡς μέσο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς συνείδησης τῶν ἀνθρώπων προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἴδιους, ἀφοῦ ἡ ἵδρυση «συνεργατικῶν ἐταιρειῶν ἐργασίας, παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, πιστώσεως» ἀποτελεῖ ἔνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ ΕΚΑ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ὁμιλία τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου στὰ ἐγκαίνια τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911, ὅπου τονίζει τὰ οἰκονομικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ «ἡθικὰ» πλεονεκτήματα τῆς ὄργάνωσης αὐτοῦ τοῦ γύπου²²². Ἐχει διαπιστωθεῖ ἐπίσης, ὅτι ὁ Παπαναστασίου γνώριζε τοὺς σχετικοὺς ἀγγλικοὺς προβληματισμούς²²³. «Οσο γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὄργάνωσης, είναι γνωστὲς

220. Διονύσιος Κόκκινος (ἐκδ.), «Μέλλον», ἀρ. 5, 14-27 Δεκ. 1908. Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν, βλ. καὶ Παναγιώτης Νούτσος, 'Η σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1875 ἀς τὸ 1974, τ. Α', Οἱ σοσιαλιστές διανοούμενοι καὶ ἡ πολιτικὴ λειτουργία τῆς πρώιμης κοινωνικῆς κριτικῆς (1875-1907), 'Αθήνα 1990, ὅταν ἔχουν συναχθεῖ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ κείμενα.

221. «Λαός» 29 Μαρτ. 1914. 'Αναδημοσιεύεται στό: 'Αλ. Παπαναστασίου, ὁ.π., 198.

222. «Παναθήναια», ὁ.π., 199.

223. 'Αλέξανδρος-'Ανδρέας Κύρτσης, «'Ο 'Αλ. Παπαναστασίου καὶ οἱ θεωρίες κοινωνικῆς μεταρρύθμισης τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα», Τὰ Ἰστορικά τ.χ. 9, 1988, 347-349. Τὸ ἄρθρο δημοσιεύεται καὶ στό: 'Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Οἱ κοινωνικές, οἰκονομικές καὶ πολιτικές ἀπόψεις του, ὁ.π., 63-77.

οι σχετικές ἀντιλήψεις του Σπ. Θεοδωρόπουλου²²⁴. Οι χριστιανοσοιαλιστικές ἐπιδράσεις ἔξι ἄλλου, ποὺ ἐντοπίζονται στὸν «Ἐργάτη-Λαό», θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν πάλι στὸν κύκλο του «Λαοῦ» τῆς Ἀθήνας. Σὲ ἔνα ἅρθρο τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου ἔκει μὲ τὸν τίτλο *Χριστιανισμός καὶ Σοσιαλισμός διαβάζουμε μεταξὺ τῶν ἄλλων*: «Τὸ πό τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταβολῆς καὶ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν [τῶν ἀγώνων δηλαδὴ τῆς ἐργατικῆς τάξης] ἀνακαλύπτεται, ὅτι τὸ ἀληθεῖς Χριστιανικὸν πνεῦμα εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὸν ἰσχύοντα κοινωνικὸν ὄργανισμόν, τὸν εὔνοοῦντα τὰς ἀδικίας, καὶ ἀρχίζει καὶ ἡ ἐκκλησία, δηλαδὴ ὁ κλῆρος νὰ τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν»²²⁵.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ στὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας²²⁶, ἐνῶ ὁ Παπαναστασίου μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ Λαοῦ» γράφει γιὰ τὴν ὄργανωση τῶν ἐργατῶν: «Τὰ προσωπικὰ ζητήματα, τὰ πάθη, αἱ ἀντιληφίαι πρέπει νὰ ξεχασθοῦν. Τὰ πρόσωπα πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὴν ἴδεαν τῆς τάξεως ὀλοκλήρου καὶ τῆς ὄργανώσεως τῆς»²²⁷. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ἔννοιες «Ἀτομισμός-Συνοιλισμός»²²⁸.

Τὴν ἄποψη γιὰ τὴν κοινωνικὴ παιδεία, ποὺ πρέπει νὰ ἀποκτήσουν οἱ ἐργάτες, ἔννοια κλειδὶ γιὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαό», ὑποστηρίζει καὶ ὁ Παπαναστασίου μέσα ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ «Λαοῦ»²²⁹. Εἶναι γνωστὸ τέλος, ὅτι τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν μόρφωση τῶν ἐργατῶν, ὥστε νὰ συναισθανθοῦν τὰ δικαιώματά τους, ὅχι μόνο ἔξέφραζε θεωρητικά, ἀλλὰ καὶ προσπαθοῦσε νὰ ὑλοποιήσει μὲ τὴν ὄργανωση διαλέξεων ὁ Σπ. Θεοδωρόπουλος²³⁰.

* * *

*

'Η έφημερίδα «Ἐργάτης-Λαός» ἀποτελεῖ ἔνα καλὸ δεῖγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὄποιο ἴδεεις καὶ κινήσεις γεννημένες στὴν Ἀθήνα «ἐξάγονταν» στὴν ἐπαρχία.

Ἐνας μικρὸς κύκλος ἀνθρώπων, πυρήνας τοῦ ὄποιου εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐφημερίδας, θέλει νὰ δημιουργήσει στὸ 'Ηράκλειο τὶς προϋποθέσεις, ποὺ θὰ εύνοήσουν τὴν ὄργανωση τῶν ἐργατῶν, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσί-

224. «Παναθήναια», δ.π. Καὶ ἡ ἐφημερίδα «Λαός» προωθεῖ ἀκριβῶς αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις. Τὴν ἐπαγγελματικὴ ὄργανωση τῶν «ἐργαζομένων τάξεων» εἰχαν περιλάβει στοὺς στόχους τους οἱ κοινωνιολόγοι, σταν ἰδρυμαν τὸ 1910 τὸ Λαϊκὸ κόμμα, βλ. 'Αλ. Παπαναστασίου, δ.π., 76.

225. «Λαός» 5 Ἀπρ. 1915. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση στό: 'Αλ. Παπαναστασίου, δ.π., 20.

226. «Λαός» 17 Μαΐου 1914, 6 Σεπτ. 1914 κ.τ.λ.

227. «Λαός» 29 Μαρτ. 1914. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση στό: 'Αλ. Παπαναστασίου, δ.π., 198.

228. Βλ. «Λαός» 12 Ιουλ. 1914.

229. «Λαός» 29 Μαρτ. 1914. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση, στό: 'Αλ. Παπαναστασίου, δ.π., 197.

230. «Παναθήναια», δ.π. Βλ. καὶ «Λαός» 12 Ιουλ. 1914.

ας καὶ νὰ διαδώσουν νεωτερικές ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κοινωνία. Οἱ ἔδιοι ἔχουν ὡς πρότυπο τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα του.

‘Ο “διδακτισμός” τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ», ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο κύριο χαρακτηριστικό του, ὁφείλεται κυρίως στὸ γεγονός ὅτι ἀπευθύνεται σὲ ἀνθρώπους, τοὺς ὄποιοὺς ἀγωνίζεται νὰ πείσει, ὅτι ἔχουν δικαιώματα, ποὺ οἱ ἔδιοι ἀγνοοῦν. Ὁφείλεται ὅμως, ὅπως εἰδάμε, καὶ στὸ εἶδος τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ ἰδεολογικοί του πατέρες στὴν Ἀθήνα. Φαίνεται πῶς ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ἔμμεση προτροπὴ τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ ὄποιος ἔγραψε στὶς 29 Μαρτίου τοῦ 1914: «Μὲ ἄλλους λόγους αἱ οἰκονομικῶς ἴσχυρότεραι τάξεις εἴναι αἱ συντηρητικαὶ τάξεις, ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ εἴπουν πολλὰ διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀποψίν ποὺ τὰς συμφέρει, ἐνῶ οἱ ἐργάται ἀποτελοῦν τὴν ἐπαναστατικὴν τάξιν, ἡ ὄποια ἔχει ἀνάγκην διαρκοῦς διδασκαλίας καὶ καθημερινῆς δημοσιογραφικῆς ὑποστηρίζεως διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ξερριζώσῃ παλαιὰς προλήψεις καὶ συνηθείας, νὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους περὶ τοῦ δικαίου της, νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἴδια εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς προσπαθείας της. Διὸ ἀύτὸν τὸν λόγον εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ὑπάρχει κάπως σοβαρὰ ἐργατικὴ κίνησις, ἔχουν οἱ ἐργάται τὰ ἰδιαίτερα δημοσιογραφικά τους ὅργανα. Καὶ ἐδῶ ἡ ἐργατικὴ κίνησις, δὲν ὁφείλει ὀλίγα εἰς φύλλα ἐργατικά, τὰ ὄποια ἐξεδόθησαν κατὰ καιροὺς καὶ ὥφείλοντο εἰς τὰς φιλοτίμους προσπαθείας ὀλίγων ἀτόμων [...] Τὸ ἔργον ποὺ ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ δὲν εἴναι βεβαίως εὔκολον. Ἐχει νὰ διαφωτίσῃ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ἐργάτας περὶ τοῦ συμφέροντός των, νὰ τοὺς δημιουργήσῃ πραγματικὴν ἐργατικὴν συνείδησιν, νὰ τοὺς καθιδηγήσῃ εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν των ὄργανωσιν, εἰς τοὺς ἐπαγγελματικούς των ἀγῶνας καὶ νὰ τοὺς βοηθήσῃ εἰς τὰς προσπαθείας των πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ τελειοποίησιν τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας»²³¹. ‘Ως πρὸς τὴν ὑποδοχὴν πάντως τῶν ἴδεων, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ προωθήσει ἡ ἐφημερίδα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ στάση τῆς φιλοβενιζελικῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι της καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἐμφανῆς ἐνόχλησή της ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» εἴναι διανοούμενος. Διαβάζουμε π.χ.: «Μπράβο κύριε Δικηγόρε! Καλὰ τὰ καταφέρνεις ποὺ νὰ μὴ βασκαθῆς! “Ωστε μιὰ ἐφημερίδα ὑποστηρίζουσα ἔνα κόμμα χωρίζει τὸν λαόν; Ἐτσι βρίσκεις στὰ συγγράμματα ποὺ διαβάζεις εὐφύέστατε; [...] Σὲ νοιώσαμε κύριε σοφέ, μὲ τὰς ὡραίας πολιτικὰς γνώμας»²³². Ἀλλοῦ εἰρωνεύεται ἐκφράσεις τῆς ἐφημερίδας θεωρώντας τες φυσικές «λόγῳ τῆς γειτνιάσεως τῆς εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημονικῶν ὄμάδων»²³³.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «διδακτισμό», τὸ δεύτερο κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» εἴναι ἡ ἀτολμία μὲ τὴν ὄποια ἀκολουθεῖ τὸ πρότυπό του, ἀτολμία,

231. Βλ. τὴν σημείωση 228.

232. «Ν. Ἐφημερίδα» 1 Ιουλ. 1915. Ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν Κόντο χρησιμοποιεῖ συγνὰ τὸν χαρακτηρισμὸν «σοφός».

233. «Ο.π., 17 Ιαν. 1915.

ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε «έπαρχιωτισμό».

Παίζοντας ούσιαστικά τὸ ρόλο τοῦ «φερεφώνου», ἡ ἔφημερίδα, προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τὸ πρότυπό της χρησιμοποιώντας ἀκόμα καὶ τὶς ἵδιες ἐκφράσεις μερικὲς φορές. Προσαρμοζόμενη ὅμως στὶς «έπαρχιακὲς» συνθῆκες ἀναγκάζεται νὰ διαφοροποιεῖται· γιὰ νὰ γίνουν κατανοητὲς καὶ συμπαθεῖς οἱ ἴδεες, τὶς ὅποιες προωθεῖ, πρέπει νὰ ἐκφράζονται στὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦν οἱ ὑποψήφιοι ἀποδέκτες τους. Ἐτσι τὸ ὕφος της εἶναι ἐκλαϊκευτικό, ἀναλυτικὸ περισσότερο, παρὰ δογματικὰ θεωρητικό. Στὰ θεωρητικὰ της ἄρθρα εἶναι ἐμφανῆς ἡ προσπάθεια νὰ ἔκτιθενται οἱ ἀπόψεις μὲ αὐστηρὸ ἐπαγωγικὸ τρόπο, χωρὶς λογικὰ κενά, ὅπως εἶναι ἐμφανῆς ἐπίσης ἡ τάση νὰ παρουσιάζονται ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ τρέχουσες ἀπόψεις, παρ' ὅλο ποὺ δείχνει συνήθως τὴν προτίμησή της γιὰ μιά. Στὰ περιεχόμενά της περιλαμβάνει ὅ,τι θὰ ἐνδιέφερε ἔναν ὅποιονδήποτε ἀναγνώστη στὸ 'Ηράκλειο καὶ ὅχι μόνο τὸν προϊδεασμένο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ τοπικὰ θέματα ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικό. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἐνοχλεῖ, ὅπως εἰδαμε, τὴν ἀθηναϊκὴ ἔφημερίδα, ἡ ὅποια χαρακτηρίζει «παραγεμίσματα» πολλὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ «Έργατη-Λαοῦ». Τὸ ὕφος του ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι ποτὲ ἐπιθετικὸ καὶ προκλητικό, ὅπως συχνὰ παρατηροῦμε νὰ συμβαίνει στὴν ἀθηναϊκὴ ἔφημερίδα.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἔφημερίδας εἶναι ἡ ἐπιρροὴ τῆς τοπικῆς ιστορικῆς παράδοσης στὸν τρόπο, μὲ τὸν ὅποιο ἐκφράζει τὴν ριζοσπαστική της διάθεση ἡ ὅμαδα τοῦ 'Ηρακλείου. Ἡ παράδοση τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων εἶναι ἔντονη. Εἰδαμε ὅτι ὁ 'Εμμ. Κακουδάκης ἥταν ἀπὸ τὸ 1911 δραστήριο μέλος τοῦ πατριωτικοῦ σκοπευτικοῦ συλλόγου «Ἐθνικὸν Λάβαρον», οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ ὅποιου δημοσιεύονται συστηματικὰ στὴν ἔφημερίδα. Εἰδαμε ἐπίσης τὴν εὐαισθησία, ποὺ δείχνει ἡ ἔφημερίδα γιὰ τοὺς ἀποστρατευμένους τῶν προηγούμενων ἐθνικῶν ἀγώνων. Εἶναι γενικὰ δύσκολο τὴν περίοδο αὐτὴ νὰ διαχριθεῖ τὸ ἐθνικὸ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν στὴν Κρήτη τὰ προηγούμενα χρόνια, ὁ Στ. Καλλέργης, συμμετέχει στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1897 στὴν πατρίδα του, ἐνῶ τὸ 1912 συντάσσει ἔκκληση γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Κρήτης μὲ τὴν 'Ελλάδα²³⁴.

Δέκα χρόνια περίπου ἀργότερα, τὸ 1923, ὁ 'Εμμ. Κακουδάκης μὲ τὴν «Φωνὴ τοῦ 'Εφέδρου» θὰ ἐκφράσει τὴν ὄργὴ τῶν στρατιωτῶν, ποὺ ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸ μικρασιατικὸ μέτωπο μετὰ τὴν καταστροφή. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔφημερίδα, ὅπως ὁ «Έργατης-Λαός», ἀμφισβητεῖ τὴν κοινωνία, δὲν χρειάζεται ὅμως μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ πείσει τοὺς ἀναγνῶστες της. 'Ο πόλεμος καὶ ἡ καταστροφὴ λειτουργησαν καταλυτικὰ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς ὅποιους διαδίδονται οἱ ριζοσπαστικὲς ἰδέες. Ἡ ἀποσπασματική, ἀτομικὴ καὶ περιορι-

234. Βλ. Γ. Κορδάτος, δ.π., 95, 97 καὶ Μ. Δημητρίου, δ.π., 164 καὶ 169-170.

σμένη στοὺς λίγους κοινωνικὴ χριτικὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα, ποὺ δὲν ἐκφράστηκε ποτὲ μέσα ἀπὸ ἕνα ἐνιαῖο σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, ἔχει μεταβληθεῖ τώρα σὲ μαζικὸ κίνημα, τὸ κίνημα τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν, μέσα ἀπὸ τὸ ὅποιο θὰ αὐξηθεῖ ἢ ἐπιρροή τοῦ πρόσφατα ιδρυμένου ΚΚΕ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

φφ. ἀρ. 18-21 (5, 12, 19 και 25 Δεκ. 1914)

ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ

‘Απὸ τὰ παιδικά μου χρόνια —ϊημην ἀκόμη μαθητής τοῦ Ἑλλην. σχολείου — μοῦ ἐγένενήθη ἡ ἔξῆς ἀπορία: Διατὶ εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἔρχονται τινὲς μὲν ἔχοντες ἐκ τῶν προτέρων ἔχησα- λισμένην ὑπὲρ ἑαυτῶν, τὴν μερίδα τοῦ λέοντος, κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ πλούτου ἄλλοι δὲ του- ναντίον τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα;

‘Η νεαρά μου φαντασία δὲν ἐδύσκολεύετο νὰ εὕρῃ πρόχειρον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τού- του. Οἱ διὰ τῆς ἐπιμελείας των, τῆς ἐργασίας των, καὶ τῆς ἱκανότητός των ἀποκτήσαντες πε- ριουσίαν τινά, φυσικὸν καὶ δίκαιον, εἶναι ἔλεγον, νὰ καταλίπωσι ταύτην ἀποθήσκοντες εἰς τὰ τέκνα των, τὰ ὅποια γεννᾶνται οὔτες οἱ εὐνοού- μενοι τῆς τύχης. Καὶ τανάπαλιν, οἱ ὀκνηροί, οἱ ἀνίκανοι, οἱ μὴ ἀποκτήσαντες ποτὲ περιουσίαν ἡ ἀνοήτως σπαταλήσαντες τὴν καταλειφθεῖσαν αὐτοῖς ἀπὸ ἄλλους, λογικὸν εἶναι, καὶ οὗτοι ἀποθήσκοντες νὰ καταλίπωσιν εἰς τὰ τέκνα των τὴν ίδιαν δυστυχίαν καὶ ἀθλιότητα. Μήπως δὲν διδάσκει καὶ ἡ Γραφή, ἢν τότε ἐμελέτων, ὅτι «ἀμαρτίαι γονέων, παιδεύουσι τέκνα;

Κατὰ τὴν ἀπλῆν ἀλλὰ καὶ ἀπλοϊκῆν ταύτην ἔξήγγησιν, ἡ μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν, Πληγείων καὶ Πατρικίων, ἕρις, ἡ παλαιὰ ὅσον καὶ δόκιμος δὲν ἔτιχε καμμίαν ἄλλην ἀφορμήν, ἡ τὸ φθόνον, αἴσθημα φυσικὸν εἰς τὸν ἀνθρώπον, μὴ ἀνεχόμενον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλησίον, ἀδια- φόρως ἐν τῇ συνίστασι εἰς τὴν εὐγένειαν ἡ τὸν πλούτον, τὴν διανοητικὴν ἥ σωματικὴν ἵκα- νότητα.

‘Αλλ’ εἶναι πράγματι τοῦτο φυσικὸν λογικὸν καὶ δίκαιον;

Τὴν περὶ τούτου ἀφελῆ μου πίστιν ἐκλόνιζον μικρὸν κατὰ μικρὸν πρόχειροι τινὲς ἐκ τοῦ καθ’ ἡμέραν βίου παρατηρήσεις. Παρετέρουν δηλονό- τι ἀφ’ ἐνὸς μὲν ὅτι ἀνθρώποι τινὲς γεννώμενοι πλουσίοι, διεσκόρπιζον ἐν ἀσωτείαις καὶ ἀνομί- αις τὴν ἀκόπως κτωμένην περιουσίαν ἡ ὄντες

ἀνίκανοι νὰ καταστήσωσι ταύτην παραγωγικω- τέραν, πειριῳδίοντο νὰ τὴν διατηρῶσιν, οἵλαν τὴν παρέλαβον. Ἀφ’ ἑτέρου δὲ ἔβλεπον ἄλλους φέροντας ἐν ἑαυτοῖς ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς προό- δου, ἀλλ’ ἀπαντῶντας εἰς ἔκαστον βῆμα των, ἀνυπέρβλητον πρόσοκμμα, τὴν ἔλλειψιν τῶν μέ- σων τῶν ἀπαραίτητων ἀναγκαίων πρὸς ἀνά- πτυξιν καὶ τελειοποίησίν των. Ἀμφότεραι αἱ κλάσεις αὗται εἶναι ἀνυπολογίστως ἐπιζήμιοι εἰς τὴν Κοινωνίαν ἀποτελοῦσαι δύο τάξεις ἀλη- θῶς παρασίτων, μὴ ἐργαζομένων σχεδὸν τῶν μὲν λόγω ἐλειψεως τῶν μέσων, ὅπερ ἀποτιθαρρύ- νει αὐτούς, τῶν δέ, διότι δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐργασθῶσι, ὅπερ ὑπνωτίζει καὶ ἀποχυνῶνται αὐτούς.

‘Τύπαρχει βεβαίως καὶ τρίτη τάξις ἀνθρώ- πων, ἡ τάξις τῶν κτησαμένων ἀμα τῇ γεννήσει τῶν περιουσίαν, ἀλλ’ ἔχόντων καὶ ίδιαν ἱκανό- τητα ὅπως τιμίως ἐπικατέχουσι ταύτην, ἡ τουλά- χιστον χρησμοποιήσωσιν αὐτὴν ἐπωφελῶς διὰ τὴν Κοινωνίαν, ἡ ἐπιτυχόντων δὲ ἐνδελεχοῦσι καὶ τιμίας ἐργασίας ἡ ἀποκτήσωσιν, ἃνευ βλάβης τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, περιουσίαν, ἡς γεννώ- μενοι ἡσαν ἐστερημένοι. Ἀλλ’ ἡ τάξις αὕτη ἀποτελεῖ ἔξαρτεσιν, μὴ δυναμένη νὰ μᾶς ἀπα- σχολήσῃ.

Κατανομὴ λουπὸν τοῦ πλούτου διενεργουμέ- νη κατὰ τρόπον παρακαλύοντα τὴν παραγωγήν, ἀντὶ νὰ ἐπωαξάνῃ τὴν καὶ ἄλλως ἀνεπαρκῆ ποσό- τητα τῶν ἀναγκαίων πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγ- κῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ ὑποστηρι- χθῇ ὅτι ἔχει λογικὴν τὴν βάσιν.

‘Αλλ’ οὔτε ἐπὶ φυσικῆς βάσεως στηρίζεται αὕτη. Διότι ἡ φύσις ἀναγνωρίζει εἰς ἔκαστον ἀνθρώπον, ἵσον δικαίωμα εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, οἷον ὁ ἀγρός, τὸ ὄδωρο, ὁ ἥλιος κλπ. Ἀνεξήγγητον ἐπομένως ἀποβαίνει, καὶ ἀφύσικον εἶναι πῶς ἡ γῆ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐν τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως, ἀπέμεινεν ὁ

χλήρος ώρισμένων προσώπων, ἐνῷ ἄλλοι εἶναι ἐντελῶς ἐστερημένοι αὐτῆς. Ἡ σήμερον λοιπὸν παρατηρουμένη οἰκονομικὴ ἀνισότης δὲν εἶναι φυσική, ἀλλὰ τεχνητή, ἀπορρέουσα ἀπὸ σκόπιμον κοινωνικὴν δργάνωσιν, καὶ μὴ ἔχουσα καμμίαν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ίκανότητα, οὔτε καὶ πρὸς τὴν καταβαλομένην ἐργασίαν. Κατὰ τὴν πικρὰν μάλιστα παρατήρησιν τοῦ Stouart Mill, ὅσῳ κοπιωδεστέρᾳ εἶναι ἡ ἐργασία, τόσῳ μετριωτέρᾳ εἶναι ἡ ἀνταμοιβή της, μέχρι τοῦ βαθμοῦ καθ' ὃν ἡ σκληροτέρα ἐργασία μόλις ἐπαρκεῖ διὰ τὰς ἀπαραίτητους ἀνάγκας τῆς ζωῆς.

Αλλὰ ποῦ λοιπὸν ἐρείδεται τὸ δικαίωμα τῆς ίδιοκτησίας: Ἐπὶ τοῦ δικαίου; Βεβαίως ὅχι διότι ὅ, τι δὲν εἶναι φυσικὸν καὶ λογικόν, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ δίκαιον. Καὶ τις θὰ ἐτόλμα καὶ ὑποστηρίξῃ σοφαρώς, ὅτι εἶναι δίκαιον, οἱ μὲν νὰ ἔχωσι ὅλας τὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς ὑγείαν κατὰ τὸ δυνατόν, ἔξησφαλισμένην, παράτασιν τοῦ βίου κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπίσης, ἀνέξαρτησίαν, καὶ δύναμιν δεσποτικήν, οἷαν εἴχεν ἀλλοτε ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν, οἱ δὲ τούναντίον τὴν διηνεκῆ ἀσθένειαν, τὸν πρόωρον θάνατον, τὴν ἀνάγκην τῆς καταφυγῆς εἰς τὸ ἔγκλημα, ἐν ἀλλαις λέξει τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀβλιτήτα; Κατὰ τὴν τελευταίαν στατιστικὴν τῆς πόλεως τῶν Παρισίων ἡ θηνησιμότης ἡ ὁποία ὑπεβιάσθη εἰς 10 ἐπὶ τοῖς χιλίοις εἰς τὰ πλούσια διαμερίσματα τῶν 'Ηλυσίων Πεδίων καὶ τῆς 'Αψίδος τοῦ Θριάμβου, εἶναι 43 ἐπὶ τοῖς 1000 εἰς τὰ πτωχὰ διαμερίσματα τῆς Monparnasse κλπ. Εἰς τὸ Λονδίνον ἡ δυσαναλογία εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερα κυμανομένη ἀπὸ 11% καὶ 50%.

Ο, τι ὅμως δὲν εἶναι λογικὸν καὶ δίκαιον δύναται νὰ εἶναι νόμιμον. Πράγματι δὲ τὸ δικαίωμα τῆς ίδιοκτησίας στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Νόμου, ὁ ὁποῖος καθιέρωσε καὶ ἐκύρωσε τὴν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ὑφισταμένην πραγματικὴν κατάστασιν, ἀδιαφορήσας ἀνίστατος, κατείχον ἐκ χλοπῆς ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτῆς μορφάς, ἢ ἐκ τύχης, παιγνίου, λαχείου κλπ. ἢ καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ ίκανότητός των. Ποία δὲν εἶναι ἡ δικαιολογικὴ βάσις τοῦ μὴ ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς λογικῆς ἐρειδομένου Νόμου τούτου; Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ίδιωτικῆς κτήσεως ὅμοφώνως προβάλλουν τὸ Κοινωνικὸν συμφέρον. Κατὰ τούτους ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότης, ὥθιστα τοὺς ἀνθρώπους, ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κοινωνικῆς κλίμακος, πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς τὴν πάντοτε

ἐλπιζομένην προαγωγήν, ἐνεργεῖ περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας τοῦ βίου ὡς κέντρον τῆς παραγωγῆς. Πράγματι δὲ ἡ ἐκ τῆς ίστορίας πεῖρα μᾶς δεικνύει ὅτι, ἔως τώρα τούλαχιστον, ἡ ίδιωτικὴ κτήσις εἶναι δραστικὸν ἐλατήριον τῆς παραγωγῆς. 'Ὕπαρχουν βεβαίως καὶ παραδείγματα, καθ' ἄρα ἀτομικὴ κτήσις ἀντιμάχεται πρὸς τὸ Κοινὸν συμφέρον, ὡς τὸ ίδιοκτητον δάσος π.χ. τὸ ὄποιον ὁ κύριος ἔχει συμφέρον νὰ κάψῃ καὶ νὰ ἔκμεταλλευθῇ, ἐνῷ ἡ Κοινωνία ἔχει συμφέρον νὰ διατηρηθῇ ἀλλάβητον, ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἐξαρεστικόν.

Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ὁ ίδιοκτητης πράγματός τινος, δὲν εἶναι ίδιοκτητης δὶς ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὴν Κοινωνίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ίδιοκτησία δὲν εἶναι ἡ δημόσιον ὑπουργημα. Πᾶν ἄπομον λοιπὸν ἐνεργοῦν τὴν δημοσίαν αὐτὴν ὑπηρεσίαν, χύνει ἀπαύστως διὰ τῆς πωλήσεως τῶν προϊόντων του, ἡ τῆς μισθώσεως τῶν ὑπηρεσιῶν του, διαράρους ἀξίας εἰς τὸ χείμαρρον τῆς κυκλοφορίας, ἀφ' οὐ ἐπίσης ἀπαύστως ἀντλεῖ, ὑπὸ μορφὴν διαφόρων προσόδων ἄλλας ἀξίας.

'Εγείρεται δῆμως ἀμέσως τὸ ἐρώτημα: 'Απὸ τὸν χείμαρρον αὐτόν, ἀντλεῖ ἔκαστος ἀξίαν ίσοδύναμον, πρὸς ἔκεινην, ἣν ἔχουσεν εἰς αὐτὸν; Δυσκόλως θὰ ἡδύνατο τις νὰ τὸ πιστεύσῃ. 'Ἄς λέμωμεν ὡς παραδείγματα ἓνα ὁδοκαθηριστήν, ὁ ὁποῖος πληρώνεται 1-1 1/2 δραχ. καθ' ἡμέραν, ἐργαζόμενος διὰ τὴν ὑγείαν τῆς Κοινωνίας, καὶ ἔνα πυγμάχον ἐν 'Αγγλίᾳ πληρωνόμενον 60.000 δραχ. διὰ μίαν πάλην, διαρκείας 5-10 λεπτῶν, ἣν τα τενόρον, πληρωνόμενον 30-40.000 δρ. διὰ μίαν μόνην συναυλίαν.

Εἰς ταῦτα οἱ θιασῶται τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ὄργανώσεως ἀντιτείνουν ὅτι, ὁ καλύτερος κριτής διὰ νὰ κρίνῃ τὴν ὑφὴν ἑκάστου εἰς τὸ κοινὸν προσφερομένην ἐργασίαν εἶναι ὁ καταναλωτής-Κοινωνία. 'Αφοῦ δὲ αὕτη συναντεῖ νὰ πληρώνῃ 100 χιλ. φοράς ἀκριβώτερον τὴν ἐργασίαν τοῦ πυγμάχου ἀπὸ τὴν τοῦ ὁδοκαθηριστοῦ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ πρώτος ἀποδίδει αὐτῇ ἐργασίαν 100 χιλ. φοράς μεγαλυτέρων ἢ σπουδαιοτέρων ἀπὸ τὸν δεύτερον.

Εἶναι τοῦτο ἀκριβές; 'Αναντιρρήτως ὅχι. Διότι Κοινωνία ἀποδίδουσα μεγάλην ἀξίαν εἰς πράξεις παρεχούσας στιγμαίαν καὶ πολλάκις ἀνίστατος, πάντως ὅμως ἐστερημένην ἡθικῆς, ἡδονής, ἀνεχομένη δ' ἀφ' ἐτέρου ν' ἀποθνή-

σκωσιν τῆς πείνης σπουδαῖοι ἐφευρέται καὶ εὐ-
εργέται αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ καλὸς
καὶ δίκαιος κριτής. Τὸ ὑπὸ τοιαύτας δ' ἀντιλή-
ψεις δημιουργήθεν Κοινωνικὸν οἰκοδόμημα, σα-
θράς ἔχον τὰς βάσεις καὶ μοναδικὸν στήριγμα
τὸν Νόμον, δὲν δύναται η νὰ καταρρεύσῃ πατα-
γωδῶς καὶ θὰ καταρρεύσῃ τάχιον η βράδιον.
Διότι τὸ ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη, καὶ τὸ ἐπιβάλλει
ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Δικαιοσύνη. 'Αλλὰ καὶ ἐνταῦ-
θα ἐγέρεται ἔτερον ζῆτημα. Κατὰ τὴν μέλλου-
σαν νὰ διοργανωθῇ Κοινωνίαν τίνι τρόπῳ θὰ
διενεργήται ἡ κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσε-
ως; Θὰ ἀντλῇ ἔκαστος ἀπὸ τὸν κοινὸν πίθον,
ἀναλόγως τῆς εἰς τὸ Κοινόν καταβαλλομένης
ἐργασίας του; ἢ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του; ἢ ἀνα-
λόγως τῶν ἀναγκῶν του; ἢ ίσου μέρους ἔκαστος;

Ζητήματα τοσαύτης σπουδαιότητος δὲν δύ-
νανται βεβαίως νὰ ἐρευνηθῶσι εἰς τὰ στενὰ ὅρια
ἐφημερίδος. Δι' ὃ καὶ ήμεις περιορίζόμεθα νὰ
δώσωμεν ἀπλῶς πενιχράν τινα εἰκόνα τῆς ἀξίας
ἔκαστης τῶν θεωριῶν τούτων.

'Ως πρὸς τὴν κατ' ἵσον διανομὴν παρατηροῦ-
μεν ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἥδη παλαιὰ μὴ
θεραπευομένη σήμερον οὔτε ὑπὸ τῶν ἐπαναστα-
τῶν-σοσιαλιστῶν, παρὰ τὴν εὐμενὴ ὑποδοχὴν,
ἥς τυγχάνει παρὰ τῷ λαῷ καὶ κατ' ἀκόλουθίαν
δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἡμερησίαν διά-
ταξιν, λόγω τοῦ δυσεφαρμόστου αὐτῆς ἀφ' ἐνός,
καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς περιοδικῆς ἀνανεώσεως τῆς
διανομῆς, ἣν μοιραίως θὰ συνεπήγετο ἀφ' ἑτέ-
ρου.

'Αλλὰ καὶ ἡ θεωρία τῆς ὑφ' ἔκαστου ἀντλή-
σεως ἀπὸ τὸν κοινὸν πίθον, ἀναλόγως τῶν ἀναγ-
κῶν του, θεωρία ὑποστηριζόμενη ὑπὸ τῆς ἀναρ-
χικῆς Σχολῆς, δὲν εἶναι ὀλιγάτερον δυσεφάρμο-
στος παρὰ τὴν γοητείαν ἦν ἀσκεῖ, καὶ τὸν δελεα-
στικὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκει. Διότι προϋποθέτει
ἀφ' ἐνός μέν, ἀπεριόριστον τὴν ποσότητα τῶν
ἀγαθῶν, διὰ ν' ἀντλῇ ἔκαστος κατὰ τὰς ἀνάγκας
του, πρᾶγμα τὸ ὄπιον δυστυχῶς δὲν συμβαίνει,
ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔξουσίαν ἰσχυρὸν ἐπιφορτισμένην
νὰ δίδῃ εἰς ἔκαστον, τὸ κατὰ τὰς ἀνάγκας μερί-
διόν του, ὅπως ὁ οἰκογενειάρχης διαμοιράζει τὸ
σιτηρέσιον εἰς τὰ μέη της οἰκογενείας του.
'Αλλ' ἡ Σχολὴ αὕτη ἔχουσα πρόγραμμα τὴν
ρῆσιν, «Οὐτε Θεός οὔτε Κύριος», ἐπιδιώκει πρὸ
παντὸς τὴν κατάργησιν πάσης ἔξουσίας. 'Η τρί-
τη θεωρία τῆς ἀπονομῆς τοῦ πλούτου εἰς ἔκα-
στον ἀναλόγως τῆς ἀξίας του καὶ τῶν ἀποτελε-
σμάτων αὐτῆς, ζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ὑφί-

σταμένην σήμερον τεχνικὴν ἀνισότητα, διὰ τῆς
φυσικῆς τοιαύτης, διὰ τῆς ἀνισότητος δηλονότι
τῆς ἀπορρεούσης ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν. 'Η
Σχολὴ αὕτη, ὡς πρόγραμμα ἔχει τὴν κατάργη-
σιν τῆς κληρονομίας, διατεινομένη ὅτι ἀφοῦ ἡ
ἱδιωτικὴ κτησίς εἶναι δημόσιον ὑπούργημα κατὰ
τοὺς θιασάτας αὐτῆς, εἶναι ὅλως ἀπόποις ἡ διὰ
τῆς κληρονομίας μεταβίβασις αὐτῆς, εἰς οὓς θέ-
λει, ἢ τεκμίρεται ὅτι θέλει ὁ ἐνασκῶν τὸ λει-
τουργημα τοῦτο, ὅπως οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτο-
ρες ἀνεδείκνυν τὸν διάδοχον Καίσαρα, κατ' αὐ-
θαίρετον βούλησιν, καὶ οὐχὶ εἰς οὓς θὰ ἤθελεν ἡ
Κοινωνία, ὅπως σήμερον τὸ Κράτος ὅριζει τὸν
ἀντικαταστάτην ἐκλείποντος δῆμος. ὑπαλλή-
λου. 'Η θεωρία αὕτη ἔχει ὑπὲρ ἔαυτῆς τὸ μέγα
πλεονέκτημα ὅτι αἱρεῖ τὴν κατὰ τὸ ὑφιστάμενον
σύστημα ἀδικον ὑπὸ πᾶσαν ἔποιψιν κατανομῆν
τοῦ πλούτου, καὶ ἀνταμειβεῖ τὴν ἱκανότητα κα-
τὰ τὸ προσδόκον μέτρον, ἀλλὰ δὲν στερεῖται καὶ
χιμαιρικῆς ἐμφανίσεως, διότι, καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ
ὅτι θὰ ἡδύνατο νὰ εὑρεθῇ ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς
ἀξίας ὅπερ, δὲν εἶναι πολὺ εὐχερές, διατὶ ἡ σω-
ματικὴ ἡ διανοητικὴ ὑπεροχὴν ἡ ἀποτελὴ τίτλον
πρὸς λῆψιν τῆς μερίδος τοῦ λέοντος; Μήπως ἡ
ὑπεροχὴ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ ἥδη προνόμιον, δω-
ρηθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τῆς φύσεως, περισσότερον
φθονητόν, ἀπὸ τὸν ύλικὸν πλοῦτον, ώστε ν' ἀξι-
ῶσιν ἡ ἀποστερήσωσι τούτου τοὺς ἔχοντας αὐτὸν
σωματικῶς ἡ διανοητικῶς ἀνικάνους; Καὶ ἀφοῦ
ὁ ἄνθρωπος γεννώμενος φέρει μεῖον ἔαυτοῦ τὰ
πρέματα τῶν ἀσθενειῶν τῶν προγόνων του, δὲν
φαίνεται λογικὸν ν' ἀπολαμβάνῃ καὶ τῶν ἀγα-
θῶν αὐτῶν, ἀφοῦ μάλιστα διὰ τῆς θεωρίας ταύ-
της δὲν αἱρεταὶ ἡ ἀνισότης, ἀλλὰ μεταφέρεται
ἐπὶ ἀλλού πεδίου; Διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον
λόγον καὶ σοσιαλισταὶ τινες ἀνέχονται τὴν ἐκ
διαδοχῆς κληρονομίαν, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς κατ'
εὐθείαν γραμμήν συγγενεῖς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς
ἐκ πλαχίου. Εἰς τοῦτο δὲ εύρισκουσι συμφώνους
καὶ πολλοὺς οἰκονομιστάς.

Τοιαῦτα τινα ἰσχυρίζονται οἱ θαυμασταὶ τοῦ
σημερινοῦ καθεστῶτος, καὶ ἐκ πρώτης ὅψεως
δὲν φαίνονται παράλογα. Εἰς ταῦτα ὅμως θὰ
ἡδύνατο τις ν' ἀντιτείνῃ ὅτι οἱ ἰσχυρισμοί των
οὗτοι θὰ εἶνον λογικὴν ἀξίαν, ἐὰν ἔξητάζομεν τὰ
πρόσωπα μεμονομένων. 'Ἐὰν δὴ. ἔκαστος ἐφύ-
λαττε δὲ ἔαυτὸν τοῦ ἔχει, ἢ δὲ τι παράγει, θὰ ἤτο
ὅλως ἀδιάφορον διὰ τὴν Κοινωνίαν ἐὰν τὸ αὐτὸν
ἔχει ὁ Α ἢ δὲ Β, καὶ ἐάν, τούτων ἐκλιπόν-
των, περιέργηται εἰς τὸν Γ ἢ τὸν Δ. 'Αλλὰ μία

τοιαύτη ύπόθεσις θὰ ἥτο ἀσυμβίβαστος πρὸς πᾶσαν κοινωνικὴν ζωήν, μὴ τυγχάνουσα ἐφαρμογῆς, οὐτε παρὰ τοῖς ἀγρίοις, τοῖς ζῶσι ἐκ τῆς ἀλιείας ἢ τῆς θήρας. Ὁλόκληρος δὲ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ περιστρέφεται περὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν παραγομένων προϊόντων, ἢ τῶν προσφερομένων ύπηρεσιῶν πρὸς ἄλλα προϊόντα ἢ ὑπηρεσίας. Γνωστοῦ δὲ ὅντως διὰ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθά εἶναι ἀνεπαρκῆ πρὸς ἀνετον πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν μας, συμφέρον τῆς Κοινωνίας εἶναι νὰ ἔπαιξάνη τὴν ποσοτητα αὐτῶν δὲ ἐνδελεχοῦς ἐργασίας. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, διατὶ ν' ἀφίνηται ἡ διαχειρίσις ἀντικειμένων προωρισμένων πρὸς παραγωγήν, εἰς σωματικῶς δὲ διανοητικῶς ἀνικάνους, ἐνῷ ἥδυναντο νὰ καταστῶσι παραγωγὰ διὰ τῆς ἴκανότητος τῶν ἐστερημένων τούτων; Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τῆς Κοινωνικῆς, ἔξεταζομένου τοῦ ζητήματος, ἢ ἐπιχειρηματολογία τῶν ὀπαδῶν τῆς ὑφισταμένης ὁργανώσεως στερεῖται πάσης σημασίας.

Ἡ ἀξίωσις τέλος τῆς κατὰ λόγον τῆς καταβατταλομένης εἰς τὸ Κοινὸν ἐργασίας, κτήσεως τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι καθιστᾶ τὴν ἐργασίαν μοναδικὸν συντελεστὴν τῆς ἀξίας τῶν πραγμάτων, ἐνῷ κυρίως δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἐν τῶν στοιχείων αὐτῆς. "Ἀλλως εἰς ἵσην ἐργασίαν, θὰ ἀνταπεκρίνετο ἵση ἀξία, καὶ ἔνθα ἡ ἐργασία θὰ ἥτο μηδέν, μηδὲν ἐπίσης θὰ ἥτο καὶ ἡ ἀξία." Ἀλλὰ τοῦτο ἀντιτρήκως δὲν συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐκτὸς ὅμως τούτου δὲν είνε σύμφωνον καὶ πρὸς τὴν δικαιούσην ν' ἀπολαύῃ τις τῶν ἀγαθῶν τῆς Κοινωνίας, ἀναλόγως τοῦ καταβληθέντος χρόνου ἐργασίας, καὶ οὐχὶ τοῦ δὲ αὐτῆς ἐπιτευχθέντος ἀποτελέσματος.

Ἄλλα ποιὸν λοιπὸν θὰ είνε τότε τὸ Κοινωνικὸν καθεστώς, τὸ ὅποιον θὰ διαδεχθῇ τὸ ὑπάρχον; Θὰ είνε τολμηρὸν νὰ καθορίσῃ τις τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων. Ἀναμφισβήτητος ὅμως βάσιν στερράν θὰ ἔχῃ τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως. Ἀλλὰ πρὸ τούτου είναι ἐνδεχόμενον ἡ ἰδιοκτησία νὰ περιβληθῇ ποικιλάς ἀλλας μορφάς, ὡς δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ ἐπί τοῦ παρόντος, ὡς δὲν ἥδυνάμεθα, πρὸ διλίγων ἀκόμη ἔτῶν, νὰ φαντασθῶμεν κτῆσιν ἐπὶ τῶν ποικιλωνύμων πιστωτικῶν τίτλων τῆς σήμερον, ἢ ἐπὶ τῶν ἀυτῶν ἀγαθῶν, οἷον τῆς φιλολογίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ λοιπῶν τῆς διανοίας προϊόντων.

Οἱ τὴν ἀμεσον κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως ἐπιδιώκοντες δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς

τρεῖς τάξεις. α) εἰς τοὺς ἀρκουμένους εἰς μόνην τὴν κατάργησιν ἐπὶ τῶν ἀκινήτων. β) εἰς τοὺς ἀξιούντας τὴν κατάργησιν ἐφ' ὅλων τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια χρησιμεύουν πρὸς παραγωγήν. γ) καὶ εἰς τοὺς ἐπεκτείνοντας αὐτὴν ἐφ' ὅλων ἐν γένει τῶν ἀντικειμένων. Ἱσως δὲ ἡ ἀνεπισθήτως ἔξεισισμένη μικρὸν κατὰ μικρὸν μέλλουσα κοινωνικὴ ὁργάνωσις διέλθῃ διαδοχικῶς καὶ ἀπὸ τὰ τρία ταῦτα στάδια.

Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τελικὸν αὐτὸν ἀποτέλεσμα, τὸ ὅποιον θὰ θέτετε τέρμα εἰς τοὺς ἀγῶνας μεταξὺ τῶν διαφόρων Κοινωνικῶν τάξεων τῆς σήμερον, καὶ στερρῶς θὰ ἐγεφύρωντε τὸ μεταξὺ πλουσίου καὶ Λαζάρου χάσμα, τρεῖς ὅδοι διανοίγονται ἐνώπιον ἡμῶν.

Α'. 'Ο Νόμος ὁ ὅποιος δέον νὰ κηρύξῃ ἀπαλλοτριώσιμα λόγῳ δημοσίας ὠφελείας, τὰ ἀντικειμένα ἐκεῖνα, ἐφ' ὃν τὸ Κράτος ἢ τὸ Ἐθνος θὰ θελήσῃ νὰ ἔξοβελίσῃ τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν, κατὰ τὴν ἀνωτέρα διάκρισιν.

Ἡ ἀπαλλοτριώσις, κατὰ τοὺς μετριοπαθεστέρους θὰ γίνη μετ' ἀποζημιώσεως, ἡτις ὅμως δὲν θὰ ἔχῃ τὴν μορφὴν κεφαλαίου, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ κεφαλαιοῦχοι-εἰσοδηματίαι, θὰ ἤρχοντο ἀπλῶς ν' ἀντικαταστήσωσι τοὺς ἀποιχμένους κεφαλαιούχους-ἰδιοκτήτας, ὅπερ κατ' οὐδὲν θὰ ἥλλοινε τὴν ύφισταμένην οἰκονομικήν κατάστασιν, ἀλλὰ τὴν μορφὴν γραμματίων καταναλώσεως, γραμματίων δηλονότι χρησίμων μόνον πρὸς ἀγορὰν καταναλωσίμων ἀντικειμένων, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔξαφανιζομένων διὰ τῆς κτήσεως, ἀπαράλλακτα, ὅπως ὁ ἀσωτος, ὁ ὅποιος δὲν φροντίζει νὰ καταστήσῃ παραγωγὰ τὰ ἔχει χρήματα, ἀλλὰ καταναλίσκει αὐτὰ ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἐκάστοτε ἀναγκῶν του, μέχρι πλήρους ἔξαντλήσεως αὐτῶν.

Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης οἱ κάτοχοι τῶν γραμματίων καταναλώσεως ἀμα τῇ ἔξαντλήσει αὐτῶν, θὰ μετέπιπτον ἀναγκαίως εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπλῶν πολιτῶν, μὴ δυναμένων πλέον νὰ ζήσωσιν ἢ διὰ τῆς ἐργασίας των.

"Ἀλλή μέθοδος ἀπαλλοτριώσεως, οἰκονομικωτέρα μάλιστα διὰ τὸ Κράτος, είναι ἡ βαθμιαία κατάργησις τῆς κληρονομίας, διὰ τῆς ἀποκληρώσεως τῆς μήπω εἰσέτι γεννηθείσης ἐπὶ παραδείγματι γενεᾶς. Οἱ σημερινοὶ δηλονότι κάτοχοι θὰ δύνανται νὰ διαθέσωσι τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν εἰς τοὺς ἀμέσως κατιόντας των, καὶ οὗτοι πάλιν εἰς τοὺς κατιόντας αὐτῶν, μέχρι πλήρους ἔξαφαν-

σεως τῶν ἐν ζωῇ σήμερον εὐρισκομένων ἀτόμων. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ στέρεσις τῆς ἴκανότητος τοῦ διαθέτεν θὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν γῆν καὶ τὸ κεφάλαιον, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ καταναλώσιμα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἔκαστος θὰ εἴχε τὸ δικαίωμα νῦν διαθέτη κατὰ βούλησιν.

Ἄλλα καὶ τρίτη, βραδυτέρα μέν, ἀλλὰ καὶ πολὺ προσδορόρος διὰ τὸ Κράτος μέθοδος ὑπάρχει: ἡ ἐπιβολὴ φορολογίας ἐπὶ τῶν κληρονομῶν, ἡ ὅποια δέον νῦν βαίνει αὐξάνουσα, ἐφ' ὃσον ὁ βαθμὸς τῆς συγγενείας κληρονόμου καὶ κληρονομουμένου εἶναι μᾶλλον μεμακρυσμένος. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν ἐν διαθήκης κληρονομῶν.

Ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου τοιαύτης, δίκαιων εἰνε νῦν ἰσχύουν τὰ αὐτά, ἀλλά, μόνον ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, εἰς ἡ ὁ θανὼν ἔδωκε τὴν ζωὴν - τέκνα - ἡ ἀρχὴ ὡν ἐλαβεῖν αὐτὴν - γονεῖς - ἡ μεθ' ὧν συνυμερίσθη αὐτὴν, - σύζυγος, - ἡ ἀκόμη ἐξ ἐπιεικείας καὶ εἰς τοὺς ἀδελφούς. Μή συντρεχόντων τοιούτων κληρονόμων, δίκαιων καὶ λογικὸν εἰνε ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία νῦν μὴ ἐπεκτείνηται πέραν τῶν βαθμῶν τούτων. Εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦσιν, ὅχι μόνον οἱ σοσιαλισταί, ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν οἰκονομολόγων. Ἐάν δ' εἰσέτι δὲν καθιερώθη ἡ ἀρχὴ αὕτη, τοῦτο ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸν δίκαιον φόβον, ὅτι ἐὰν ἡ κληρονομία περιήρχετο εἰς τὸ Δημόσιον καὶ ἐρρίπτετο οὐτῶς εἰς τὸν καιάδα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἡ κοινωνικὴ ἀπώλεια θὰ ἥτο ἵσως μεγαλυτέρα, παρὰ ἐὰν αὐτὴ περιήρχετο καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον μεμακρυσμένους συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ Κράτος δαπανᾷ τὰ πλεῖστα τῶν Δημοσίων χρημάτων πρὸς μὴ παραγωγικούς σκοπούς. Ταῦτα ὅμως ὑπὸ τὸ ἰσχύον κοινωνικὸν καθεστώς. Διότι ὑπὸ τὸ διαμορφούμενον τοιοῦτο, ὁ φόβος οὗτος ἔκλειπει ἐντελῶς.

Θὰ ἥτο ἐν τούτοις εὐχῆς ἔργον, ἐὰν ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία, μὴ ἐπεκτείνομένη πέραν τοῦ α' ἡ καὶ β' βαθμοῦ, ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοῦδε ἀποκλειστικῶς πρὸς ἀνακούφισταν τῶν γερόντων, ἡ ἀνικάνων πρὸς ἔργασίαν, ίδιον ταμεῖον ἀποτελοῦσα, καὶ μὴ συγχεομένη μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους.

Β'. 'Η ἐπανάστασις. 'Ἐφ' ὅσον δηλ. ὁ Νόμος, ὁ καθολικὴ ψηφοφορίᾳ ἡτοι τῇ συνανέσει τοῦ Συλλόγου καταρτίζομενος, καταδείκνυται ἀνεπαρκής πρὸς εἰρηνικὴν λύσιν, καθ' ὃν τρόπον διεγράψαμεν ἀνωτέρω, ἐνδέχεται οἱ ἀδικούμενοι, ἡ νομίζοντες ὅτι ἀδικοῦνται ὑπὸ τὴν ἰσχύου-

σαν ὄργάνωσιν, νὰ καταφύγωσιν εἰς ἐπανάστασιν καὶ νὰ ἐπιδιώξωσι βιαίως τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς.

Θὰ εἰνε ἐν τοιαύτῃ, μὴ ἀποκλειομένη περιπτώσει τὴν καθολικῶς καὶ διανοητικῶς παρεσκευασμένη ἡ ἀνθρωπότης ν' ἀντικαταστήῃ ταύτην δι' ἄλλης ἀρτιωτέρας ἡ τὰ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἐπαναστάσεων γεννώμενα συνήθως πάθη καὶ μίση, θὰ ἐπιβάλωσι σιγὴν εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὸ δίκαιον, καὶ θὰ δώσωσι νέαν ἀφορμὴν πρὸς νέας ἀδικίας καὶ ἀδικαιολογήτους ἀνισότητας; Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἐν τῶν προτέρων. Οὐχ ἥττον ἡ ἐπὶ τῆς ἴστορίας πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι πᾶσαι ἐν γένει, αἱ ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος γεννηθεῖσαι ἐπαναστάσεις, ἐβέλτιωσαν τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τοῦ Συνόλου, ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἔκαμψεν ἐκάστοτε ἐν βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός.

Γ'. 'Ο Συνεταιρισμός. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀκρων, φέρεται μέση ὁδός, εἰρηνικὴ μέν, καθ' ὃσον δὲν ἐπιζητεῖ τὴν βιαίαν ἀνατροπὴν τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, ἀκολουθοῦσα ἐν τούτῳ τὴν ὁδὸν τοῦ Νόμου, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πολεμικὴ σχεδόν, καθ' ὃσον παρασκευάζει τηλεβόλα τῶν 42 κατὰ τῶν διευθυνουσῶν σήμερον τάξεων. 'Η ὁδὸς αὕτη, καίτοι βραδύτερον τῶν ἄλλων ἄγουσσα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, φάνεται ὅτι ἀκολουθεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος.

'Ἐνῷ δὲ αἱ δύο πρῶται εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ τῆς παραφημένης ἀρχαιότητος, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ποιουμένη χρῆσιν, ὅτε μὲν τῆς μιᾶς, ὅτε δὲ τῆς ἐτέρας, ἡ καὶ ἀμφοτέρων συγχρόνως, ἐφθασσεν εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, καταρρίψασα τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ὀλας τὰς προγενεστέρας, πλὴν τῆς οἰκονομικῆς, ἀνισότητας, τὴν διὰ τῆς ἐπιστήμης διανοητικὴν ἀνισότητα π.χ. διὰ τῆς ὅμοιομόρφου παιδεύσεως, τὴν πολιτικὴν, διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, καὶ τὴν ἀστικὴν διὰ τῆς ἐνόπιον τῶν Νόμων ισότητος πάντων, ἡ τρίτη ὁδὸς εἶναι ἐφεύρημα προσφάτου παρελθόντος, τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

'Η μέση αὕτη ὁδὸς εἶναι πολὺ ἀξιοσύστατος, διότι καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ὀλοκληρωτικῶς, δὲν διακινδυνεύει τούλαχιστον καὶ τὸ μέλλον. Εἶνε προαιρετική, οὐδενὸς ὑποχρεουμένου ν' ἀκολουθήσῃ αὕτην, προσερχόμενος εἰς τὸν

συνεταιρισμόν, δὲν καταφεύγει εἰς τὴν βίαν διὰ νὰ ἔξαφανίσῃ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν, ἀλλ’ ἀπλῶς χρησιμοποιεῖ κατ’ αὐτῆς τὰ ἴδια ὅπλα; ἡτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν ἀνταγωνισμόν. Σήμερον κεφαλαιοῦχοι καὶ ἰδιοκτῆται καὶ ἐργάται κλπ., ἔρχονται εἰς τὴν ἀγοράν, πρὸς ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων των ἡ τῶν ὑπηρεσιῶν των, ὑπὸ ὄρους ἐκτάκτως ἀνίσους, ἀπορέοντας οὐχὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς ἰδιότητας αὐτῶν, ἀλλ’ ἀπὸ τὴν κτῆσιν ἴσχυρῶν ἡ ἀσθενῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Μεταξὺ τοῦ χειρώνακτος λ.χ., ὁ ὄποιος δὲν δύναται νὰ προσφέρῃ ἡ τοὺς βραχίονάς του, δύναμιν δὴ. ἀφθονοῦσαν εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ κατ’ ἀκολουθίαν μικρὰς ἀξίας, καὶ τοῦ κεφαλαιούχου, ὁ ὄποιος φέρει ὀλοκλήρους σάκους χρυσοῦ, ἡ τοῦ ἐργοτασίαρχου, ὁ ὄποιος φέρει τὰς μηχανὰς του χιλιάδων ἵππων, δύοποια διαφορά! Ἄλιγτης τις καὶ μόνον πρὸ τῆς σκέψεως τῆς συγκρίσεως.

Ἡ ἐργασία λοιπὸν τοῦ ἐργάτου ἀνοργάνωτος μένουσα μικρὰν ἔχει σημασίαν καὶ ἀξίαν, ἀκριβῶς λόγω τῆς ἀφθονίας αὐτῆς. Συνασπιζόμενη ὅμως καὶ διοργανούμενη ἀποτελεῖ δύναμιν χιλιάδων ἐπίστης ἵππων, δυναμένην τελεσφόρως νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὰς διὰ τοῦ κεφαλαίου ἐκμεταλλευμένας αὐτὴν τάξεις. Οἱ ἐργάται ἐπομένως ἔνοιηντες, εἴτε τὰς μικρὰς των οίκονομίας, δὲ ὡν πολλάκις κατορθοῦσται ἡ συγκέντρωσις κολοσσιαίων κεφαλαίων, εἴτε μόνον τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ἡ καὶ ἀμφότερα, εἴτε τέλος ἔνοιμενοι πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἀγορὰν τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς ἐργαλείων ἡ τροφίμων, ἡ παραγωγὴν καὶ παραστεύην προϊόντων, καὶ ἀπὸ κοινοῦ πώλησιν ἡ ὑποθήκευσιν αὐτῶν κλπ. περὶ ὧν σύντομον ἀλλὰ σαφῆ περιγραφὴν ποιεῖται τὸ ἐν Ἡρακλείῳ ἐνδιδόμενον γεωργικὸν περιοδικόν, ἀποτελοῦσιν ἀκαταγώνιστον δύναμιν, πρωτισμένην νὰ τερματίσῃ τὴν ἀνόσιον σημειεύνην ἐκμετάλλευσιν, καὶ κλονίσῃ ἐκβάθυρων τὸ πανταχόθεν καταρρέον κοινωνικὸν καὶ οίκονομικὸν καθεστώς. Ὁντως σκοπός τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν συνεταιρισμῶν εἰναι ἡ ἔξαφάνισις πάσης ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ’ ἀκολουθίαν πάσης ἀφορμῆς ἕριδος μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ συνεταιρισμὸς π.χ. παύει τοὺς ἔριδας μεταξὺ πωλητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ὁ δὲ τῆς παραγωγῆς, τὰς τοῦ ἐργοδότου καὶ ἐργάτου. Ἐκαστος ἐργάζεται οὐχὶ πλέον

ἐγωιστικῶς δι’ ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὸ Σύνολον. Ἐπιδιώκουσιν οὐχὶ κέρδος, ἀλλ’ ἀπλῶς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν ἀφθονώτερον καὶ ἀκοπώτερον, καὶ τὴν ἡθικοποίησιν τῶν οίκονομικῶν σχέσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διαφημίσεως, τῆς νοθεύσεως κλπ. Δὲν ἐπιλήτοῦσιν ἀμέσως τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως, ἀλλὰ τούναντίον τὴν γενικοποίησιν αὐτῆς εἰς δῆλους, μέχρι τῆς βαθμιαίας ἔξαλειψεώς της. Παρασκευαζόουσι τὴν οίκονομικὴν γειραφέτησιν τῶν μελῶν, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τὰ μεσάζοντα παράσιτα, τοῦ ἀρτοποιοῦ, τοῦ παντοπώλου, τοῦ τοκογύρου κλπ. Δὲν καταφέρονται κατὰ τοῦ κεφαλαίου, ἀλλ’ ἀξιοῦσιν ἀντιτάσσοντες κατ’ αὐτοῦ τὴν διωργανωμένην ἐργασίαν νὰ τῷ ἀφαιρέσωσι τὸ διευθύνοντα ρόλον, τὸν ὄποιον παίζει εἰς τὴν παραγωγὴν, καὶ τὸ κέρδος, τὸ ὄποιον προαφαιρεῖ, ὑπὸ μορφὴν τόκου ἡ μερίσματος, δυνάμει τοῦ διευθύνοντος τούτου ρόλου.

Θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐπιτύχωσι μέχρι τέλους τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀναμορφωτικοῦ καὶ οίκονομικοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκουσιν οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι; Ἐὰν λάβωμεν ὑπ’ ὅψιν ὅτι δὲν ἀριθμοῦσιν ἀκόμη ὅλούληρον ἐκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἔμφανίσεως καὶ μεθοδικῆς ὄργανώσεώς των, καὶ ὅμως ἔχουσιν ἐπιτελέσει ἥδη θαυμασίαν πρόσοδον, ἐκπλήττουσαν καὶ τοὺς θαυμαστὰς καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ἰδίως δὲ οἱ συνεταιρισμοὶ τῆς παραγωγῆς, τῆς πίστεως καὶ τῆς κατανάλωσεως, οἱ ὄποιοι πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἔχουν ἥδη ἔξαφανίσει ἐντελῶς τοὺς μεσάζοντας ἐμπόρους καὶ τοκογύρους, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤτον ἀσφαλές, ὅτι εἰς τοὺς συνεταιρισμούς τούτους ἐπιφύλασσονται ἡ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀναμόρφωσις, οίκονομικὴ γειραφέτησις, καὶ κοινωνικὴ ἀνανέωσις τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐμακρηγορήσαμεν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπιτυγχάνομεν τὴν λύσιν τοῦ ἐν ἀρχῇ τεθέντος προβλήματος. Ἀτυχῶς ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν σκέψεων καταφαίνεται, ὅτι ἡ λύσις αὐτῆς δὲν εἶναι τόσον εὐχερής, ὅσον ἡ ἀφελής μου διάνοια παρίστανεν, ὅταν τὸ πρῶτον μοῦ ἐγεννήθη. Πιθανῶς δὲ πολλοὺς αἰῶνας θὰ διαδράμῃ ἀκόμη ἡ ἀνθρωπότης, ἔως ὅτου καταστήσῃ εὐχερῆ καὶ ὥριμον τὴν λύσιν αὐτοῦ.

ΟΡΕΙΝΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

φ. ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914)

ΕΡΓΑΤΙΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ

‘Η προθυμία μεθ’ ἡς ἔσπευσαν τὰ διάφορα ἐνταῦθα ἐργατικὰ σωματεῖα νὰ συμμορφωθῶσιν ἑγκάριως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ τελευταίου νόμου 281 «περὶ σωματείων» διὰ νὰ τύχουν ἀναγνωρίσεως ἐκμέρους τῆς Πολιτείας, ἀποδεικνύει ἐναργῶς ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὰ ἐργάται κατανοήσαντες τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα τῆς ὄργανωσεως ἐννοοῦν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ συσφίγξουν πλειότερον τοὺς μεταξὺ αὐτῶν δεσμοὺς ἐντείνοντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν πρὸς θρίαμβον τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος.

‘Ως ἐν ἀλλῃ στήλῃ γράφομεν, ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἐργατικὰ σωματεῖα ἥτοι τῶν ἐργατῶν-ξυλουργῶν, ἐργατῶν-ύποδηματοποιῶν, καπνεργατῶν καὶ ἐργατῶν-λιμένος, ἀνεθεώρησαν ἥδη τὰ καταστατικὰ αὐτῶν συμφώνως τῷ ἀνωτέρῳ νόμῳ, ὅλίγος δὲ ὑπολείπεται ἀκόμη χρόνος μέχρις οὗ ἀναγνωρισθοῦν καὶ ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ Πρωτοδικείου Ήρακλείου.

‘Αφ’ ἑτέρου τὴν ἐργατικὴν αὐτὴν κίνησιν τῶν τελευταίων ἡμερῶν ἥρχισαν νὰ πυκνώνουν καὶ νὰ καθιστοῦν μᾶλλον ζωηρὰν αἱ προσπάθειαι ἀσυνασπίστων τινῶν ἐργατικῶν ὅμιδων ἐνταῦθα πρὸς σύμπτηζιν καὶ ὄργανωσιν αὐτῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὧς ἄνω συναδέλφων των.

Οὕτως οἱ ἐργάται σανδαλοποιοὶ καὶ κορδελιασταὶ διὰ τῆς συσκέψεως αὐτῶν τῆς παρελθούσης Κυριακῆς ἔξεδήλωσαν τὴν σταθερὰν αὐτῶν ἀπόφασιν νὰ ἐξέλθουν τῆς ἀδρανείας καὶ ἀδιαφορίας ὁργανούμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς ἴδιον ἐπαγγελματικῷ σύνδεσμον, οἱ δὲ ἐργάται λευκοσιδηρουργοὶ οἰονεὶ ἀφυπνισθέντες ἀπὸ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἥρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς συνασπίσεως αὐτῶν πρὸς προστασίαν τῶν συμφερόντων των.

Διὰ τῆς τοιαύτης προσεχοῦς προσθήκης

δύο ἔτι ἐργατικῶν σωματείων εἰς τὰ ἥδη ὑπάρχοντα ἐν τῇ πόλει μας ἵσχυροποιεῖται σπουδαίας τὸ στρατόπεδον τῶν συνησπισμένων μισθωτῶν τάξεων, ἀπέναντι δὲ τῶν πολυαριθμων ἐχθρῶν, οἵτινες ἐν ἐπιφυλακῇ ἀναμένουν τὴν κατάλληλον στιγμὴν διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ ἀποσυνθέσουν τὸ στρατόπεδον τοῦτο, παρατάσσεται ἥδη ἐπαρχῆς δύναμις συντηρουμένη ἀπὸ τὴν ἀδελφικὴν ἀλληλεγγύην τῶν συναγωνιστῶν καὶ προφυλαγμένη ὅπισθεν ἀπὸ ἰσχυρὰ χαρακώματα, μὲ τὴν ἀκράδαντον βεβαιότητα περὶ τῆς τελικῆς νίκης, τῆς νίκης τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ἰσοπολιτείας κατὰ τῆς Ἀδικίας καὶ τῆς Ἀνισότητος.

‘Αλλ’ ὅσον καὶ ἂν τὰ τελευταῖα ταῦτα γεγονότα ἀποτελοῦν ἀξιοσημείωτον ἀλλα πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑπόσχεται τὴν πλήρη ἐκπλήρωσιν τῶν ἐργατικῶν ἰδεωδῶν, δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἰς ταῦτα καὶ μόνα πρέπει νὰ σταματήσῃ πᾶσα προσπάθεια ὑπολείπεται ἀκόμη ἐργασία πολλὴ πρὸ παντὸς δὲ ἀνάπτυξις καὶ ἐπέκτασις τῆς ἐργατικῆς συνειδήσεως διὰ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὰς συνησπισμένας ἐργατικὰς τάξεις καὶ ἀλλων στοιχείων, τῶν στοιχείων ἐκείνων, ἀτινα εἴτε ἐξ ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν δῆθεν καλοθελητῶν των ἔμειναν μέχρι σήμερον μακρὰν ἀπὸ κάθε ἐνέργειαν τείνουσαν νὰ προστατεύσῃ τὰ ἐπαγγελματικὰ αὐτῶν συμφέροντα.

Διότι ὅσον εἰναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα σήμερον ἐν τῇ πόλει μας ἐργατικὰ σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας, ἀλλὰ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀκόμη μακρὰν ἀπὸ τὴν ὄργανωσιν τῶν συναδέλφων των, ἀλλο τόσον εἰναι ἀληθές ὅτι τὰ στοιχεῖα

πολλών άκόμη έργατικῶν τάξεων, μὴ ἀνήκουσῶν μέχρι σήμερον εἰς οὐδεμίαν ὄργάνωσιν ἐνταῦθα, δεικνύουν ἀδικαιολόγητον ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶν ὅ, τι θὰ καλλιτερεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν των.

Οὕτω παρατηρεῖ τις ἐν τῇ πόλει μας, τῇ πολυανθρωποτέρᾳ τῆς Κρήτης ὅτι οἱ ἔργαται σιδηρουργοί, βαρελοποιοί, ράπται εὑρωπαῖκῶν καὶ κρητικῶν ἐνδυμάτων, οἱ ἔργαται τῶν διαφόρων ἐνταῦθα βιομηχανικῶν ἔργοστασίων, κτίσται, κηπουροί, βυρσοδέψαι, οἱ ὑπάλληλοι διαφόρων καταστημάτων κλπ., δὲν ἔχουν ἐνωθῆ ἀκόμη εἰς σωματεῖα ἀλλὰ κρατοῦνται ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐπιτηδείων ἀδρανεῖς, διὰ νὰ μὴ δυνηθοῦν ποτὲ νὰ ἀπολαύσουν αὐτοὶ οἱ ἰδιοὶ τὸν ἴδρωτα τῆς ἔργασίας των.

Πρὸς ἀνάπτυξιν λοιπὸν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ἔργατικῆς συνειδήσεως ἀπαιτεῖται κατὰ πρῶτον νὰ ἐγκαταλείψουν οὗτοι τὴν ἀσυγχώρητον ἀδιαφορίαν των προστρέχοντες νὰ ἀποτελέσουν δύναμιν τοῦ μεγάλου στρατοῦ, ποὺ λέγεται πανεργατικὴ ἔνωσις· τοῦτο δὲ θὰ

τὸ ἐπιδιώξουν ὄργανούμενοι κατὰ πρῶτον εἰς ἵδια αὐτόνομα σωματεῖα μὲ ἵδιον ταμεῖον ἀλληλοβοηθείας.

Καθήκον διθεν παντὸς ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργατικου ἀγῶνος καὶ ἵδια παντός, διτὶς ἀποτελεῖ μέλος ἔργατικῆς τινος ὄργανωσεως, εἶναι νὰ σπεύσῃ νὰ ἀφυπνίσῃ ἐκ τοῦ ληθάργου τοὺς ἀδρανεῖς ἔργατας προβάλλων εἰς αὐτοὺς τὸ ἵδικόν του παράδειγμα. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ πεισθοῦν οὗτοι νὰ συμπηγθοῦν εἰς σωματεῖα.

’Αφ' οὐ δὲ γίνη τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ οὐ μία ἔργατικὴ τάξις ὑπάρξῃ ἐνταῦθα, ἡτὶς μετά τινα χρόνον νὰ μὴ εἶναι ὠργανωμένη, τότε ἡ συνάσπισις εἰς μίαν μεγάλην πανεργατικὴν ἔνωσιν τῶν κατ' ἵδιαν ἔργατικῶν σωματείων εἶναι ζήτημα ἡμερῶν μόνον. Διότι τότε ἡ ἔργατικὴ συνείδησις ἐπαρκῶς καλλιεργημένη θὰ εἶναι ὡριμος πλέον, ὅπως παραγάγῃ τοὺς εὐχύμους καρποὺς τῆς εὐζωίας καὶ ἡθικῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἔργατου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

φφ. ἀρ. 30-34 (27 Φεβρ., 6, 13, 20 Μαρτ., 3 Ἀπρ. 1915)

ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΑΙ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Πολὺ ἀρέσκονται σήμερον νὰ λέγωσιν, ὅτι ὁ ὀλέθριος πόλεμος, ὁ ὅποιος «πολλὰς ιφθίμους ψυχὰς Ἄιδι προϊαψεν, αὐτοὺς δὲ Ἐλώρια τεῦχι κύνεσιν παρέλυσε τὰς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἐπέφερε τὴν χρεωκοπίαν αὐτοῦ. Οἱ οὗτοις ἀπὸ τρίποδος ἀποφαινόμενοι δὲν ἔχουσιν, ἢ ἐπιπολαίως ἐμβαθύνει εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ σοσιαλισμοῦ, δὲν ἔχουσιν ἐμβριθῶς μελετήσει τὰ ζωτικὰ ζητήματα, τὰ ὅποια ἀνακυκῶσι τὰς σημερινὰς κοινωνίας καὶ δὲν ἔννοοῦσιν ἀρκούντως τὰ σύγχρονα γεγονότα.

‘Ο σοσιαλισμὸς κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι κατὰ τοῦ πολέμου ἐν γένει, ἀλλὰ κηρύσσεται ἀμείλικτος κατὰ παντὸς ἐπιθετικοῦ τοιούτου. Τὰ ἔξης δύο παραδείγματα εἶναι ἀρκετὰ ν' ἀποδείξωσι, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν τι-

να ἢ ἀμφιβολίαν, τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἴσχυρισμοῦ μας τούτου.

“Οτε κατὰ τὸ 1907 οἱ Γερμανοὶ σοσιαλισταὶ συνῆλθον ἐν συνεδρίῳ εἰς Essen, ἐπιφανῆς σοσιαλιστής, οὗ τὸ σύνομα μᾶς διαφεύγει, διεκήρυττε. «Τὸ Μαρόκον δὲν ἀξίζει τὴν ζωὴν ἐνὸς θητὸς (proléttaire). ‘Οφείλομεν ν' ἀντιστῶμεν κατὰ τῆς ἐκρήξεως τοιούτου πολέμου, καὶ καθ' ἥν ἔτι περίπτωσιν προσβληθῶμεν». ‘Ἐκαστος δὲν ἔννοει τὴν σημασίαν τῆς διλώσεως ταύτης, γιγνομένης τυχὸν δεκτῆς ὑπὸ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν σοσιαλιστῶν ἐκλογέων τῆς Γερμανίας.

‘Αντιθέτως κατὰ τὸν διεξαγόμενον πόλεμον οὔτε μία φωνὴ διαμαρτυρίας ἥγειρη, εἰς οὐδὲν καὶ υπ' οὐδενὸς τῶν σοσιαλιστῶν τῶν ἐμπολέμων Κρατῶν. Διατὶ τοῦτο; ‘Απλούστατα διότι

σήμερον οι σοσιαλισται ἑκάστου Κράτους ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι αὐταρέσκως χαρίζουσιν ἑκυτοῖς τὸν γοητευτικὸν τίτλον τοῦ πατριώτου, θεωροῦσι τὸ Κράτος αὐτῶν, τὸ θήνος αὐτῶν ἐν κινδύνῳ καὶ ὁμοθύμως πάντες ἔλαβον τὰ ὅπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους. Τούναντίον κατὰ τὸ 1907, ὅτε ἐπέκειτο ἔκρηξις πολέμου μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ἔξι αἰτίας τοῦ Μαρόκου, ἦτοι διὰ ζένην χώραν, διὰ κατάκτησιν τῆς Γαλλίας, μὴ θίγουσαν τὴν Γερμανικὴν πατρίδα, οἱ Γερμανοὶ σοσιαλισται ἐθεώρησαν ἐπιβεβλημένον αὐτοῖς, οὐχὶ νὰ μετάσχωσι τοιούτου ἀδίκου πολέμου — τὸ μεῖζον μέρος τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι κεκηρυγμένον κατὰ πάσης ἀποικιακῆς ἐπεκτάσεως — οὐχὶ ἀπλῶς νὰ μείνωσιν ἀδιάφοροι θεαταὶ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιστῶσι κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει. 'Αλλὰ μήπως μόνον τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα θὰ ἡδύνατο τις ν' ἀναφέρῃ; 'Η ἐργατικὴ ἔνωσις ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν κατεδίκασεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν στάσιν τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ Τράνσβαλ; Οἱ Αὐστροοῦγγροι σοσιαλισται δὲν διεμαρτυρήθησαν ἐντονώτατα κατὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας; 'Επίκαιρον μάλιστα θεωροῦμεν ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα φράσεις τινὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν σοσιαλιστῶν τούτων, Dr Adler, διὰ τὸ προφητικὸν αὐτοῦ. «Ἀγνοοῦμεν, ἔλεγε, ἐὰν οἱ λαοὶ τῆς Βοσνίας ἐπιθυμῶσι τὴν προσάρτησιν των εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἢ τὴν Σερβίαν, ἢ τὴν Τουρκίαν, διακρήτομεν μόνον διὰ ἑκαστον ἔθνος ἔχει δικαίωμα νὰ ἐκφράσῃ γνώμην περὶ τῆς τύχης του, τῆς ἀποκαταστάσεώς του, καὶ γνωρίζομεν διὰ τὴν γνώμην των αὐτήν δὲν ἔξητήσαμεν. 'Αμφίβολον είνε τὶ ἡ προσάρτησις αὕτη ἐπιφυλάσσει εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Βοσνίας, δὲν είνε ὅμως ποσῶς ἀμφίβολον διὰ ἐπιφυλάσσεις διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἔνα κίνδυνον πολέμου. Γεννᾶται ὅμως ἡδὴ ἡ εὐλογὸς ἀπορία: Πώς ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ οἱ σοσιαλισται τῶν ἐμπολέμων Κρατῶν λαμβάνουσι τὰ ὅπλα καὶ ἐπιτίθενται κατ' ἄλληλαν; 'Η εξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου, ἐκ πρώτης ὅψεως περιέργου, δὲν είνε πολὺ δυσχερής. Οἱ σοσιαλισται, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται, φρονοῦσιν ἀπλούστατα διὰ ὑπερασπίζονται τὸ πάτριον ἔδαφος, εἰς δὲ ἐπιχειροῦσι νὰ εἰσβάλωσι τὰ λοιπὰ Κράτη, καὶ τὴν ἀπειλουμένην δηθεν ἀνεξαρτησίαν των. Πάντες ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ ἔχουν ἀδιάσειστον τὴν πεποίθησιν, διὰ ἀδικοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των, ἐπιτεθέντων αὐ-

τοῖς ἐκ τῶν νώτων, αὐτοὶ δὲ ἀπλούστατα ἀμύνονται. Γνωσταὶ δὲ εἰσὶν αἱ ἀμοιβαῖαι προσπάθειαι πάντων, ὅπως πείσωσι περὶ τούτου τοὺς οὐδετέρους, καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀντιπάλους των. Διότι τοῦτο πράγματι καὶ πιστεύουσι.

Τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον ἔχει ἀναλογόν τι πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Χριστιανικῶν λαῶν μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη. Οἱ ὅπαδοι τῶν διαφόρων δογμάτων τῆς Ἐνιαίας Ἐκκλησίας πιστεύουσιν ἀκραδάντως, διὰ δὲ τὸ δύκαιον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἕδιον ἑκαστῶν δόγμα, καὶ διὰ τὰ σφάλματα εἰς τὰ ἀντίπαλα. Πᾶσα δὲ ἀπόπειρα ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου θὰ ἥτο ἀλητὴ καὶ καθαρὰ ματαιοπονία. Εἶνε δὲ καὶ ὁ σοσιαλισμὸς καθ' αὐτὸν θρησκεία, μὲ τὰ δόγματά του, τοὺς προφήτας του καὶ τοὺς φαντακούς του.

'Αφ' οὗ δὲ ὁ σοσιαλισμὸς εἴνε ἀντίθετος πρὸς τοὺς ἐπιθετικοὺς πολέμους, ἐπόμενον εἴνε νὰ εἴνε ἀντίθετος καὶ πρὸς τὰς διακρεῖς στρατιάς, αἱ ὅποιαι λυμαίνονται ἀπὸ πολλοῦ τὴν Εὐρώπην. 'Αγνωστει ταῦτα μετὰ θέρμης, ὅπως ἐπιτύχη τὸν κανονισμὸν δὲν τῶν διεθνῶν διαφορῶν διὰ διαιτήσιας. 'Ἐν περιπτώσει δὲ ἀνεπαρκείας αὐτῆς, ἀντιπροσωπεία ἐκ καθαρῶς λαϊκῶν στρωμάτων, τὰ διόπια κυριώς ύψισταντο ἐν δῃ των τῆς σκληρότητι τὰ ποικίλα δεινὰ τοῦ πολέμου, συγκαλουμένη, ν' ἀποφαίνηται περὶ εἰρήνης, ἢ ἀμυντικοῦ πολέμου. Διὰ τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην περίπτωσιν, ἦτοι διὰ τὴν ἀμυναν τῆς χώρας, ὑποστηρίζει τὴν ἀντικατάστασιν τῶν σημερινῶν δαπανηρῶν στρατιῶν διὰ πολιτοφυλακῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὰς συζητήσεις καταφηφίζουσι γενικῶς τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων, καὶ ἐν γένει πᾶσαν πολεμικὴν δαπάνην. 'Αλλὰ καὶ οὐδαμοῦ προβαίνουσιν εἰς πράξεις παρεμποδίζουσας πως ὑπὸ τὴν ἐποιητικὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς Κυβερνήσεως. 'Επιφανῆς Γερμανὸς σοσιαλιστῆς ἔλεγε πρὸ διάγνωσης τῶν ἐπαρχείων τὸν θέλησιν, διότι ἡ θέλησις μας δὲν ὑπερισχύει, νὰ ἐκθέσωμεν τοὺς Γερμανοὺς ἐργάτας, ὡς διὰ νὰ τοὺς τιμωρήσωμεν, εἰς τὸν κίνδυνον νὰ πληρώσωσι μὲ τὸ αἷμά των τὴν παράνοιαν τῶν ἀντιπάλων μας; 'Καὶ συνεπέραντεν διότι, ἀφοῦ οὔτως ἡ δλῶσις ὁ στρατός ὑπάρχει, παρὰ τὴν θέλησιν των, δέοντας εἰνε καὶ καλῶς ἐφωδιασμένος μὲ τὰ νεώτερα ὅπλα καὶ τὰ τελειότερα τηλεβόλα.

Κατ' ἀρχὴν ἄρα ὁ σοσιαλισμὸς εἶνε κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος σήμερον στρατοχρατικοῦ πνεύματος (antimilitarisme), καίτοι ὑπάρχουσι πολλοὶ σοσιαλισταὶ θεωροῦντες τὸ ζῆτημα τοῦτο, ὅλως ἔνον πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοὺς ἀφίνει ἐντελῶς ἀδιαφόρους. Τὸ μεῖζον ὅμως μέρος αὐτῶν, ἔχει ἀναφανδόν κηρυχθῆ κατὰ τοῦ μιλιταρισμοῦ. Ἀντιμιλιταρισμὸς ὅμως πόρρω ἀπέγει νά εἶνε ἰσοδύναμος πρὸς τὸν ἀντιπατριωτισμὸν, ὃς πολλοὶ κακῶς νομίζουσι. Συμβαίνει δὴ, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκριβῶς ὃ, τι συμβαίνει καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεονθράπου. Οὗτος ἀνήγαγεν εἰς θεότητα τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, καὶ δὲν ἀναγνωρίζει διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἔθνων, «Οὐν, ἐνι 'Ιουδαϊοῖς οὐδὲ Ἑλλην, οὐκ ἔνι ἄρρεν θῆτὴν, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος». Ἀλλ᾽ οἱ διάδοχοι τούτου ἐπέτυχον νὰ συνδυάσωσι τὴν θείαν διδασκαλίαν μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς Πατρίδος «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος». Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν μάχεται τὶς πράγματι ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος, εὐρισκομένων ἐν κινδύνῳ, ἐφ' ὅσον ἐν ἀλλαις λέξειν ἀμύνεται ὑπὲρ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα δὲν παρουσιάζει μεγάλην ἀνωμαλίαν. Ἡ ἀνακολουθία προκύππει, δταν μὲ τὸ ιερὸν τοῦτο σύμβολον, προσπαθοῦμεν ν' ἀρπάσωμεν ὃ, τι ἀνήκει τοῖς γειτόνοις, ἢ νὰ κατατάχησωμεν μεμακρυσμένους λαούς, μὴ προτιθεμένους, ἢ ἐντελῶς ἀνικάνους νὰ μᾶς ἀδικήσωσι.

Μετὰ τὴν πενιχρὰν αὐτὴν ἰχνογράφησιν τῆς ἔξωτερικῆς, οὕτως εἰπεῖν, πολιτικῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡτις ἔδωκε καὶ τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, δὲν κρίνομεν ἀσκοπον νὰ δύσωμεν ἀμυδράν τινα εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως αὐτοῦ, ἡτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη βάσιν αὐτοῦ.

Πανθομολογούμενον εἶνε σήμερον ὅτι ἡ ὑφήσταμένη σύστασις τῆς κοινωνίας εἶνε ἐλαττωματική, καὶ πλείστας περικλείει ἀδικίας μεταξὺ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς κοινωνικῆς κλίμακος. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως σήμερον κώλυμα, νόμιμον τούλαχιστον, ὅπως μεταπηδήσῃ τὶς ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην βαθμίδα, εἴτε ἐπὶ τὰ πρόσω, εἴτε καὶ ἐπὶ τὰ ὄπισω. Όντος τοῦ γυναικοῦ ἀνέρχεται ἐνίστε τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας, καὶ διευθύνει τὰς τύχας τοῦ Κράτους. Πολλοὶ ἐργάται γίνονται ἐπιχειρηματίαι, καὶ πολλοὶ ἐπιχειρηματίαι ἐκπίπτουν εἰς θέσιν ἐργάτου. Πόλοι ἀνθρώποι, οἱ ὄποιοι χθὲς ἀκόμη ἥσαν πλούσιοι, καὶ ἰσχυροί, καὶ σεβαστοί, δὲν εύρεθησαν

σήμερον πτωχοί, μέχρι δυστυχίας, ἐμπαιζόμενοι καὶ συκοφαντούμενοι! Μία ἐπιχείρησις πολὺ τολμηρὰ καὶ ριψοκίνδυνος, μία ἀπρόοπτος ὑψωσις ἡ ὑποτίμησις τῶν ἀξιῶν εἰς τὸ Χρηματιστήριον, εἰς ὃ τὶς ἐπιδιώκει τύχην ἀσυνέτως, ἀρκοῦν νὰ ἔχαφανισουν τὴν μεγαλυτέραν περιουσίαν, νὰ ὀδηγήσουν εἰς πτώχευσιν, καὶ νὰ παρασύρουν ἵσως ἀκόμη εἰς τὴν ἀτιμίαν τὰ τιμιώτερα καὶ τὰ χρηστότερα πρόσωπα. «Ολα αὐτὰ εἶνε ἀναντίρρητα, διότι συμβαίνουν καὶ τὰ βλέπομεν καθ' ἑκάστην. Ἀλλ' εἶνε ἐπίσης ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ μεῖζον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος παραμένει μέχρι τέλους, εἰς ἣν τάξιν εἶχε τὴν καλὴν ἡ κακὴν τύχην νὰ γεννηθῇ, συναποκομίζον οὕτω ἐν τῇ γεννήσει του τὴν εὔτυχίαν ἡ τὴν δυστυχίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μεταξὺ τῶν τάξεων ἀγών ἔκδηλοῦται σήμερον, εἰπέρ ποτε καὶ ἀλλοτε, δέκατερον καὶ ζωρότερον, παρὰ τὴν ἔξαφάνισιν ἐν τῇ σημερινῇ ὀργανώσει τῶν νομίμων κωλυμάτων τῶν πάλαι κρόνων, τὰ ὄποια, δικαίω, ἐχώριζον αὐτάς. Διότι ἔξακολουθοῦν ὑφιστάμενα ἀκέραια τὰ πραγματικὰ κωλύματα, τὰ ὄποια στερρῶς κρατοῦσιν ἔκαστον, εἰς ἣν θέσιν ἔταξεν αὐτὸν ἡ τύχη τῆς γεννήσεως.

Τὴν προφανῆ ταύτην ἀδικίαν, τὴν ἐπ' οὐδεμιᾶς λογικῆς βάσεως στηρίζομένην, τὴν τοσαύτας ἀδικαιολογήτους, καὶ σκληρὰς ἀνισότητας δημιουργοῦσαν, τὴν συνεχῶς ἐπιβάλλουσαν τοῖς ταχθεῖσιν εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας, νὰ μοχθῶσιν ἀενάως διὰ νὰ καθιστῶσιν ἀνετώτερον τὸν βίον τῶν ὑπερκειμένων στρωμάτων, τὴν θεραπείαν, λέγω, τοῦ μεμολισμένου τούτου κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ, ὃ σοσιαλισμὸς ἐπιδιώκει.

Ο πόθος ὅμως αὐτός, ὁ ὄποιος ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν θεμέλιον τοῦ σοσιαλισμοῦ, διερμηνεύεται κατὰ τρόπους ποικιλοντας μὲ τὸ περιβάλλον. Γενικῶς ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς κοινωνίας ἐπιδιώκεται ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ — ψήφισις νόμων διεπόντων τὰς πρὸς ἀλλήλας οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν διαφόρων τάξεων, — ἀφ' ἐπέρου δὲ διὰ τοῦ, ίδιωτικῆ πρωτοβουλία, συνασπισμοῦ τῶν κατ' ιδίαν ὄμάδων — ἐπαγγελματικοὶ συνεταιρισμοί. Αἱ δύο αὗται ὁδοὶ εύρισκονται στενῶς συνδεδεμέναι ἀλλήλαις, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ νόμος ἐπεμβαίνει διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν σύστασιν τῶν συνεταιρισμῶν κατ' ἀρχάς, νὰ κανονίσῃ καὶ εύνοησῃ αὐτοὺς βραδύτερον, ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ συνεταιρισμοὶ ἐφ' ὅσον γίνονται ισχυρότεροι, ἀποκτῶσι μείζονα ἐπιρροὴν ἐπὶ

τῆς πολιτικῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας, καὶ οὕτω καθ' ἔτης, ὡς εἰς κύκλον, δν τινὸς μὲν θὰ εὑρώσῃ φαῦλον, ἀλλ' ἄλλοι τούναντίον θὰ κρίνωσι σωτήριον.

Κατ' ἄρχην, ὡς εἴπομεν ἥδη, οἱ σοσιαλισταὶ τῶν διαφόρων χωρῶν ἔχουσι τοὺς αὐτοὺς πόθους, τὰ αὐτὰ πάθη, βαδίζουσι πρὸς τὸ αὐτὸ διανικόν, διερευνῶσιν ἀλλήλους, παρορμῶσι, παρασύρουσι καὶ μιμῶνται ἀλλήλους. Ὑπὸ τὴν ὀθησιν δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος καὶ τὴν πίεσιν τῶν ἀφυπνιζομένων ἀπορωτέρων τάξεων, νέα βαθμηδὸν ζητήματα ἀνακύπτουσιν εἰς δλα τὸ Κράτη, καὶ προβλήματα ἄγνωστα ἐν τῷ παρελθόντι, ὁρθῶνται ἐπιτακτικῶς πρὸ τῶν μοναρχῶν καθὼς καὶ πρὸ τῶν δημοκρατιῶν.

Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ σοσιαλισταὶ οὗτοι ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας των, τοῦ χαρακτῆρος των, καὶ τῶν παραδόσεών των, προσδίδουν εἰς τοὺς πόθους αὐτούς, καὶ τὰ πάθη αὐτά, διαφόρους μορφὰς καὶ ἀπόφεις, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ χωρὶς νὰ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ διαψευσθῇ, ὅτι ὑπάρχουσι τόσαι ποικίλαι σοσιαλισμοῦ, ὅσα καὶ ἔθνη. "Οπως δηλονότι ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία εἰσόδυσασα εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ, ποικίλας μορφὰς καὶ ὀνομασίας, χωρὶς ποσῶς ν' ἀλλοιωθῇ ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς φύσις καὶ ὑπόστασις, χωρὶς ποσῶς νὰ κλονισθῶσι τὰ ἀρχικὰ αὐτῆς θεμέλια, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ σοσιαλισμός, διεθνής κατ' ἄρχην, ὑφίσταται σπουδαίως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδιοσυγχρασίας τῶν λαῶν, παρ' οἷς εἰσόδει, καὶ μεταβάλλεται εἰς ἔθνικὸν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐφαρμόζειν τὴν κοινὴν δοξασίαν. Παρὰ τὰς καταβαλλομένας δὲ προσπαθείας ὅπως διατηρήσῃ τὴν ἐνότητά του, ἀνευρίσκει ἐν τοῖς κόλποις του, τόσας αἵρεσις, ὅσοι λαοὶ καὶ ἔθνη. Ὁ ἐργατικὸς κόσμος ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ περιβάλλοντος λαμβάνει πανταχοῦ ἔθνικὴν φυσιognωμίαν, ἡ ὥποια ἀντανακλᾶται εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν.

Ὕπάρχουσι χῶραι — ὀλίγαι, — ἔνθα ἡ ἐπικράτησις τοῦ σοσιαλισμοῦ, θὰ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὴν τύχην τοῦ Κράτους, καὶ ἀκόμη τὴν ὑπαρξίαν αὐτὴν τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι — αἱ πλεισται — ἐν αἷς ὁ θριαμβὸς τοῦ σοσιαλισμοῦ, συμβαδίζει μετὰ τοῦ θριαμβοῦ τοῦ Κράτους. 'Ο σοσιαλισμὸς δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἀμεσον ἀνατροπὴν τοῦ Κράτους, καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν χωριζόντων τοὺς λαοὺς συνόρων, ὡς κοινῶς, κακῶς πιστεύεται, ἀλλ' ἐπιζητεῖ τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω

μεταβολὴν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δργανώσεως. Τὸ δόγμα τῆς ἔξευρέσεως ἀδυνάτων, ὅπως εἰς βάρος αὐτῶν ζῶσιν οἱ ισχυροὶ καὶ ἐπιτήδειοι, δόγμα, τὸ ὅποιον παρὰ τὸ δλως παράλογον καὶ ἀσύστατον αὐτοῦ, ἐκράτησεν ἐπὶ αἰώνας τὸ μεῖζον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος εἰς μέσην τινὰ κατάστασιν μεταξὺ ζῶων καὶ ἀνθρώπων — δουλεία, — δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ πλέον θέσιν τὰς νέας κοινωνίας. Τὸ λυπηρὸν εἶναι ἐν τούτοις ὅτι σήμερον ἀκόμη ἡ δουλεία, ητὶς δικαίωφ ἔχει καταργηθῆ δὲν εἶναι καὶ πράγματι κατατργημένη. 'Ο εἰς ταύτην ὑποκείμενος εἶνε βεβαίως, νόμῳ ἐλεύθερος νὰ πωλῇ τὴν ἐργασίαν του, ἐλεύθερος νὰ τὴν ἀρνῆται, καὶ ἐλεύθερος ἡ ἀπέρχηται ὅταν τῷ ἀρέσκῃ. 'Αλλὰ τοῦτο μόνον ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως εἶνε ἀκριβές. 'Ἐν τῇ πράξει ὁ διαπραγματευόμενος τὴν ἐργασίαν του εὑρίσκεται εἰς θέσιν ὑποχρεωτικῆς ἀδυναμίας ἀπέναντι τοῦ ἀγοραστοῦ αὐτῆς, δὲ προϊος ἐπέτυχε νὰ χωρίσῃ τὸν ἐργάτην, ἀπὸ τοῦ ὁργάνου τῆς ἐργασίας του, καὶ νὰ ὑποκλέψῃ αὐτό. "Ανευ δ' ὅπλου ὁ ἐργάτης-δοῦλος ὑποκύπτει ἀμαχητί. Διότι αἱ ἐπέγονοι τοῦ βίου ἀνάγκαι, αἱ μὴ ἐπιδεχόμεναι ἀναβολήν, ἀλλ' ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλονται τὴν συντήρησιν τῆς δυστυχισμένης του ὑπάρχεως, δὲν τῷ ἐπιτρέπουσιν οὔτε συζήτησιν καν̄ περὶ τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας του. Διὰ τῆς κλοπῆς ἄρα τοῦ ὁργάνου τούτου, ὁ κεφαλαιοῦχος ἐπιτυγχάνει τὴν κλοπὴν τῆς ἐλεύθερίας τοῦ ὅμοίου του, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν κλοπὴν τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του.

Τὴν ἀνώμαλον καὶ ἀφύσικον ταύτην κατάστασιν, ὁ σοσιαλισμὸς θέλει νὰ πατάξῃ. 'Η εὐγενῆς δ' αὐτῇ τάσις ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ζωηρότερον ἐκδηλουμένη καὶ μεγαλυνομένη, εἶνε γενικὴ εἰς δλας τὰ πεποιτισμένας χωρας. 'Ὑπὸ τὴν πίεσιν δὲ τῶν ιδεῶν τούτων τὸ Κράτη πανταχοῦ σχεδὸν ἔχουν λάβη ἀνάλογα μέτρα πρὸς ἴκανοποίησιν τῶν δικαιών ἀξιώσεων τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, αἱ ὥποιαι κατενόησαν τέλος, δτι, μεμονωμέναι εἰς τὸ μέσον ἀνοργανώτου, καὶ σχεδὸν ἀναρχικῆς κοινωνίας, ὑφίστανται, ἐν δλῃ του τῇ σκληρότητι, τὸ νόμον τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ζωήν. Λαβοῦσαι λοιπὸν συνείδησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν συνασπίζονται καὶ διοργανοῦνται συστηματικῶτερον καὶ ἀριώτερον.

'Ανεπτύξαμεν ἄλλοτε δι' ὀλίγων ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων τὰς διαφόρους σοσιαλιστικὰς ἀπόψεις καὶ βλέψεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ διαμορφωθῇ κοινωνίαν, καθ' ἣν ἡ ση-

μερινή ἀνοσία ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ θεωρῆται ως ἀπλῆ λυπηρὰ ἀνάμνησις παρωχημένων καὶ ἀνεπιστρεπτὶ ἀποιχομένων ἐποχῶν, ἡ δὲ ἐγωιστικὴ ρῆσις, «ἔκαστος δι' ἔαυτὸν» θὲ ἀντικατασταθῆ διὰ τῆς ἀλτρουϊκῆς τοιαύτης, «ἔκαστος διὰ πάντας».

«Ἡδη κατὰ τρόπον γενικὸν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, δῖτι ἐν Ἀγγλίᾳ, Ἀμερικῇ, Γερμανίᾳ, καὶ Αὐστρίᾳ οἱ σοσιαλισταὶ εἰνες μᾶλλον καιροσκόποι, καὶ προσδοκῶσι τὸν διὰ βαθμιαίας ἔξελίζεως θριαμβὸν τῶν ιδεῶν των. Πρὸ δὲ γίγνων ἐτῶν ὑπέβαλον οἱ ἐργάται σοσιαλισταὶ ἐν Oxford τῆς Ἀγγλίας, τὰς ἔξης ἐρωτήσεις. «— Εἰσθε θιασῶται μιᾶς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως; — Βεβαιότατα. — Καὶ ἀποφασίζετε νὰ κατέληθετε εἰς τὸν ἐνεργὸν ἀγῶνα; — «Οχι. Τοῦτο εἰνε ἵδιον τῶν Γάλλων. — Αλλὰ τότε; — Θέλομεν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν ἐκτελουμένην διὰ τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπιβαλλομένην διὰ τοῦ Νόμου». Οἱ διάλογος οὗτος χαρακτηρίζει σαφῶς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἀγγλῶν σοσιαλιστῶν ἐπὶ τῆς διαμορφουμένης κοινωνίας. Πράγματι δὲ ἐπέτυχον τὴν βελτίωσιν τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως, καὶ ἐπέβαλον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν προστατευτικῶν δασμῶν, καὶ πολλούς, χωρὶς νὰ ἐγείρωσιν ὁδοφράγματα, καὶ χωρὶς νὰ χύσωσι σταγόνα αἴματος. Ἐπιζητοῦσι σήμερον τὴν ἀλάττωσιν τῶν ὥρῶν τῆς ἐργασίας, καὶ τὴν ἐν ὑγιεινῇ καταστάσει διατήρησην τῶν οἰκιῶν καὶ ἐργοστασίων, καὶ θὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των εὐχερέστερων καὶ δριστικώτερον, παρὰ ἐλαχιστούς τοῦ δημόσιου καὶ δημόσιου πολιτισμού. Τούναντίον ἐν Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ δεικνύουσιν ἀνύπαρκτην σημασίαν, καὶ ζητοῦσι νὰ ἐπισπεύσωσι διὰ γενικῆς ἐπαναστάσεως τὴν λύσιν τῶν ἀπασχολούντων αὐτοὺς κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ζητημάτων, ητὶς ἐπιβραδύνεται καὶ ἀναβάλλεται ὑπὲρ τὸ δέον διὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀντιπροσωπεύσεως. Κατὰ τούτους ὡς κοινοβουλευτισμὸς εἰνε ὡραῖος μόνον ὑπὸ «ἀπολυταρχίαν», ὅρίζουσι δι' αὐτὸν, «ώς τακτοποίησιν τῶν ὁρέξεων, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πολιτικῶν ρητόφων». Διαφοραὶ δῆμως δὲν παρουσιάζονται μόνον ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σοσιαλιστικῶς σκέπτεοθαι, μεταξὺ Ἀγγλῶν καὶ Ρώσων σοσιαλιστῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλλων, Ἰταλῶν καὶ Ἀμερικανῶν. Αἱ διαφοραὶ αὕτα συχνόταται ἀνακύπτουσιν ἐντονώτατα, καὶ μεταξὺ σοσιαλιστῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας. «Ἀπαράλλακτα ὄπως αἱ διάφοροι πολιτικαὶ

ἀποχρώσεις συναντῶνται μὲν ἀπασαι ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ κοινῆ συμφέροντος, ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἐπιτεύχει τῶν μέσων, δι᾽ ὧν ἐπιδώκεται ὁ σκοπὸς οὗτος, ριζικώταται πολλάκις ἀνακύπτουσιν ἐναντιογνωμίαι. Τελευτῶντες κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εἰπωμεν λέξεις τινάξκαι ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν στάσιν, ἦν ἡ ἐκκλησία τηρεῖ ἀπέναντι τῆς σοσιαλιστικῆς ταύτης κινήσεως.

«Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ὅχι μόνον δὲν μένει ἀδιάφορος καὶ ἀδρανής, ἀλλά, δύναται τις εἰπεῖν, καὶ ἡγεῖται πολλαχοῦ τῆς κινήσεως ταύτης. Δὲν θεωρεῖ εὑριθμὸν τὴν σημερινὴν σύστασιν τῆς κοινωνίας, καὶ νομίζει δῖτι ἐκ σφάλματος τοῦ ἀνθρώπου, ἔνεκεν τοῦ ἀμαρτήματος τοῦ Ἀδάμ, ὁ κόσμος δὲν εἶνε, οἷος ὡφείλει νὰ εἴναι, καὶ οἶον ὁ Θεός τὸν ἥθελησε. Ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον δὲν αἰσιοδοξεῖ ὑπερμέτρως, καὶ δὲν πιστεύει εἰς τὸ τέλειον, διὰ τῆς παντελοῦς παύσεως τῆς ἔξαρτησεως, εἰς ἦν ἀναγκαίως εὐρίσκεται ὁ ἐργάτης ἀπέναντι τοῦ κεφαλαιούχου, καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τούτου προαφαιρέσεως τοῦ μείζονος μέρους τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας ἐκέίνου, ὅπως οἱ αἰσιοδοξοῦντες σοσιαλισταὶ κηρύττουσι.

Προσδοκᾶ δῆμως αἰσθητὴν βελτίωσιν τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὅρων, οἱ ὄποιοι χωρίζουν σήμερον ἀπροσπελάστως τὰς διαφόρους τάξεις τῆς κοινωνίας, καὶ ἐλπίζει νὰ καταστήσῃ, τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς ἡττον αἰσθητάς. Ανευρίσκει δῖτι τὸ κεφάλαιον ἀπορροφᾶ ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, κέρδος πολὺ μεγαλύτερον τοῦ ἐκ τῆς ἐργασίας ἀποφερομένου, καὶ ζητεῖ ν' ἀποδώσῃ ἐκάστη παντελεστῇ τῆς παραγωγῆς, ἀκριβῶς ὅ, τι τῷ ἀνήκει. Κατὰ τὴν ἐπίσημον στατιστικὴν τῶν Ἡνωμ. Πολιτειῶν, ἔνθα ἡ ἐργασία ἀμείβεται πολὺ πλέον, ἢ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη, ἡ ἀξία τῶν κατεργασθέντων προϊόντων κατὰ τὸ 1900 ἀνήρχετο εἰς 13 δισεκατ. δολλάρια, ἐνῷ ἡ ἀξία τῶν πρώτων ὑλῶν, ἐξ ὧν τὰ προϊόντα ταῦτα κατηργάσθησαν ἀνήρχοντο εἰς 7 1/2 δισεκατ. δολ., διάφοραι ἀλλαι δαπάναι εἰς 1 δισεκατ. καὶ οἱ πληρωθέντες μισθοὶ εἰς ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους εἰς 2 1/2 δισεκατ., ἥτοι ἐν ὅλῳ 11 δισεκατ. Ἐμενε λοιπὸν καθαρὸν κέρδος τοῦ κεφαλαίου 2 δισεκατ. δολ. Τὸ κέρδος δὲ τοῦτο ἡ ἐκκλησία εὐρίσκει ὑπερβολικόν, καὶ ζητεῖ τὴν μείωσιν αὐτοῦ, καὶ τὴν κατ' ἀναλογίαν ἐπαύξησιν τῆς ἐργατικῆς ἀμοιβῆς. Ἐπιδιώκει οὐχὶ τὴν ἔξαρτησιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἀρμονίαν, διὰ τῆς ἔξα-

λείψεως πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν.

Προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἄρσην τῶν ὑφισταμένων ἀδικιῶν, καὶ τὴν ἐπὶ δικαιοτέρων βάσεων ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας, οὐχὶ διὰ βιαίων κλονισμῶν, οὐχὶ διὰ ἀναρχίας καὶ διὰ ἀποτομού ἀνατροπῆς τῶν πάντων, ἀλλὰ διὰ τῆς τάξεως, διὰ τοῦ νόμου, διὰ τοῦ Κράτους, τὸ ὄποιον εἶνε «μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὃ διὰ τὸ κοινὸν καλὸν 'Ὕπουργός τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς».

'Ἐν ἀλλαις λέξεσιν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία βαδίζει μέσην τινὰ ὁδόν, μεταξὺ τῶν ἄκρων σοσιαλιστῶν — ἀναρχίας — καὶ τῶν ἀκόρεστων κεφαλαιούχων — πλουτοκρατίας. 'Αγωνίζεται ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων, βελτιουμένων τῶν σημεριῶν συνθηκῶν καὶ τάσσεται οὐχὶ κατὰ τῶν πλουσίων, ἀλλὰ κατὰ τῆς πλουτοκρατίας, καθὼς καὶ κατὰ τῆς δημαγωγίας, αἱ ὅποιαι ἀμύντεραι ἄγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Διὰ τῆς ἐπιβαλλούσης δὲ ἐπιφροῆς αὐτῆς δίδει πολλαχοῦ τὴν ἀρμόζουσαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας, καὶ μετριάζει ἡ καὶ καταστέλλει ὑπερφιάλους ἥπαρβόλους ὄρμάς. 'Η δρᾶσις λουπὸν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἶναι εἰρηνοποιός, καὶ ἀγαθοποιός, καὶ σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὁδόν, ἀλλὰ κάπως ἐντονώτερον καὶ ριζοσπαστικώτερον ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν διαμαρτυρομένων.

Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὄρθοδοξὸν ἐκκλησίαν. Κλασικὴ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία χαρακτηρίζει ἀπὸ πολλῶν ἥδη αἰώνων ὅλοληρον τὸν βίον αὐτῆς. Παρηγήθη ἔκουσίως καὶ ἀνευ ἀντιστάσεως τινος πάσης ἐνεργείας, καὶ δὲν σφάλλει τις ποσῶς ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ σημερινὸς ρόλος τῆς περιωρίσθη εἰς τὸ μηδέν. 'Εάν τις θελήσῃ νὰ διερευνήσῃ τὸν σκοπόν, ὃν ἔχυπηρετεῖ σήμερον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, δὲν θὰ ἀνεύρῃ, ἢ ὅτι ἀποτελεῖ ἀπλούστατα ἔνα κλάδον τῆς διοικήσεως, καὶ μάλιστα... παρασιτικῶν ἀργόμισθον. Εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὸν οὐσιώδη σκοπὸν τῆς, οὐδαμῶς συμβάλλει. Διότι βέβαια δὲν δύ-

ναται νὰ θεωρηθῇ ἀναζωπύρωσις θρησκευτικοῦ πνεύματος, ἡ κουραστικὴ καὶ ἀκατάληπτος τέλεσης τῶν ἱερουργῶν. Εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων δὲν συντελεῖ, εἰμὴ διὰ τῶν εὐχῶν της, ἀλλ' εὐχῶν ἐκφερομένων ἀκαταλήπτως, καὶ ἐκ κεκτημένης συνηθείας ἐν ἐκκλησίᾳ, καὶ οὐχὶ ὡς κατ' ιδίαν παρορμήσεως πρὸς τοὺς δυναμένους πράγματιν ἡ ἀνακούφισσα. Εἰς τὴν πρόληψιν τῶν ἑρίδων μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν τάξεων, ἡ ὄμαδων, ἡ ἀτόμων, καὶ τὴν κατάπαυσιν αὐτῶν, τυχὸν ἐκρηγνυμένων, ἀγρόν ἀγοράζει, ἐὰν ἐνίστεται δὲν συντελῇ εἰς τὴν γέννησιν αὐτῶν. Τὴν ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐνεργουμένην εὑρεῖται προπαγάδαν, λίσαν ἐπωφελῆ καὶ καρποφόρου, ἀν δὴ ἀπὸ θρησκευτικῆς, πάντως ὅμως ἀπὸ ἔθνικῆς, καὶ ιδίως οἰκονομικῆς ἀπόφεως, διὰ τῆς διαδόσεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἐπιφροῆς τῆς πατρίου χώρας, μακαρίως περιφρονεῖ. Καὶ διερωτᾶται πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος. Ποιος εἶναι σήμερον ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας; Καὶ τί παρέμεινεν αὐτῇ ἀπὸ τὴν θείαν διδασκαλίαν, εἰ μὴ ἡ χριστιανικὴ ἀπάθεια καὶ ἀνοχή; Καὶ ποιος ὁ λόγος τῆς ὑπάρχεως αὐτῆς, ὑφ' οὓς δρους λειτουργεῖ; Καὶ τὸ ἐρώτημα, μένει ἐρώτημα. Διότι δὲν δύναται προδῆλως νὰ θεωρηθῇ σκοπὸς τῆς ἐκκλησίας ἡ διὰ τῆς παρουσίας τῆς μὲ πολυχρώμους ἀμφισσεις λάμπρυνσις τῶν πολιτικῶν τελετῶν, ἡ κατὰ τὰς ἑορτὰς βιαστικὴ καὶ ἀκατάληπτος ἱερουργία, ἡ ἔκδοσις ἀδειῶν γάμου καὶ βαπτίσεων, ἡ παραπομπὴ τῶν πιστῶν κατὰ τὴν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον μετανάστευσιν, ἡ τέλεσης μνημοσύνων, καὶ... ἡ ἐπὶ τῇ παροχῇ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων ἐπαχθῆς καὶ ἐξαναγκαστή φορολογία τῶν ἐξαιτουμένων ταύτας παρὰ τὴν ρητὴν ἀπαγόρευσιν 'Ἐκείνου, διὸ ἐνασμενίζονται νὰ νομίζωσιν, διὸ ἀντιπροσωπεύουσι. Τοιοῦτος ρόλος τῆς ἐκκλησίας περιελθούσης ἔκουσίως εἰς πλήρη ἀδράνειαν καὶ φυγοποίίαν, εἶναι βεβαίως ἦκιστα φθονητός. Καὶ ὅμως τί δέν ἡδύνατο νὰ πράξῃ καὶ παρ' ἡμῖν ἐκκλησία ἐργάζομένη καὶ συναισθανομένη τὴν ἀποστολήν τῆς καὶ τὴν ἐπικόσμιαν θέσιν τῆς;

OPEINOS

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

φ. ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914)

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΑΛΗΘΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τὸ ἀπαίσιον αἰματοκύλισμα, εἰς τὸ ὄποιον ἔφερε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ὁ κεφαλαιοκρατικὸς ἐγώσιμός, ἔξακολουθεὶς ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν ποτίζον μὲ δάφθονον αἴμα τὴν Εὐρώπαιεν γῆν. Εἰς τὰ ὅρη καὶ τὰς πεδιάδας ἀντήχουν οἱ βροντεροὶ κρότοι τῶν κανονιῶν καὶ κάθε βλῆμα αὐτῶν ἀνοίγει καὶ ἔνα βάραθρον βαθὺ, διὰ νὰ θάψῃ μέσα σ' αὐτὸν πολυτίμους ὑπάρχεις. "Οσα ἡ Τέχνη καὶ μακρὰ ἐργασία ἐκαπούμωρίων ἀνθρώπων ἐδημιούργησαν μεταβάλλονται τὸ ἔνα μετὰ τὸ ἄλλο εἰς συντρίμματα, ως ἐάν, μᾶλλον μὲ τὸν καταρρέοντα φευδοποιιτισμὸν τῆς γένες, ἐπρεπε νὰ καταρρέσῃ καὶ νὰ θρυμματισθῇ ὅ, τι καλὸν κατὰ τὸ διάστημά του παρήκθη.

'Αλλ' ὅσον καὶ ἀν πρέπει νὰ θρηνήσῃ τις διὰ τὰς σημερινὰς ἀνεπανορθώτους καταστροφάς, δὲν πρέπει νὰ θρηνήσῃ ὀλιγάτερον διὰ τὰς αἰτίας ποὺ τὰς προκάλεσαν. Καὶ εἶναι τόσον εὐτελεῖς οἱ ἀφορμαὶ αὐταί, ποὺ ἔφεραν τὰ κράτη ἀπέναντι ἀλλήλων, ώστε νὰ φρικιά κανεὶς βλέπων νὰ κρύπτωνται πίσω ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς διαφορὰς τὰ εὐτελῆ κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα.

'Αλλ' ὑπεράνω τῶν εὐτελῶν αὐτῶν συμφερόντων μιᾶς ἀνθρίκου ὀλιγαρχίας καὶ τῶν κατακτητικῶν βλέψεων τῆς διεθνοῦς διπλωματίας ὑπάρχει τὸ παγκόσμιον συμφέρον τῆς ΔΙΑΓΗΡΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ καὶ ἡ ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ, ώστε νὰ ὑποχωρῇ ἀπέναντι αὐτῶν κάθε ἄλλο συμφέρον, ποὺ θὰ ἔτεινε νὰ δημιουργήσῃ ἐχθρότητας μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, καὶ κάθε κατακτητικὴ βλέψις οίσουδήποτε κράτους, τείνουσα νὰ ὑποδουλώσῃ λαούς, οἵτινες δι' οὐδενὸς δεσμοῦ πρόδος αὐτὸν συνδέονται.

Χάριν τοῦ παγκόσμιον τούτου συμφέροντος ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν λαῶν, ὁ Διεθνῆς Ἐργατισμὸς μὲ τὰ κοσμοπολιτικὰ καὶ ἔξανθρωπιστικὰ ίδινακά του, ὕψωσε

τὴν φωνήν του καὶ διεκήρυξε ἀνὰ τὴν Οἰκουμένην τὰς εἰρήνικὰς ἀρχὰς του, μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ προλάβῃ τὴν ἀνθρίκον καταστροφήν, πρὸς τὴν ὄποιαν ὀθησαν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης οἱ δυνάσται τῶν αὐλῶν καὶ οἱ ἐκμεταλλευταὶ ποὺ ἔχουν ὡς ὅργανο τὸ χρῆμα.

Δυστυχῶς ἡ κατὰ τοῦ πολέμου καὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης φωνὴ τῶν ὠργανωμένων ἐργατῶν τῆς Εὐρώπης ἐστάθη ἀδύνατον νὰ σταματήσῃ τὰ κράτη εἰς τὸν κατήφορον, πρὸς τὸν ὄποιον ἐφέροντο μὲ δρμήν, ὥθιούμενα ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῶν ἀδιαλάκτων συμφερόντων.

'Αλλ' ἔὰν ὑπάρχῃ τὸ παρήγορον μέσα εἰς τὸ φοβερὸν αὐτὸν ἀλλήλοφάγωμα, τοῦτο εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τῆς αἰματηρᾶς πάλης οἱ λαοί, θὰ ἔλθουν εἰς συνάισθησιν τοῦ ἐπιτελεσθέντος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἀγρίου κακουργήματος καὶ θὰ ἀξιώσουν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, εἰς τρόπον ώστε νὰ παύσῃ ὡς ὀλιγαρχικὴ ἀυθαιρεσία καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἐργαζομένων ὑπὸ τῶν ὀλίγων πλουτοκρατῶν. Ἐπὶ τοῦ σταροῦ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων, ποὺ θὰ συσσωρεύῃ ὁ παρὼν πόλεμος εἰς τὴν γηραιὰν Εὐρώπην, θ' ἀναθάλῃ ἀκμαίότερον τὸ ἐργατικὸν καὶ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα καὶ θὰ δυνηθῇ αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν παγκόσμιον εἰρήνην ἀνατρέπον τὴν ὑφισταμένην μέχρι σήμερον φευδῆ κοινωνικὴν σύνθεσιν τῶν δούλων καὶ τῶν ἐλευθέρων καὶ μεταρρυθμίζον ριζικῶς τὸν κοινωνικὸν ὄργανισμὸν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν ἀλληλεγγύης καὶ σκοπιμότητος.

Καὶ ἔτσι ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυνηθῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς μίαν διαφράγματος περιόδον εἰρήνης τὴν ὄποιαν παρασκεύαζεν ἀπὸ ἑταῖρον ὃ διεθνῆς ἐργατισμός, οἱ δοῦλοι: τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ὄργανωσεως!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

φ. ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914)

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Ἐὰν ἔξετάσωμεν τὴν μέχρι σήμερον δῆπασιν τῶν ἐντᾶθα διαφόρων ἔργατικῶν συνδέσμων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν συμφερόντων τῶν ἔργατῶν, δὲν θὰ καταλήξωμεν εἰς πολὺ εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Καὶ τοῦτο, ὅχι διότι τὰ μέλη τῶν συνδέσμων τούτων δὲν ἐμπνέονται ὑπὸ τοῦ διακαοῦς πόθου νὰ ἐπιτύχουν τὴν τελείαν χειραρέτησίν των διὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ θήτικῆς αὐτῶν προαγωγῆς, ἀλλὰ διότι ἀπὸ τὰς ἔργατικὰς αὐτὰς ὄργανώσεις λείπει ἡ ζωτικότης καὶ τὸ πνεῦμα τῆς συμπράξεως καὶ ἀλληλοβοηθείας, ἀτινα ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην ἀλληλεγγύην τῶν ἔργατῶν.

Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς ἰδρυσεως ἐνὸς ἔργατικου συνδέσμου· ἡ ἰδρυσις ἐνὸς συνδέσμου εἶναι ἡ ὁδός, οὔτως εἰπεῖν, ἡ ὁποία σιγά·σιγά θὰ φέρῃ τοὺς ἔργατας πρὸς τὴν πραγματικήν, οὐσιαστικὴν ὄργανωσιν. Ἡ ἔργατικὴ ἀλληλεγγύη, ὅπου ὑπάρχει, προϋποθέτει ἀναγκαίως καὶ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἔξωτερικοῦ τούτου συνδέσμου, τοῦ θεμελιούμενου ἐπὶ ἐνὸς καταστατικοῦ, ποὺ γράφεται καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὄργανωσεως ταῦτης. Κάθε ὅμως τοιοῦτος σύνδεσμος δὲν προϋποθέτει καὶ ἔργατικὴν ἀλληλεγγύην, ἢτις γεννᾶται καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἔργατου. Τὴν τοιαύτην συναίσθησιν προορίζεται νὰ ἀναπτύξῃ ὁ σύνδεσμος αὐτὸς διὰ τῶν διαφόρων μέσων, τὰ ὅποια διαθέτει. Κατὰ ταῦτα ἡ ὄργανωσις εἶναι τὸ μέσον ἡ δὲ ἀνάπτυξις ἀλληλεγγύης εἶναι ὁ καρπός τοῦ μέσου τούτου.

Ἄλλὰ ἔρωτάται· ποια εἶναι τὰ μέσα ἔκεινα, διὰ τῶν ὅποιών ὁ ἔργατης θὰ διδαχθῇ τὰ καθήκοντά του; Ταῦτα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλλα. Ἡ τακτικὴ παρακολούθησις τῶν συνεδριάσεων τοῦ σωματείου, αἱ διαλέξεις, ἡ ἀνάγνωσις ἔκεινων τῶν ἔργατικῶν φύλλων, τὰ ὅποια ἀσχολοῦνται μὲ εἰλικρίνειαν εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τῶν ἔργατικῶν τάξεων, κλπ., εἶναι τὰ μέσα ἔκεινα, τὰ ὅποια θὰ φέρουν ταχέως τὸν ἔργατην εἰς συναίσθησιν τῶν καθηκόντων του καὶ τῆς ύψηλῆς ἀποστολῆς του. Διότι ἐρχόμενος

οὗτα πως ὁ ἔργατης εἰς συχνὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν συναδέλφων του, θὰ αἰσθανθῇ τοὺς συναδέλφους δεσμοὺς στενωτέρους, τοὺς ὅποιους θὰ στερεώνῃ ὅλον ἡ ἀμοιβαία ἐκτίμησις καὶ ἐμπιστοσύνη. Θὰ ἴδῃ καὶ θὰ διδαχθῇ τότε μόνος του ὁ ἔργατης ὅτι τὸ συμφέρον του συνίσταται, ὅχι εἰς τὴν κοιλακείαν τοῦ προϊσταμένου του, ἀλλ’ εἰς τὴν συνένωσίν του μὲ τοὺς ἄλλους ἔργατας, εἰς τοὺς ὅποιους θὰ προσφύγῃ διὰ νὰ τοὺς συμβουλεύῃ δι’ οἰονδήποτε ζήτημά του. Ὄταν δὲ ἔχῃ πάντοτε τοὺς συναδέλφους του εἰς τὸ πλευρόν του, δύναται νὰ εἴναι βέβαιος ὅτι τότε ὅλας τὰς ἔξωθεν ἀντιδράσεις δύναται νὰ ἔξουδετερώνη καὶ παραλύῃ. Ἡ ἔκμετάλλευσις καὶ ἡ δουλεία θὰ πάνη τότε, διότι κάθε προσβολὴ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἔργατου θὰ εἴναι προσβολὴ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων συναδέλφων του, οἵτινες σύσσωμοι θὰ ἔξεγειρωνται κατὰ τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς. Κάθε ἀπόπειρα ἐλαττώσεως τοῦ ἡμερομισθίου του ἡ ἀλήσησεως τῶν ὥρῶν τῆς ἔργασίας του θὰ ἐκμηδενίζεται πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιστάσεως ὅχι μόνον ἀυτοῦ τοῦ ιδίου ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τῆς ἔργατικῆς ὄργανωσεως, εἰς ἣν ἀνήκει οὗτος. Καὶ τοῦτο, διότι πᾶς ἔργατης τότε θὰ ταχθῇ εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἀδικουμένου συναδέλφου του ἀναλογιζόμενος ὅτι καὶ αὐτὸς ἐνδέχεται μίαν ἡμέραν νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν συναδέλφων του. Ἔν τοιούτῳ τὸν τρόπον θὰ ἐπιτυχάνει βαθμηδόν ὡργανωμένος ἔργατης τὴν χειραφέτησιν του, θὰ χρησιμεύσῃ ἀφ’ ἔτερου καὶ ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς μὴ ὡργανωμένους συναδέλφους του, τοὺς ὅποιους ἔχει καθήκον νὰ σπεύσῃ νὰ ἔξαγγιγῇ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν καὶ ἀδιαφορίαν πείθων αὐτοὺς τὸ ταχύτερον νὰ συμπήξουν σωματεῖον ἡ νὰ ἐγγραφοῦν εἰς τὸ σωματεῖον τῆς ἐπαγγελματικῆς των ὄργανωσεως, ἐὰν ἔχῃ ἰδρυθῆ τοιούτον.

Ἄλλα καὶ ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔγιναν ὅλα αὐτὰ καὶ οἱ ἔργαται ὅλοι ἔχουν συνασπισθῆ εἰς σωματεῖα, ἐλύθη ἥρά γε τὸ ἔργατικὸν ζήτημα ἡ μήπως χρειάζεται καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη; Βεβαίως χρειάζεται. Ἡ ἰδρυσις σωματείων δὲν ἀπο-

τελεῖ τὸ τέρμα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος. Τὸ σωματεῖον εἶναι μία ἔνωσις πολλῶν δυνάμεων, τόσων ὅσα εἶναι καὶ τὰ μέλη του, εἰς μίαν δύναμιν. "Οσα δὲ σωματεῖα ὑπάρχουν εἰς ἓν τόπον, τόσαι τοιαῦται δυνάμεις ὑπάρχουν. 'Αλλὰ αἱ δυνάμεις αὐταὶ πρέπει νὰ κινοῦνται ἀφομοικᾶς καὶ νὰ κατευθύνωνται πρὸς ἓν σκοπὸν κοινόν, πρὸς τὴν ταχεῖαν χειραφέτησιν τοῦ ἐργάτου. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη, ὅταν δλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα εὐρίσκωνται εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μεταξύ των, πρᾶγμα τὸ ὄποιον κατορθοῦται διὰ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν εἰς μίαν ὁμοσπονδίαν. 'Εν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι ὑπάρχει τοιαύτη ὁμοσπονδία, ή Πανελλήνιος Ἐργατικῆ Ὀμοσπονδία, μὲ τὴν ὄποιαν στεύδει καὶ ἐνοῦται κάθε ἐργατικὸν σωματεῖον, εὐθὺς ὡς ᾗδρυθῆ.

'Ἐξ δλων αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἡ ἐργατι-

κὴ ὁμοσπονδία εἶναι ἑκείνη, ἡ ὄποια διευθύνει τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα καὶ καταρτίζει τὰ σχέδια τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως αὐτοῦ. Αὕτη μελετᾶ καὶ κηρύσσει τὰς ἀπεργίας, εἰς τὰς ὄποιας βλέπομεν συχνὰ νὰ εἶναι ἀπεργοὶ καὶ ἐργάται μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ὄργάνωσιν, τὸ ἐπαγγελματικὸν ἑκεῖνο σωματεῖον, χάριν τοῦ ὄποιού κηρύσσεται ἡ ἀπεργία, συνήθως ὁσάκις πρόκειται νὰ ἔχειναγκασθῆ ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν λῆψιν μέτρου τινός προστατευτικοῦ.

'Άλλ' ὅταν δλα αὐτὰ διδαχθῆ καὶ ἀντιληφθῆ ὁ ἐργάτης καὶ ὅταν συνάμα θεωρήσῃ αὐτὰ ὡς ιερά καθήκοντά του, ίδού ἀμέσως νὰ γεννᾶται ἡ Ἐργατικὴ Ἀλληλεγγύη. 'Η συμμόρφωσις λοιπὸν παντὸς ἐργάτου πρὸς τὰ καθήκοντά του ταῦτα, ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο, τὴν ἐργατικὴν ἀλληλεγγύην. Αὕτη εἶναι ποὺ θὰ στέψῃ μὲ τὴν νίκην τὰ ὄπλα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος.